

833898

Vasile Băncilă

OPERE

Volumul VI

Sistem de filozofie. 1. Definiția filozofiei

Ediție îngrijită de Dora Mezdrea

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS

no: 1835109

2008

91962/186013

Notă asupra ediției

Coperta ediției: Dora Mezdrea
Aranjare în pagină: Evdochia Smaznov

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României BĂNCILĂ, VASILE

Opere / Vasile Băncilă ; ed. îngrij. de Dora Mezdrea. –
Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2003-
vol.
ISBN (10) 973-9469-37-X
vol. 6. – 2008. – ISBN 978-973-1871-26-4

I. Mezdrea, Dora (ed.)

821.135.1-821

© Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin Editurii Istros a Muzeului Brăilei

ISBN 973-9469-37-X
ISBN 978-973-1871-26-4

Începem, cu acest volum, al VI-lea din ediția de *Opere*, să restituim manuscrisele inedite postbelice ale lui Vasile Băncilă, după ce, în primele două volume, le-am restituit pe cele din tinerețe (1919–1925), iar în următoarele trei (volumele III–V), întreaga eseistică edită (1921; 1926–1944).

Față de volumele anterioare, ediția de *Opere* intră acum pe un alt făgaș. Căci nu mai este vorba, de aici înainte, de restituirea riguros cronologică a unor manuscrise ori texte tipărite, ci de realcătuirea structurii unui (dorit de Vasile Băncilă) sistem de filozofie, care să fie cât mai aproape de intențiile sale. Materialul acestui dorit sistem de filozofie există în arhivă; însă el este risipit, în mod nesistematizat, în multe mii de fișe, de cele mai multe ori, de dimensiunile 10/15,5 cm. Așa cum arătam în *Nota asupra ediției* primului volum, această arhivă alături, până la sistematizarea noastră, în chip nediferențiat, texte finite și fișe premergătoare, planuri de opere, de studii și ediții, de unele extrase de ziar, fișe de lectură, bibliografii și o imensă cantitate de fișe cu genericul „Sistem de filozofie”. Inventarierea lor a durat mai mulți ani, pentru a obține o primă sistematizare a materialului, care a fost grupat pe criteriul disciplinelor alcătuitoare ale sistemului de filozofie; el este unul de nuanță clasică, nu categorială, amintind de sistemele de filozofie disciplinară. Reconstrucția începe așadar cu definiția filozofiei.

Dificultatea acestei reconstrucții este dublă.

1) Pe de o parte, nu mai avem de-a face decât cu foarte puține texte finite, locul acestora luându-l, în arhiva lui Vasile Băncilă, fișele. Zeci de mii de fișe, însemnate la repezeală, de-a lungul a patru decenii. Manuscrisele postbelice ale lui Vasile Băncilă vădesc o combustie interioară, pentru care sintagma biblică a *arderii de tot* pare a fi singura dătătoare de seamă; ele îți lasă impresia că autorul și-a consumat toată substanța spirituală în scris; o temă nu este niciodată examinată, fixată și abandonată destinului ei, ci este reluată o oră, o zi, un an sau zeci de ani mai încolo: dispoziția autorului, perspectiva disciplinară, o revelație bruscă, un alt unghi cognitiv, o lectură recentă sau realitatea

imediată, pur și simplu, aduc, pe rând, tot atâtea aproximări succesive ale acesteia. Nu o hermeneutică retroactivă, care vrea să corijeze și să îndrepte cele spuse o dată, se află aici, ci o itineranță a spiritului, mânat de propria sa vocație cunoscătoare. Dacă cea dintâi dă lucrări finite și ediții „definitive”, cea din urmă este viață a spiritului, deci filozofie. De aceea, nu finalizarea lucrărilor l-a interesat pe Băncilă, ci propriul său parcurs cognitiv, capabil să explice fără a deveni aporematic și să dovedească fără a cădea în sofistică.

Cele 175 fișe, privitoare la valoarea, istoria și evoluția filozofiei, datând între 1938–1979, selectate din mulțimea de fișe din arhiva lui Vasile Băncilă, au fost grupate în prima secțiune a volumului, *Definiția filozofiei*, păstrându-se titlul fișei (sau atribuirea-i se unul, între paranteze drepte, pentru mai ușoară identificare) precum și data, trecută întotdeauna de Băncilă în colțul din dreapta, sus. Pentru a putea urmări mai pe îndelete meandrele căutării lui Vasile Băncilă, ele au fost reproduse în mod cronologic.

În a doua parte a volumului au fost incluse cele două texte finite ce aparțin tematicii volumului: *Geneza și evoluția filozofiei* și *Valoarea filozofiei*, redactate în 1965.

2) Pe de altă parte, orice încercare de sistematizare a zecilor de mii de fișe și a textelor finite ale lui Băncilă se izbește de obstacolul insidios al grafiei autorului. Un sistem propriu de scriere, prea puțin canonic, face ca fiecare pagină scrisă de Băncilă să arate undeva la limita între palimpsest și hieroglifă; sistemul necesită un efort de deciptare și de interpretare, în urma căruia, după luni de exercițiu, începi să-l poți descifra, în parte și cu timiditate. La acesta se adaugă un sistem propriu de prescurtare și o serie de simboluri grafice, despre care vom vorbi mai jos, și, în fine, un sistem propriu de codare a antroponimelor, fie prin inițiale (care nu sunt întotdeauna cele ale numelor reale), fie prin cognomene ale personajelor și personalităților, ieșite demult din memoria publică, dacă nu-i sunt cumva proprii doar lui Băncilă.

Dacă, în cazul manuscriselor din perioada antebelică, grafia era ceva mai armonioasă și prescurtările mai ușor de descifrat, pe măsura trecerii anilor scrisul lui Băncilă se deteriorează și se încifrează; manuscrisele lui capătă, cu timpul, un caracter *criptic*. Pe lângă deteriorarea scrierii și simplificarea drastică a semnelor folosite, apar din ce în ce mai des așa-numitele *simboluri grafice*;

acestea vizau, pe de o parte, economia scrierii, pe de alta, și mai ales, să preîntâmpine efectele unei posibile percheziții a Securității.

Cel mai important simbol grafic din ultimele decenii de creație este *-Gh*, care trebuie citit: „minus Geheimnis”; provenit din germanul *Geheimnis* („secret”, „taină”), termenul desemnează însuși regimul politic în care trăia filozoful: „comunismul”, precum și termenii derivați; de pildă, „materialismul comunist” apare în fișele lui Băncilă astfel: *III-lism -Gh*. Greu și-ar fi dat seama Securitatea ce se ascunde în spatele acestei criptograme! Precizăm că nicăieri, în manuscrisele lui Băncilă, nu apare scris cuvântul „comunism”. (Fără semnul „minus”, el desemnează o ideologie contrară comunismului.)

Din aceeași categorie fac parte simbolurile care desemnau cele două mari direcții filozofice în conflict: trei linii verticale cu o bară orizontală *sus*, pentru „spirit”, și, respectiv, cu bară orizontală *jos*, pentru „materie” și „materialism”; *y* pentru „idee”, *fy* pentru „filozofie”, *ty* pentru „teorie”, *iy* pentru „istorie”. Semne din matematică, precum ∞ pentru „infini”, \circ pentru „început”; un cerc cu un punct în interior pentru „punct de vedere”; $\sqrt{\quad}$ (tăiat) pentru „decât”; Δ pentru „Dumnezeu”; *IX* pentru „Iisus Hristos”, precum și unele pe care nu le putem reproduce.

Altele sunt forme proprii de prescurtare: *r* pentru „răul”; *s* pentru „îndeosebi”; *â* pentru „atât”, *p* (cu aceeași căciuliță deasupra) pentru „până”; *M* (tăiat) pentru „moarte”; *fd.* pentru „fiindcă”; *x* pentru „ceva”; *p.*, „pentru”; *m.*, „mai”; *c. m.*, „cel mai/cea mai”; *int.*, „întotdeauna”; *att.*, „atitudine”; *tb.*, „trebuie”; *Sch.*, „Schopenhauer”; și exemplele ar putea continua. Pentru a nu îngreuna lectura, fiind nenumărate, toate aceste prescurtări nu au fost marcate între paranteze drepte, fiind pur și simplu întregite fără alte explicații.

În editarea textelor am aplicat criteriile stabilite de noi în numărul special al revistei „Manuscriptum”, an XXIX, nr. 3-4 (112-113), 1998, închinat lui Vasile Băncilă.

Facem precizarea că așa-zisa reformă ortografică stalinistă din 1952 nu și-a făcut nicicum simțită prezența în scrierea lui Vasile Băncilă de după acest an, el păstrând, dimpotrivă, mai toate însemnele scrierii interbelice.

Am întregit unele lacune, am îndreptat unele dezacorduri, am corectat și am actualizat scrierea numelor proprii; totuși, am păstrat unele dublete lexicale ori morfologice, sau unele forme ie-

șite din uz, ca fiind dătătoare de seamă de stilul autorului (exemplu: *a ceti, avantagii, origină, efuzii* pentru „efuziuni“ etc.), precum și unele dativ-genitive în *-ei* (*lumei, întregei* etc.). Am renunțat la *-u* semivocalic final (*voiu, obiceiu*) la genimantele ieșite din uz (*înnot* etc.). Am păstrat însă numele propriu *Omer*, formele *hermetism* și *higienă*, preferate de Băncilă, precum și pluralul *cari* al pronumelui relativ-interogativ *care* și forma *filozofie*.

O ultimă particularitate pe care trebuie să o consemnăm este folosirea foarte diversificată (și prea puțin în acord cu normele de astăzi) a conjuncției *dar*: fie fără termenul corelativ *nu numai (că)*, fie înlocuind pe: *ci, atunci, totuși, nici, măcar*.

În cazul celor două texte redactate (*Geneza și evoluția filozofiei* și *Valoarea filozofiei*), din a doua jumătate a volumului, notele autorului au fost dispuse infrapaginal; în vreme ce notele editoarei privitoare la întreg volumul, cu cifre arabe, se află la sfârșitul cărții; sunt urmate de un *Indice de nume*.

DORA MEZDREA

Definiția filozofiei

Septembrie 1938

Prefață

Am găsit la intelectualii moderni spaimă în fața realității, a naturii; m-a mișcat; dar eu mi-am adus aminte că în mijlocul *satului* mă simțeam foarte bine în natură, adică în mijlocul atitudinii față de cosmos, dată de sat, de folclor și [de] religie. Și mi-am zis: nu e cu puțință o filozofie care să plece de aici, de la transfigurarea *critică* a atitudinii din *comunitatea satului*? Pe urmă, am cetit pe [Rădulescu-]Motru și pe Blaga și am văzut că, fără să știe, ei au luat mult din *baza satului* în filozofie. [Rădulescu-]Motru a citat pe *Ecleziast* și acum l-a criticat. Și a ajuns la personalism, care-l împacă cu *natura* și care nu e egotist, ca la alde Noica, ci obiectivant, comunitar și energetic. Asta la Blaga a ajuns la ideea Censurii Transcendente, care-l împacă, iarăși, cu realitatea.

Eu înțeleg să fiu în continuarea acestor doi filozofi, dar, de fapt, nu pentru că i-am citit, ci pentru că eu plec de la *ethosul* românesc și de la religie în filozofia generală pe care o voi dezvolta.

Septembrie 1938

Prefață la sistemul de filozofie

I

1) Vezi, în [Rădulescu-]Motru, (*Personalismul energetic*), unde spune de *Ecleziast*: deprimarea în fața cosmosului și timpului;

2) vezi Noica (*De Caelo*), unde se sperie teribil de cosmos (și-l măsoară cu metrul!).

Dar toate acestea ar dispărea dacă te-ai simți în raporturi *comunitare* cu cosmosul: te-ai simți *fericit* de dimensiunea lui, iar nu strivit. Și te-ai simți *mulțumit* și *stimulat* că ești prins într-o *ierarhie* (într-un sistem de ceruri, vezi la antici), iar nu anulat, apăsător, desființat, cum cred alde Noica (ce falși sunt acești pechini-zei! Dar tocmai *ierarhia* îți dă liniștire și îndemn la muncă – și

spirit de misiune). Și te-ai simți *intim* cu Cosmosul că realitate generală (vezi: James, *Aux étudiants*; dar intimitatea aceasta *majoră* cu Cosmosul, pe care o au *primitivii*, fiindcă n-au fost *denaturalizați*, trebuie s-o ai *oriunde în natură*. Modernii n-au decât intimitate familiară, de cercuri mondene mici, dar nu le mai au în fața Cosmosului. Oamenii vechi erau invers: nu aveau intimități familiare, căci erau hieratici și cuviincioși, dar aveau intimitate majoră cu Cosmosul).

Când trăiești în raporturi comunitare cu Cosmosul, ai și o umilință, fiindcă îți vezi micimea, dar ai și o putere pe care o iei din împărtășirea cu infinitul Totului, ca în religie (care, de altfel, cred că s-a *mulat* pe sentimentele față de Cosmos; căci și în religie e și umilință și măreție); adică două lucruri bune: umilința te ferește de trufie, puterea prin împărtășirea cu infinit cosmic te ferește de nimicnicie personală. (La moderni e invers: omul modern e trufaș și totuși e *minor*, să dezvolt. Un cățel prezumțios, un Prometeu de carton.) Iată filozofia pe care ne propunem s-o dezvoltăm.

II

Afară de aceasta, filozofia noastră va fi în continuarea psihologiei și atitudinii de comunitate a poporului român din faza patriarhală, folclorică, dar transfigurată.

1938

[Sistem de filozofie]

În sistemul meu filozofic să arăt că scopul omului e tot mântuirea (dar pentru ea trebuie *creație*). Creație pe lumea asta, mântuire pe cealaltă.

Cea mai însemnată comunitate în ordinea *istorică* este etnicul, iar în cea transcendentă este religia.

Iată deci cum se ierarhizează scopurile vieții: *etnicul* e scopul suprem referitor la fenomen; Dumnezeu e scopul suprem referitor la esență, transcendent, totalitate (natural, Dumnezeu rămâne mai presus de orice).

Și să arăt aici contrazicerea lui Blaga: creație sau mântuire? El spune că Censura Transcendentă s-a instituit pentru echilibrul

existenței, al omului... Și totuși, spune că creația aduce *sfârșământ* a autorului, ori poate aduce. (Aici să arăt sau aiurea?)

Februarie 1940

De ce filozofăm?

Pentru multe motive. Dar cel mai important e acela că unii au un *simț spiritual în plus*: simțul *altei realități*, al *realității metafizice*, al realității dincolo de imediat (vezi Nae Ionescu).

Până nu crești în tine acest simț nu ești filozof.

Iar dacă la aceasta adaugă și nevoia de a te *mântui* în raport cu acest tărâm de dincolo de imediat, atunci ești un religios.

Alte motive pentru care filozofăm: nevoia de a avea o intuiție de ansamblu a realității; altul: nevoia de a ne construi o *etică*: să știm cum să trăim; altul: problema morții, ea duce la filozofie.

Februarie 1940

Natura și metoda filozofiei

Orbul găinilor

Sunt gânditori cari nu înțeleg și nu lucrează decât atât timp cât văd foarte clar, cât au fapte pozitive (Negulescu etc.). Cum problema devine mai tulburătoare, mai transcendentă, se retrag impotenți și gândirea le adoarme. Ei sunt ca găinile, cari se duc la culcare cu o cumințenie plină de fatalitate, de îndată ce apar primele hașuri ale serii.

Așa sunt și filozofi cari au orbul găinilor în cultură. Ei sunt impotenți structural și nu pot ști ce e filozofia. Dar filozofia este *virtutea pilotajului în întuneric sau cel puțin în clarobscur*. Ea începe acolo unde începe amurgul. Căci pentru faptele clare avem știința. Vezi: Robier, să citez (vezi lucrarea mea despre *Rolul filozofiei în liceu*, 1922¹); vezi și Pascal, „esprit de géométrie“ și „esprit de finesse“².

Filozofia este, în rosturile ei ultime, iluminarea în întuneric, licuricii în noapte. Rațiunea face legătura între ei, dar ei trebuie să fie dați.

Decembrie 1940

Ce e filozofia

Adevăratul filozof este purtat de halucinația celor cari nu se văd și totuși sunt (există); spre deosebire de halucinația obișnuită, psihologică, aceea care vede cele ce nu sunt (nu există).

Filozoful e un alt fel de om, altă specie de om decât cea curentă.

În el a crescut o ființă nouă: aceea care e obsedată de transcendent. În elevii ce intră în clasa a VI-a de liceu trebuie luni să crească (precum o plantă) un interes nou, o halucinație vie și permanentă pentru tărâmul celălalt, pentru absolut.

Filozofia e tot sufletul, care vrea să cunoască *toată* realitatea.

Noiembrie 1940

Profilul unei filozofii românești

Direcții:

1) filozofia filologică (Tocilescu – Negulescu – Florian – Bagdasar – Andrei – Bărsănescu – Gusti. La unii e și mult simț critic; la alții e mai mult filologism masiv; la unii, ca Gusti, e ceva *administrativ*: e o inteligență de a organiza administrativ ideile filozofilor. E un geniu de manager în știință);

2) pozitivismul (direcția de structură pozitivistă) (Parhon, Negulescu, în parte [Rădulescu-]Motru. Vorbesc de *pozitivism structural*, adică *de atașare de fenomen*, iar nu de sensul strict com-tist). Există și un pozitivism românesc;

3) misticismul. Mistici puri noi nu prea avem. Poate că n-avem nici unul (ceva misticism la [Rădulescu-]Motru – cine-ar crede? –, Zeletin...);

4) filozofia ortodoxiei sau ortodoxistă (Nae Ionescu, Crai-nic...);

5) filozofia retorică (Măiorescu, Coco-Iași și Petrovici); filo-zofie retorică și de conversație (Coco-Iași, Alice Voinescu);

6) filozofia istoricilor (Iorga, Pârvan...), întrucât la noi s-a făcut multă istorie și deci prin ea era firesc să se facă și filozofie: am luat contact cu cultura mai ales prin istorie;

7) filozofia frivolă (secăturismul?). Aici: minorismul filozofic; ateismul de salon; unii esești: Ralea, Suchianu;

8) integralismul: Blaga; căci Blaga e și rațional, și mistic, e integral.

Se mai poate vorbi de o direcție filozofică estetizantă și a criticilor literari?

Ori de una *critică* (ceva la Nae Ionescu, apoi Noica).

1941

Ce e filozofia

Este:

1) *considerarea întregii realități*;

2) viziunea că lumea are o esență *deosebită de aparență* (ceva ca *noumen* – fenomen). În tine trebuie să crească un om nou, o plantă nouă, care să aibă antene pentru a prinde ideea că mai e și altă lume; să ai această obsesie;

3) să-ți dai seama de dualitatea subiect – obiect (așa cum zice Nae Ionescu: *Istoria Logice*);

4) să-ți dai seama și să trăiești problematica libertății, a des-tinului, a mântuirii...

Nu toți filozofii realizează egal aceste 4 puncte (iar câteodată le lipsește unul, ori chiar mai mult. De ce? [Rădulescu-]Motru nu se interesează de mântuire, de libertate...). Dar se poate spune că filozofii se clasifică după cum dau importanță unuia sau altuia din punctele de mai sus. Și atunci, avem respectiv (în ordinea punctelor de mai sus):

1) filozofi cosmologi (ionienii, evoluționiștii, materialistii, mi-tologii greci);

2) metafizicienii (ori obsedați de deosebirea între esență și fenomen);

3) epistemologii (Kant...), preocupați de deosebirea între eu și non-eu și, deci, de modul și valabilitatea cunoașterii;

4) în sfârșit, avem filozofii patetici (experiențialiști?) (Pascal, Kierkegaard).

Tipologia filozofilor; vezi și Jaspers și Masson-Oursel.

Începutul [anului] 1942

Sistem de filozofie

Capitole

I. *Cunoașterea parțială*. Adică știința; aici să fac filozofia științei și a oamenilor de știință. Întru cât știința poate corespunde nevoii spiritului omenesc de a se încadra în realitate, de a-i mulțumi acomodarea spirituală și de a-i da *Weltanschauung*³.

Să arăt cum știința a ieșit: 1) din spiritul de relație, din cunoașterea de relație: raportul dintre lucruri; 2) și, mai ales, la *homo faber*⁴, din util – aici, contra mitului utilului al lui Roșca (aici găsesc locul să critic pe Roșca), din cunoașterea pentru conservarea în ordinea naturii, de care vorbește Blaga. Născută din aceste două surse, știința n-a rămas însă aici, ci a evoluat ca *subtilitate* și dezinteresare, a ajuns adesea un *scop în sine*, a ajuns alteori sublimarea arhaicei pasiuni de călător a omului și a imperialismului său – sau sublimarea magiei, întru cât știința poate fi considerată ca o magie pe un plan superior, cum zice Negulescu: ca o disciplină ce a înlocuit magia prin punerea cauzelor adevărate în locul cauzelor în care credea magia.

Să caut cărți de filozofia științei. Să arăt ce e bun sau chiar măreț în știință și ce e important și chiar periculos ca posibilitate de depășire a mandatului, de orgoliu, de fals demiurgism.

Să arăt cari sunt felurile oamenilor de știință (din punct de vedere al potenței lor spirituale, filozofice), pentru a ajunge la concluzia că știința dă o cunoaștere fragmentară și superficială. De altfel, din punct de vedere filozofic, fragmentar înseamnă și superficial, căci, dacă ajungi la *esența ultimă*, ea e totală. Esența e aceeași pretutindeni și e totală.

II. *Armonia neutrală* (vezi cum Platon și Descartes nu considerau arta). Adică să fac filozofia artei, să susțin că arta e ceva neutral, nici bună, nici rea, din punctul de vedere al adevărului ori a moralei. Artă în sine nu e nici morală, nici imorală, dar e luată în exploatare de spiritele morale sau imorale. (Și știința e neutrală, dar ea, cel puțin, dă un adevăr, adevăr empiric, superficial, dar adevăr. Dar oare nu se poate spune și despre artă că dă intuiția unei realități adânci, deci a unui adevăr? Vezi ce zice Schopenhauer.)

Să combat teza acelor care susțin că arta e morală prin ea însăși. Tot așa, să arăt că „realitatea” artistică nu e tot una cu cea morală. Un poet poate cânta eroismul fără ca, la o adică, să poată fi el însuși erou.

Artă, fiind ceva neutral, ea nu poate deci mulțumi complet spiritul. Cei pe care-i poate mulțumi complet arta sunt suflete incomplete, așa-ziii „esteți”, cari fac din artă o „religie” și din religie o artă. Căci adevărul acesta e: nu ridică arta la nivelul religiei, ci coboară religia la rangul artei. În general, ei sunt niște egoiști rafinați, cari-și închipuie că ajung la religie prin artă.

III. *Perspectiva filozofiei*. În sfârșit, filozofia! Să arăt în câte înțelesuri se poate lua filozofia și în câte înțelesuri s-a luat. Să fac o tipologie a felurilor de a lua filozofia:

- 1) filozofia-enciclopedie;
- 2) filozofia ca istorie a filozofiei;
- 3) filozofia ca înțelepciune;

4) filozofia ca artă (contra lui A. France, care zicea că cetește cărțile filozofilor ca pe romane mai proaste; de fapt, dacă romane sunt, sunt mai bune, mai frumoase, mai grave);

5) filozofia ca viziune personală (ca la Blaga, ca la marii creatori de mituri filozofice abstracte);

6) filozofia ca metodologie a științelor, ca epistemologie (vezi dicționarul Lalande⁵: ce e epistemologie);

7) filozofia ca ancilă⁶ a religiei.

Să arăt cum s-a născut filozofia, cum a evoluat: nașterea, istoricul ei, și, cum am văzut mai sus, tipologia sensurilor filozofiei. Să arăt că, pentru a fi filozof, trebuie să-ți crească un *instinct nou* (adică să te fi născut cu el?), să nu fii sclavul universului empiric, să fii obsedat de cealaltă lume (în înțeles metafizic), de transcendental sau esențial, să vezi *dincolo*, să fii un halucinat (de aceea poporul spune filozofului că e firoscos).

Mai mult: filozoful începe să fie filozof de când începe să se *desociologizeze* (vezi ideea mea); filozofia implică o anumită *desociologizare*. Dar nu în înțelesul că se dezîncadrează, din contra, filozoful se încadrează într-o serie de comunități, dar vrem să spunem că el vede *dincolo de societate* și mai ales *dincolo de monden*, de lumesc și chiar de istorie; el deosebește esențialul de accident.

Omul care nu are spirit filozofic nu știe să facă această deosebire, pentru el, aparență și esență au același rang, el pune lu-

crurile pe același plan de importanță, spiritul lui n-are etaje. Aceasta e caracteristica filozofului: fără a disprețui nimic, el vede totul ierarhizat după grad de realitate, de esență și de semnificație. Omul ne-filozof poate cel mult ierarhiza lucrurile din punct de vedere gospodăresc (care e mai urgent, care mai puțin urgent, care se vinde mai scump, care mai ieftin...), așa cum ar face Ki-rițescu, dar nu le ierarhizează după sensuri ontologice, după planuri de realitate.

Filozoful vede realitatea totală și o vede împărțită, organizată după meridiane și paralele metafizice. Filozoful e din lumea aceasta și totuși nu e numai din lumea aceasta: el e prezent și în altă lume, e vrăjit și de alte planuri existențiale... Oamenii ne-filozofi, oricât ar fi de inteligenți, nu-l pot înțelege. E marele și dramaticul său privilegiu de a fi din lumea aceasta și totuși de a nu fi numai în ea. E o singulară misiune...

Filozoful are o mare singurătate: n-am spus că el realizează o anume desocializare?

IV. *Singurătate și comunitate.* Acesta e un capitol foarte patetic. Temă originală (cele de până acum au fost mai mult introducere, cu ceva didactic în ele) și anume: eu susțin că marea misiune a filozofiei e să rezolve problema *singurătății* de orice fel, dar mai ales a singurătății metafizice (vezi câte feluri de singurătăți sunt) a omului și să-i dea încadrarea de orice fel (vezi câte feluri de comunități sunt), dar mai ales încadrare *metafizică*. Filozofia are ca misiune să rezolve ideea *timpului* ori a ideii de *infini*t (vezi niște note ale mele), ori a ideii de *moarte*, dar în cele din urmă toate acestea conduc la rezultatul că filozofia e pusă în fața problemei singurătății ultime și a greutății deznădăjduite a omului de a-și găsi o încadrare și un rost ontologic. Vezi cum singurătate au și animalele, dar *singurătate metafizică are numai omul*.

(Chiar și cel comun? Ce e plictiseala? Are ceva metafizic în ea? Dar omul se plictisește cu cât e mai comun, ceea ce ar însemna că omul are simț metafizic, fie și în forma negativă a golului, cu atât mai mult cu cât e mai comun. E adevărat că se plictisesc și oamenii excepționali, nu de tip individualist. Se plictisesc și animalele. Oare au și ele simț metafizic? Se poate să aibă un fel de spaimă, de *neliniște cosmică*: câinii ce latră la lună, vezi într-o poezie a lui Vigny ori la L. de Lisle, unde latră la lună animalele în Africa. Se plictisesc mai ales femeile. Țăranii nu se plictisesc, nici păstorii. Să studiez plictiseala după clase sociale, sex, vârstă,

epocă istorică, ocupații etc. Misticul nu se plictisește niciodată. Englezii se plictisesc mult. Cei ce au ieșit din natură – citadini, industrializații – se plictisesc mult. Oamenii moderni muncesc mult și ca să scape de plictiseală, de monstrul ori stafia leșiatică a plictiselii, și tot nu scapă de ea, fiindcă s-au izolat de natură, de fluidul veșnic inedit care, în contact cu cosmosul, dă plenitudine vitală.

Copiii se plictisesc mai puțin, au mai mare capacitate de a se pune în contact cu realitatea naturii, când nu sunt închiși în orașe. Nimic mai trist decât un copil plictisit, decât un copil împiedicat de a realiza ceea ce lui îi e firesc și salutar: comuniunea cu natura. Aici, ideile de la *E. Key a mințit?* ori să le las pentru capitolul *Metafizica educației?* Vezi cărți despre *psihologia plictiselii* – e una în franțuzește.)

Să arăt patetic, dramatic, ce e tragicul singurătății metafizice: pendularea aiuristică și a-afirmativă în hăurile fără nici un atribut ale existenței generale sau ale iluziei generale. Această singurătate e unită și cu ideea nonsensului general, e o disoluție totală a universului, a eului...

Asta trebuie să facă filozofia! Să dea încadrare în comunitatea ontologică, să construiască veridic această comunitate, să scape pe om de morbul singurătății metafizice, să-i dea suprema plenitudine.

Antinomie: filozofia să dea cât mai multă viață interioară, personalitate, deci un fel de singurătate empiric-socială, dar cât mai multă ne-singurătate metafizică, cât mai multă plenitudine metafizică.

De obicei, oamenii sunt antrenați social-monden vorbind, dar n-au viață interioară. E o singurătate bună și una rea. Vezi singurătatea pe care o cântă Pârvan (e ceva și în Ruskin, Carlyle?). Dar vezi cum, tot în Pârvan, dar și la Nae Ionescu, e și sentimentul singurătății metafizice.

Temă: cauza principală a tragismului, a tragicului, e singurătatea metafizică, și mai ales a *tragismului* (care e mai rău decât tragicul: acesta tot mai are o coerență, dar tragismul are rupte toate vertebrele și cade flax, desperat, în durerea mută. Omul modern trăiește până la paroxism singurătatea metafizică și plictiseala. De aici și forma culturii lui: această cultură caută să dea cât mai multă antrenare, direcție, să-l zăpăcească pe om cât mai mult, doar va uita de morbul singurătății, ce-i devorează mărun-

taiele spiritului ca unui Prometeu pasiv, fără eroism și fără vindicare.

Plictiseala prea mare dă un anume caracter culturii, vieții sociale, moravurilor. Se caută amuzament și oamenii caută să se îndese cât mai mult unul în altul. Epoca modernă e clădită sub zodia amuzamentului, dar e un cerc vițios: cu cât oamenii se îndeasă mai mult unul în altul și cu cât se amuză mai mult, cu atât se plictisesc mai mult. Epoca modernă dă *paleative* periculoase, iar nu adevărată medicină. Filozofia e chemată să dea soluția pozitivă: plenitudine spirituală prin încadrare într-o realitate ontologică cu sens comunitar și cu rost; dar să nu anticipez, ca să scriu o carte *dialectică*).

(Vezi și cartea: *Arbeiten und nicht verzweifeln...*, poate că acolo e vorba și de combaterea singurătății, plictiselii. Vezi studii despre *spleen*-ul anglo-saxon, poezii despre *spleen*... Vezi cum erotismul modern exagerat e și din cauza plictiselii etc.)

V. *Cunoașterea osmotică*. Capitolul de temelie al cărții! Să mă inspir de la țaran? Nu e nevoie să știi tot și în chip formal în domeniul metafizic (atunci cazi în mitologie ori fals științism. Știința intrată în metafizică pentru a da sistem complet e ca un fel de bigotism al intelectului: ce e bigotismul religios e științismul în metafizică), ci e destul să ai permeabilitate ontologică și să intuiești organic, permanent și luminos, intim, grav, binefăcător, că existența are un rost, că nu e o întâmplare, cum cred unii: Tanoviceanu, Herbart –, ci ceva fatal și legitim, care are un scop, chiar dacă nu-l știi, și dă omului o sacră responsabilitate misionară. Mai mult: cunoașterea metafizică nici nu trebuie să fie formală și completă, fiindcă atunci ar fi mult mai săracă, decât cea continuă și veșnic și plin ingenuă, pe care o dă osmotismul, permeabilitatea...

Cunoașterea științifică poate fi formală, precisă. De ce? Fiindcă poate mereu să treacă dincolo, să se depășească, adică să facă noi descoperiri sau cunoașteri de fenomene; or, fenomenele sunt în număr infinit și se cunosc nu în esență, ci în extensiune. Dar cunoașterea metafizică e, în esență: *cunoaștință odată tot*. Și atunci: dacă în metafizică am avea cunoaștere formală, precisă, înseamnă că am cunoaște *totul* și apoi ne-am plictisi. Iar dacă nu cunoaștem nimic, atunci e un scepticism. Și atunci, singura soluție e *osmotismul*, care are avantajile cunoașterii pozitive, dar

fără a da sațietate, și care are avantajile ne-cunoașterii, dar fără dezavantajile scepticismului.

Soluția osmotismului e deci minunată: să o pun în valoare și prin descrierea a ceea ce e în sine osmotismul, prin descrierea în acțiune a funcției osmotice – dar și prin argumentarea de mai sus: *în metafizică nu trebuie nici cunoaștere precisă, nici scepticism*, și una și alta ar fi o soluție funestă: moartea spiritului. Și atunci, soluția salvatoare e aceasta: permeabilitatea ontologică cognitivă sau osmotismul.

Pentru a introduce la soluția mea (osmotismul), să vorbesc întâi (cu un *patetism dramatic extraordinar*) de tragicul cunoașterii. Să arăt drama aceasta a omenirii, să arăt *soluțiile gnoseologice și metafizice date de filozofi* până acum, cu ceea ce e măreț în ele; dar, cum nici una nu se poate susține până la urmă și toate sistemele metafizice au limitele și contradicțiile lor.

Propun o cunoaștere de penumbre și lumini, de franjuri, mai exact: o luminozitate gnostică prestigioasă și continuă.

Nu e nevoie să cunoști totul în metafizică (și pe Dumnezeu dacă l-ai cunoaște complet și-ar pierde valoarea). Dilemă: ori cunoaștere clasică dar superficială, ori adâncă dar vagă.

Dar, și aceasta e important, nu orice om e în stare de osmotism metafizic. Egoiștii, citadinii, individualiștii ori individualizații la extrem, cei cu *tegument* metafizic prea tare, prea precizat (aici se aplică vorba biblică: cine se va păstra pe sine se va pierde... Și invers: cine se va pierde nu va pieri în veci. Cine are un eu prea precizat și cu coajă, oarecum, nu e capabil de cunoaștere metafizică osmotică), nu pot avea permeabilitate ontologică, osmotism (ar însemna atunci că soluția noastră nu e valabilă, fiindcă nu e universală? Deloc! Căci nu toți oamenii sunt capabili de orice. Doar nu venim cu regim democratic în filozofie!).

Sunt trei feluri de oameni: 1) cei care pot avea osmoză gnostică; 2) cei care nu pot avea, orice ar face (aceștia, dacă sunt intelectuali, vor fi psiticiștii, logiciștii, laiciștii, esteții mărunți, științificii, cei care apără inteligența; vezi disputa *Minerve ou Belphégor, le progrès de l'intelligence?*...); 3) cei cari prin educație spirituală își pot găsi izvoarele originare osmotice (chiar când le ai în stare bună, trebuie să le cultivi, să le îngrijești).

Soluția gnoseologică pe care o propun eu nu e deci numai ceva teoretic, ci, cel puțin uneori (cele mai adeseaori – căci azi mai nu sunt oameni cu osmoză firească, proaspătă, atât ne-a prostit civilizația –, dar e la țărani, la primitivi; vezi *Anexă, Etudiants...*, la

James). Însă sunt contra osmozei de pure acuzații, ca la imperialiști, ca la Walt Withmann. Ei fac procesul imperialismului, waltwithmann-ismului, ei încearcă o evadare din științism, interesantă ca direcție, dar rămasă în empirism, în senzația pură; vezi și la Avenarius. Bergson a mers până la intuiție (care e deosebirea mea de intuiționismul bergsonian?) și care practică adică o gimnastică spirituală, un regim, o igienă, exerciții, scufundare într-un mediu de natură pură și cu spațiu larg, descătușarea, izvoarelor adânci ale sufletului, revenirea la izvoarele sufletului. Deci, o *deontologie* a gândirii, o cunoaștere cu tot spiritul revenit la izvoare, la originaritate (dar fără starea vegetativă, a contemplației, de la primitivi) și lăsat în mediul cosmic adevărat (pe care, apoi, să-l poți intui și când ești la oraș, fiindcă ai esența în tine, ai prins esența lucrurilor și prin ea ești în miezul Firii, oriunde ai fi. Așa cum un mare religios îl simte pe Dumnezeu, care e infinit, chiar atunci, și uneori mai ales atunci, când se roagă într-o încăpere mică).

Cunoașterea metafizică autentică e deci o terapeutică, în primul rând, a permeabilității, o stare de grație cuminte...

Să fac analogie cu ce spun Socrate – Platon: cunoașterea trebuie mai întâi îngrijită, să se ia molozul metafizic ce s-a pus deasupra (cu acest prilej să fac o fină și competentă analiză a filozofiei socratic-platonice; vezi cum s-a ajuns de la „Cunoaște-te pe tine însuși” al lui Socrate, la „Ideile” lui Platon). Cunoașterea e ca o fântână, ca un puț: trebuie să-l sleiești, să-l cureți. Sau e ca un izvor, pe care-l amenință două primejdii: să fie astupat sau să se risipească, fiindcă nu e canalizat.

Eu nu sunt nici mistic, nici raționalist (vezi cum oamenii sunt mai mistici decât își închipuie; numai că unii sunt mistici în formă... raționalistă. Așa cum A. Comte și Renan au combătut religia, dar au creat religii proprii și-au trăit religios știința), ci dau într-o sinteză și misticismul și inteligența. Cunoașterea umană e prea slabă, pentru ca să ne putem permite luxul de a renunța la vreuna din funcțiile cognitive, la rațiune ori la mistică, ori fie și la senzație (însă misticismul adevărat nu e cel feminin, minor ori anarhic, ci cel care a avut întâi o lungă pregătire științifică și cel care, oarecum, este de la sine disciplinat și discret; așa cum revoluțiile valabile nu sunt decât în țările cu disciplină socială solidă. Într-un mare mistic autentic e mai multă disciplină și mai multă rațiune implicată decât în mulți raționaliști. Din contra, cine n-are aptitudini mistice, chiar dacă e un om de știință și are

rațiune tare, deraiază când vrea să facă și el pe misticul; caz tipic: P. Andrei în prefetele lui ori în articolele din „Neamul românesc”. Oamenii comuni ori nemistici trebuie să ia stupefiante, alcool etc., pentru a deveni mistici: acesta e un misticism *prin deficiență*, nu printr-un plus, ci printr-un minus, e misticism patologic, de impostori, care compromite adevăratul misticism).

Se vorbea de omul *originar* și aptitudinea lui osmotică și de mizeria gnosică a omului modern, care e o păpușă, ce nu mai cunoaște decât senzații și mici silogisme. Omenirea trebuie să revină la osmotism, la sănătatea spirituală. Omul modern e o biată *monadă* (vezi Leibniz), care nu știe decât ce e în ea, dar o monadă anarhică, anarhizată în ea și anarhică în afară de ea. Nu o monadă cu armonie prestabilită.

Trebuie să trecem de la prometeism teoretic (prezumția, trufia umană, care crede că poate cunoaște totul, acum ori în viitor. Eu sunt de partea lui E. Raymond: *ignorabimus*⁸. Numai că eu corectez asta prin osmotism) la *resemnare iluminată*.

Combat atât sistemele luciferice (vezi marile sisteme metafizice – Platon, Leibniz etc –, pe cari le admir totuși ca pe cele mai mari și mai de valoare monumente ale vieții, ale speciei noastre, ale spiritului, mai mult decât orașele și templele lăsate de rasele de acum 10–100 000 de ani din America, din continentele scufundate în Oceania. Aceste sisteme ne dau un sistem de oglinzi prin cari, într-o cameră închisă, putem avea iluzia infinitului; vezi ideea mea veche), fiindcă sunt iluzorii, contradictorii, dar combat și scepticismul. Combat și pe gnostici și pe agnostici și propun: *agnosticismul înțelegător* (se vede că mă inspir de la țăran), *agnosticismul iluminat*. Acest fel de agnosticism face mai mult decât toate gnosiile, decât cele mai formale sisteme metafizice și decât toate cunoștințele bazate pe cântar și pe metru.

În adevăr, acest agnosticism înțelegător e mai mult decât o cunoștință, o *stare de cunoștință*, e spirit luminat (parcă te-ai găsi mereu în Săptămâna Luminată de după Paște), e un *principiu de cunoaștere*. Vezi ce zice pedagogia modernă, deosebirea pe care o face între cunoștințele ca *rezultat* și *forță* de a cunoaște, pe care trebuie s-o dezvolte educația. Ei bine, osmotismul e mai ales un principiu de cunoaștere, o nadă gnosică supremă, o putere și o formă ce garantează mereu însușirea unui spor de cunoaștere. Foarte importantă, fiindcă mai important e să ai instrumentul (și

forma și direcția) de cunoaștere, decât cunoștințe propriu-zise, cari sunt ceva oarecum mort.

Dar, mai mult decât atât: osmoza, osmotismul e și *principiu de cunoaștere și obiect de cunoaștere* (în înțelesul în care vorbește pedagogia modernă). Osmoza e și forță mereu generatoare de cunoaștere și e și rezultat de cunoaștere (ca desenul, de exemplu, care e și obiect și principiu de învățământ).

Să preconizez *reînvierea și introducerea complexului spiritual originar al omului* (atunci când el era în contact cu natura și era înfrățit cu ea, în contact ombilical cu ea – vezi, de exemplu, la acei primitivi de cari vorbește James în *Aux Etudiants*; vezi și în Frobenius, *Histoire de la civilisation africaine*: ce cultură minunată la acești „primitivi”! Ar trebui să nu li se mai spună „primitivi”, ci oameni primari, originari) *în complexul psihic al omului modern* (așa ca să fie și osmoză și spirit critic, și încadrare și personalitate. E posibil? Să discut. Căci nu vrem încadrare vegetativă). (Nu ne trebuie nici numai o stare vegetativă, nici numai spirit critic: una e pierdere în natură, alta e ieșirea completă și funebră din natură: ambele sunt *moartea personalității*.)

Să arăt deosebirea mea de Blaga (care a vorbit și el de potențarea misterului: asta e altceva decât osmotismul):

1) eu mă inspir de la țaran, nu de la Blaga (de la Blaga indirect, întrucât acesta e țaran);

2) eu nu socot că omul poate mult prin el însuși, cum socotește Blaga, și e nevoie de Dumnezeu să-l limiteze (prin C[ensura] Transcendentă sau altceva); din contra, socot că omul *prin el însuși poate puțin* și Dumnezeu trebuie să-l ajute, numai așa putând face ceva deosebit, atât în ordinea practică cât și în cea teoretică.

Evrika: Factorul metafizic, Dumnezeu, a instituit pentru om, a dat omului nu Censura Transcendentă, ci *Grația transcendentă*.

Adică, ajutorul transcendent, ceva tocmai opus Censurii blagiene. Prin ajutorul divin, omul devine mai mult decât e prin natura lui, iar nu mai puțin. Și astfel se trece de la omul natural la omul natură, la omul spiritual, la omul cultură.

Foarte important: aș putea scrie chiar o carte cu acest titlu: *Grația transcendentă sau chiar tot sistemul meu filozofic ar putea să poarte acest titlu* (ar fi și o splendidă replică dată lui Blaga).

Vezi tot sensul rugăciunii și euharistiei – cari ridică pe om deasupra lui; vezi sensul revelației, care ridică pe om deasupra lui; vezi cum, în evoluția omului, religia i-a ajutat să progreseze,

să treacă de la zoologie la cultură (vezi cum până și [Rădulescu-Motru] susține asta. Ba și un Durckheim. Deci, contra Bayet).

Eu nu admit deci *demiurgismul antropologic* al lui Blaga, ci numai persoana reabilitată și înălțată de creștinism;

3) eu sunt pentru religia tradițională, ortodoxă – Blaga nu e;

4) eu nu izolez atât de mult pe om de natură, de cosmos, cum face Blaga, care merge până la a socoti pe om rezultatul unei mutații ontologice. Și eu socot pe om altceva decât natura, decât zoologia, numai că: a) preconizez o continuitate între om și natură, între spirit (uman) și cosmos. Doar cosmosul e sălașul omului (așa cum corpul e sălașul psihicului? Ba mai mult!); b) și eu ridic natura. Nu văd în natură numai ceva opac, mecanic ori zoologic, ci cosmos, realitate străbătută de *nus*, din voința divină. Natura ea însăși e, deci, puțin spirit. În felul acesta, cred că sunt mai aproape de misticii creștini și de *ortodoxie*, și de *țaranul român*;

5) scopul nu e creația, cum zice Blaga, ci mântuirea;

6) sistemul meu filozofic are culoare moral-educatională, iar nu demiurgic-artistică, precum la Blaga;

7) de vreme ce eu preconizez osmotismul, înseamnă că nu admit o metafizică-cosmologie pozitivă, așa cum face Blaga în *Diferențialele divine*. Ar fi să mă contrazic (oare nu se abate și Blaga de la postulatul misterelor potențate? Principiul misterului potențat în metafizică nu duce oare la metoda mistică de cunoaștere? Poate că nu, dar, în orice caz, nu mai îngăduie să construiești un sistem formal, cu amănunte concrete, de metafizică-cosmologie).

VI. *Tâlcul moralei* (să caut un titlu mai bun, de ex., *Monismul moral*, *Comunitatea morală* ori *Încadrarea morală*, ori altceva mai expresiv).

VII. *Comunitatea socială*. Încadrarea etnică. Comunitatea sângelui. Integralismul etnic (să caut un titlu bun – nu m-am fixat până acum).

Etnicul are două conștiințe difuze, două categorii formative:

1) că nu ești ca alte popoare; 2) că ești cuprins într-un cosmos uman integral, care-și ajunge lui însuși, adică etnicul are o atitudine filozofică față de viață, care, filozofie fiind, unifică tot datul existenței într-o viziune-mentalitate.

VIII. *Transfigurarea religioasă* (transcendența religioasă – să caut un titlu mai bun, care să arate cum, în ultima analiză, religia e aceea ce dă cea mai bună încadrare – valorificând însă la maximum personalitatea; vezi cum cele mai mari personalități au fost tocmai misticii și în Evul Mediu – religia e aceea care perfecțiază osmotismul. Osmotismul era tot de ceea ce era în stare omul, lăsând mai mult la puterile lui –; acum se adaugă revelația, creația pozitivă, organizată istoric: religia. Poate că cel mai bun titlu pentru acest capitol ar fi **GRAȚIA TRANSCENDENTĂ** – afară dacă nu-l dau întregului volum).

Aici să arăt că numai prin religie (revelație) putem să depășim osmotismul, care nu permite să ajungi la o metafizică-cosmologie formală, concretă: unii vor rămâne deci numai la osmotism. Cei credincioși vor trece mai departe, la treapta ultimă: religia.

Religia e chemată, în sistemul meu, să dea un conținut pozitiv de idei (metafizic-cosmologice), altoit pe osmotism. Așadar, teoretic, religia va cuprinde două mari fonduri: 1) credința în Dumnezeu; 2) conținutul de idei (dogme, idei cosmologice pe cari le învață religia, întrucât nu contrazică știința). Iar din punct de vedere practic, va cuprinde cultul, un sistem de practici religioase.

Religia e, deci, credința într-un conținut de idei metafizice, altoite pe un substrat osmotoc (altoite pe osmotism ontologic), având ca urmare un sistem de practici culturale. Sau: religia e credința într-un conținut de idei metafizico-cosmologice, grefate pe un substrat de osmoză ontologică (sau: pe un substrat de ontologism osmotoc) și organizată pe o practică de cult.

Natural, asta e o bună definiție a religiei din punctul de vedere al sistemului meu. Căci eu înțeleg religia ca o depășire și transfigurare a osmotocului, ca o încoronare a lui și precizare prin revelație. Sunt unii – poate cei mai mulți și mai ales femeii și orășeni – cari cred în Dumnezeu direct, fără a avea nici o osmoză cu cosmosul ontologic. Arta e ceva mai sărac. Eu nu zic așa. Eu zic: *solidaritate metafizică cu cosmosul și transfigurare/depășire prin religie*. Adică, eu sunt cosmoteist – ca țăranul român.

Natural, faptul de a crede în religie, în Dumnezeu, nu anulează deloc osmotismul: el funcționează mai departe, dând substanță și căldură, plinătate și sevă religiei – iar aceasta îi dă lui transfigurare și conținut de idei pozitive. Deci: osmotismul va fi integrat în viziunea și practica religioasă (așa cum țăranul român integrează monismul și panteismul în idealismul religios).

IX. *Cultura* (natura și rostul culturii). Aici, filozofia culturii.

X. *Metafizica educației*. Aici să pun ideile mele despre pedagogia care trebuie omenirii: pedagogia cu înțelegere pentru esențe metafizice și pedagogia comunitară. Aici să fac toată critica școlii active și a pedagogilor moderni.

Eu fac *filozofie a educației* și filozofie a istoriei (iar nu pedagogie *sans plus*⁹ – ceva dialectic, oficial) – adică metafizică a educației. De aceea am intitulat așa capitolul. Să arăt cum trebuie să fie făcută educația pentru ca ea să crească un om potrivit sistemului de filozofie de mai sus.

XI. *Libertate și încadrare*. Capitol de concluzii și de mare patetisme directe. Aici să vorbesc de ceea ce e mai intim și mai scump omului ca ființă spirituală: de *destin*, de *păcat*, de *moarte*, de *libertate* și *încadrare* – nici încadrare vegetativă, nici dezîncadrarea lucid-logic-luficerică, nici cordon ombilical cu realitatea, nici artificializare, ci osmoză și personalitate. Tot aici, despre *istorie*, *tragic*, *pesimism*.

1942

Sistem de filozofie

Dacă nu voi scrie complet sistemul de filozofie, atunci să scriu studiile următoare:

- 1) *Singurătate și comunitate* (În care să vorbesc de știință, artă, filozofie, singurătate, comunitate.)
- 2) *Personalitate și osmoză*
- 3) *Monismul moral*
- 4) *Integrarea socială*
- 5) *Grația transcendentă*
- 6) *Cultura și destinul omului* (Aici, despre libertate, păcat, mântuire, moarte, destin etc.)
- 7) *Metafizica educației*

Când voi trece de la punctul 2 la 3 să arăt: dar înainte de a vedea care e mai departe, puțină încadrării teoretico-metafizice (fiindcă ar fi urmat să vorbesc de religie) să vedem dacă nu mai sunt și alte căi de încadrare (cea mai importantă mi se pare cea morală și apoi cea socială. Iar când voi trece de la 4 la 5, să arăt că însăși încadrarea osmotocă, de care am vorbit în cap. 2, pre-

gătește pentru religie, fiindcă, *dacă ai comuniune osmotică* cu realitatea sau din moment ce comunică cu ea, te-ai înfrățit cu ea oarecum, scoborându-te într-un fel de firească evlavie laică – nu înseamnă că admiți ori pre-admiți raționalitatea existenței, caracterul ei providențial de fond: osmotismul este deci un fel de pregătire pentru religie, este el însuși o pre-religie, pre-religiozitate. Important.

Începutul [anu]lui 1942

Sistem de filozofie

Dacă nu voi putea scrie acest sistem de filozofie, atunci, cel puțin, să scriu o serie de studii-eseuri, așa:

1) *Singurătate și comunitate* (În care să pun primele patru capitole din sistem: cunoașterea parcellară, armonia naturală, perspectiva filozofiei, singurătate și comunitate.)

2) *Osmotismul* (Osmoză ontologică sau personalitate și osmoză.)

3) *Monismul moral*

4) *Comunitatea socială (a sângelui...)*

5) *Grația transcendentă (filozofia religiei)*

6) *Cultura* (sau: a doua facere a lumii; căci, prin cultură, omul creează un alt cosmos. Cosmosul cultural.)

7) *Metafizica educației*

8) *Problemele patetice: libertate, destin, păcat, mântuire, pesimism, tragic, științism etc.* (afară dacă nu le integrez în capitolul de mai sus. Ar fi mai bine separat).

Septembrie 1942

Sistem de filozofie

Un capitol despre cum trebuie să fie organizată societatea (capitol de după morala eficientă). Să discut celebra problemă a raportului dintre *individ și societate*. Eu nu vreau nici absolutul individului, nici despotismul societății (nici anarhie, nici dictatură), ci vreau comunitate critică. Dar asta e posibil? Greu, dar este. Să dau exemple (negative pentru democrație: Franța secolelor al XIX-lea și al XX-lea, până la 1940; pentru dictatură: imperiile despotice, apoi bolșevismul).

Și să dau exemple de comunitate critică; apoi să pictez frumoasele comunități patriarhale, în cari spiritul critic era mai slab, dar unitatea mai mare. Vezi anarhismul democrațiilor americane și dictatura lor deghizată.

1942

Ce este filozofia

Iată o definiție: este disciplina care rezolvă pentru om, pentru sufletul lui, realitatea sau ideea infinitului; sau care rezolvă pentru spiritul omului ideea timpului, a veșniciei timpului.

Când infinitul și eternitatea timpului au răsărit ca idei în mintea omului, e nevoie de o nouă disciplină pentru a le asimila pentru om: aceasta e filozofia. Cine nu simte nevoia filozofiei înseamnă că nu trăiește ideile de infinit și de timp veșnic, lung, chiar dacă le are (cum e la unii oameni de știință afilozofi).

Să văd dacă filozofia n-a existat și când oamenii n-aveau ideea de infinit ori de veșnicie. Cum a fost la greci? La primii filozofi greci?

1942

[Definiția filozofiei]

Filozofia e pregătirea pentru moarte. Asta e ideea mea – și ea e și în *Phedru*, al lui Platon.

Mai 1944

[Definiția filozofiei]

Filozofia este raționalizarea iraționalului și iraționalizarea raționalului.

În adevăr, pe de o parte, filozofia caută să impună ordine în aspectul aparent haotic al totalității existenței, în ceea ce apare lipsit de rațiune sau irațional. Ea caută mai ales să prezinte în sisteme derivate și înlănțuite rațional anume teme de bază, pe cari le duce până la ultimele consecințe (sau, cel puțin, sistemul să-l poată face *cetitorul*, deci să existe virtual în opera filozofului,

chiar dacă el se prezintă în aforisme, ca la Nietzsche, ori în efuzii abstracte, ca la Pârvan).

Pe de altă parte, filozofia caută să depășească rațiunea logică și să dea înțelegerea ori intuiția marilor forțe ori entități metafizice cari sunt la baza realității generale; filozoful care nu ajunge să facă asta nu e filozof. E cel mult om de știință (iar *știința e mai antropomorfică decât filozofia*, căci ea nu poate să iasă din rațiunea formal logică, strict umană). Filozofia, din contra, caută să lărgască categoriile umane de înțelegere, să depășească omul, să înțeleagă absolutul.

Evrika: filozofia e încercarea de a înțelege realitatea prin categorii supra-umane; indiferent dacă izbutește sau nu.

Iulie 1944

Ce este filozofia

Filozofia este cercetarea absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă.

Filozofia este cercetarea raportului între polul absolutului și polul relativului.

Filozofia este cercetarea și valorificarea relativului prin ideea de absolut.

Filozofia este raportarea relativului la ideea de absolut.

Filozofia este valorificarea – *încadrarea* relativului pe coordonatele absolutului.

Filozofia are ca scop cercetarea absolutului, dar tot pentru ca să ia atitudine față de relativ.

Scopul filozofiei este tot înțelegerea și valorificarea relativului (căci noi în el trăim), dar *prin ideea de absolut*.

Filozofia complică foarte mult (ce complică mai mult decât filozofia?) și totuși, ea simplifică (fiindcă se raportează la esențe). Deci, filozofia este totodată complicație și simplitate – și aici e valoarea ei.

Filozofia e cea mai mare, mai inextricabilă și mai mobilă aventură a înțelegerii umane, în luptă cu propriile ei virtuți și neputințe.

O definiție prin principiul rațiunii suficiente – Leibniz: filozofia este disciplina care caută în *absolut* rațiunea eficientă a relativului (bună definiție).

Noiembrie 1945

Filozofie generală

Filozofia e cunoașterea absolutului și a principalelor lui efecte în lumea sensibilă.

Filozofia e tendința de a cunoaște și de a fraterniza (așa încât să dea împăcarea omului cu realitatea, ca să nu se mai simtă singur sau străin în univers) cu absolutul, pe baza gândirii abstracte, stimulată (valorificată) de spiritul integral.

(Rațiunea singură duce la unilateralitate și uscăciune. Trebuie să cunoști cu spiritul integral, cu tot sufletul, dar luminat de rațiune ori de o intuiție abstractă severă.

Iar prin „a fraterniza cu absolutul” înțelegem și a-l trăi în comandamentele lui morale. E vorba, deci, de o fraternizare plină de respect, de evlavie.

Intuiția e o rațiune deghizată și prescurtată? Dar și reciproca e adevărată: și rațiunea e o serie de intuiții, așa cum zice James, că atenția voluntară e o serie de atenții involuntare – atât că aici momentele mai lungi sunt ale atenției involuntare, pe când, la gândirea rațională, intuițiile sunt momente mai scurte: ele corespund, ca durată, momentelor de voință, de atenție voluntară din atenția voluntară.

Gândirea abstractă e ceea ce deosebește filozofia de religie; și lipsa cultului?)

Decembrie 1945

[Definiția filozofiei]

Filozofia e încercarea omului de a cunoaște prin propriile lui puteri absolutul și principalele lui efecte (direcții) în lumea sensibilă (principalele lui efecte direcționale în lumea sensibilă).

Filozoful e însetat de esențial și de unitate, și de rost (originar și final) (de originar și de final). Filozoful e obsedat de început și de sfârșit, de origini și scopuri.

1945-[194]6

Ce e filozofia

Filozofia construiește omului *certitudinea, semenele și rolul*.

Iată o bună definiție a filozofiei. În adevăr, filozofia trebuie să dea trei lucruri:

- 1) să ne spună în ce constă realitatea ori ce putem ști în această privință: certitudinea;
- 2) să ne scape de *singurătate*. Adică, să ne facă să trăim într-o lume pe care să o simțim înrudită cu noi: deci, lumea să semene cu noi, să fie o comunitate. Lumea ontologică să fie făcută din elemente cu cari să comunicăm: adică filozofia să ne construiască *semelele*. Semelele, metafizic, în primul rând...
- 3) în sfârșit, dacă, prin punctul precedent, filozofia ne-a încadrat într-o lume, într-o obște intimă, de data aceasta ea trebuie să ne dea o *misiune*, deci să ne construiască *rolul*.

Ce e filozofia

Martie 1946

Filozofia este reîntronarea (de data asta critică) a omului în armonia existenței. Intrarea critică în armonia existenței: iată ce e filozofia. Filozofia este disciplina care încearcă să asigure omului intrarea critică în armonia existenței totale.

Deci, pentru a fi filozof, trebuie:

- 1) mai întâi, o *revoluție*: omul să fi ieșit din joc, să se fi distanțat de trăirea vegetativă a cosmosului și a vieții;
- 2) apoi, să reintre – o restaurare –, dar nu pasiv, ci critic. Vezi și ce zic în rezumatul dat lui Bagdasar¹⁰ (am spus de atunci acest lucru), *Cadru filozofic*¹¹. Vezi și Noica (în: *Pagini despre sufletul românesc*).

Deci, filozofia e o restaurare; o restaurare critică a unității vieții.

Scepticismul și pozitivismul sunt o filozofie incompletă, pur negativă, distructivă: adică nu realizează decât prima fază a lucrării filozofice; revoluția. Descartes a realizat foarte conștient ambele faze ale filozofiei: îndoiala, dar și construcția, prin transformarea îndoielii în simplu mijloc, îndoială metafizică. Însuși Comte a construit la urmă un sistem metafizic, o mistică.

August 1946

Ce e filozofia

Filozofia e disciplina care arată mizeria omului.

(Căci filozofia ne arată singurătatea noastră și faptul că nu cunoaștem absolutul lucrurilor – și toată absurditatea și tragicul metafizico-moral al existenței noastre. Fără filozofie am trăi poate fericiți, în *neștire*, în stare paradisiacă. Ea face ca religia: ne arată toată păcătoșenia noastră, ne disperează, pentru ca apoi să ne mântuie. Filozofia ne arată întâi mizeria noastră spirituală și apoi încearcă să o înlăture sau măcar s-o atenueze, prin plăsmuirea unei lumi, a unui cosmos, așa cum arată gândul filozofic și nevoile sufletului nostru; vezi la Nae Ionescu.)

Când omul și-a dat seama de mizeria condiției lui – s-a născut filozofia; și când s-a hotărât s-o mascheze, plăsmuind un cosmos filozofic, un mit, un „sistem“ care să repare iraționalitatea (pentru noi) a existenței și s-o facă intimă, suportabilă, cu un fel de rațiune suficientă (filozofia e disciplina care dă rațiunea suficientă ontologică).

Mitul, religia, filozofia sunt deci identice din acest punct de vedere: ele dau *masca*, [aceea] care să acopere misterul ori absurditatea existenței și să plăsmuiască pentru om un cosmos suportabil, cu rost (așa cum și arta – ba, în mare parte, și știința – dau omului asemenea *măști sau visuri* în cari să se refugieze, pentru a uita realitatea mizerabilă – am putea spune că *visul este esența omului*; visul și uitarea, însă o uitare activă, creatoare, nu prin stupefiante).

Filozofia e marea indiscreție (fiindcă ne descoperă, ne revelează mizeria noastră) și apoi e *marea fabulație* (fiindcă ne dă sistemul, mitul, deci ne „revelează“ „adevărul“ pozitiv. Filozofia e o dublă revelație, una negativă, fiindcă ne arată mizeria noastră; alta pozitivă, fiindcă ne arată „adevărul“ așa cum îl vrea sufletul nostru). Filozofia re-creează cosmosul pentru noi, cum ne trebuie nouă, de aceea e *a doua Geneză* (am spus odată că metafizicienii fac concurență lui Dumnezeu). Filozofia e fabulația care acoperă grăuntele de necunoscut. Ea e rezolvarea ecuației cu cele mai multe necunoscute. Ea e necunoscutul cu mască de cunoscut. O mască cu atât mai valabilă cu cât e mai ingenioasă și mai artistică. *Filozofia e perla care acoperă grăuntele de necunoscut*.

Filozofia e știința aceloră cari nu se pot resemna să nu cunoască ceea ce nu se poate ști.

Istoria filozofiei europene

Iunie 1947

Vol. I: *Presocraticii* (mai întâi, *introducere lungă: Introducere la istoria filozofiei europene*): ce e filozofia; istoria istoriei filozofiei; importanța lor; împărțirea istoriei filozofiei (tot aici să fac și un lung rezumat la istoriei filozofilor orientale?).

Vol. II: *Socraticii* (Socrate, Platon, Aristotel).

Vol. III: *Postsocraticii*.

Vol. IV: *Patristica*.

Vol. V: *Scolastica*.

Vol. VI: *Renașterea*.

Vol. VII: *Prekantienii* (Descartes, Leibniz, Spinoza; Bacon, Hobbes, Hume... Wolf).

Vol. VIII: *Kantienii* (Kant, Schopenhauer, Hegel, Fichte, Schelling).

Vol. IX: *Postkantienii* (pozitiviștii: Comte, Spencer, [Stuart-] Mill; neokantienii: Renouvier etc.; noii metafizicieni: Boutroux, Bergson; filozofia germană: Husserl, Heidegger, Hartmann).

La finele vol. IX, o lungă concluzie, intitulată: *Concluzie la istoria filozofiei europene*, care să facă pandant la *Introducere la istoria filozofiei europene*. În această concluzie să arăt progresul filozofiei de-a lungul celor peste 2000 de ani, perspectivele și ce idei de filozofie se desface din toată istoria filozofiei europene.

Sistem de filozofie

1947

Filozofia e disciplina care studiază cunoașterea absolutului și a ecurilor (repercusiunilor) lui în lumea sensibilă (deci, filozofia implică neapărat o viziune ierarhică a lucrurilor; căci ecurile absolutului sunt din ce în ce mai îndepărtate și mai puțin pure în categoriile de lucruri. Pentru filozof, lumea e *etajată*, lucrurile au carate metafizice diferite; lucrurile au grade diferite de realitate, de autenticitate, de semnificație – deci, de *valoare*. Astfel că filozofia e, în definitiv, o teorie a valorilor: ea studiază valori, adică arată coeficientul diferit de absolut, de metafizic, al fiecărui lucru sau [al fiecărei] categorii. Așa face și religia – dar ea e o disciplină practică, pe când filozofia e una teoretică.

Filozofia, deci, *devine normativă*, deși nu e din capul locului; devine fiindcă, din moment ce fixează rangul diferit al lucrurilor în câmpul magnetic al existenței sau față de polul metafizic (universul metafizic e unipolar), ea dă și o valoare, ceea ce duce și la o luare de atitudine.

Filozofia platonicească e cea mai tipică filozofie – prin ierarhizarea pe care o dă lucrurilor.

17 aprilie 1948

Știință, filozofie și religie

Știința se ocupă cu o parte a realității, izbutind să înlăture contradicția (din sânul ei: iar dacă e contradicție, e numai provizoriu; dar vezi și Blaga, care găsește un dogmatic și în fizică).

Filozofia se ocupă cu toată realitatea, căutând să înlăture orice contradicție, dar neizbutind decât să reducă contradicțiile la minimum – aceasta, din punct de vedere teoretic; iar din punct de vedere practic e disciplina care dă împăcare cu Existența pe baza principiilor stabilite de ea și prin putere exclusiv umană (aici e demiurgismul filozofiei? În orice caz, nu e în chip fatal, impietate, fiindcă ea numai *încearcă* să explice totul prin putere umană, dar, când vede că nu mai poate, renunță ori poate renunța în favoarea religiei; și, de fapt, aceasta e misiunea ei cea mai înaltă, dar ea nu trebuie să se transforme în teologie, ca în Evul Mediu, nu trebuie să fie numai o ancilă a teologiei).

Religia e disciplina care nu-și pune problema contradicției [asemenea filozofiei]; ea nu reduce contradicția la minimum, ci face din ea un maximum de explicare, codificând în dogme ultimele adevăruri. Aceasta, din punct de vedere teoretic; iar din punct de vedere practic, dă împăcarea cu existența *prin ajutor de Sus*, printr-un factor divin, *personal*, căruia te poți adresa prin rugăciune etc. (Comunitatea, deci, nu e esențială religiei ca definiție primă, dar comunitatea devine necesară religiei din punct de vedere metodologic; vorbind în general, nu poate fi religie fără comunitate, deși, excepțional, trăire religioasă poate fi și fără religie.)

Așadar, pot defini știința, filozofia, religia pe baza ideii de contradicție; și anume: știința înlătură orice contradicție; filozofia reduce contradicția la minimum (dar ce era vorba lui Nietzsche:

să te contrazici? Cred că nu e într-un sens radical); religia o valorifică la maximum.

17 aprilie 1948

Știință, filozofie și religie

Se pot defini după obiect, metodă, scop și aplicare.

1) Știința are

- a) ca obiect: un fragment de realitate;
- b) ca metodă: rațiunea sau orice funcție gnosică a sufletului nostru, care poate fi verificată de rațiune (de exemplu: intuiția intelectuală, ipoteza);
- c) ca scop: să dea o explicație în care să nu fie nici o contradicție; și reușește să facă aceasta;
- d) ca aplicare: confortul uman, tehnicul (de fapt, nu știința în sine are acest scop, dar noi ne servim de ea).

2) Filozofia are

- a) ca obiect: toată realitatea;
- b) ca metodă: toate funcțiile gnosice (de exemplu și intuiția), dar numai *exclusiv umane*;
- c) ca scop: să anuleze cât mai mult contradicția, dar nereușind decât să o reducă la un minimum (orice sistem de metafizică e o mare *logică interioară*, dar care se bazează pe o contradicție sau pe un irațional: un sistem de metafizică e un *plaur* ideativ, ce plutește pe un ocean de irațional, de mister);
- d) ca aplicare: să dea omului împăcarea cu existența (pe bază de înțelepciune).

3) Religia [are]

- a) ca obiect: întreaga realitate;
- b) ca metodă: toate funcțiile gnosice, dar subordonate revelației (sunt și religii nerevelate: Vezi Blaga; vezi religii artificiale: cea fabricată de A. Comte; să le analizez);
- c) ca scop: să dea împăcarea cu existența, prin ajutorul lui Dumnezeu, al ideii de Dumnezeu (vezi Nae Ionescu);
- d) ca aplicare: să dea mântuire morală.

În religie domină aplicarea practică; în filozofie domină explicarea teoretică. Totuși, trebuie să fie și în filozofie o aplicare: înțelepciunea.

17 aprilie 1948

Rolul simbolic și funcțional al filozofiei

Sistemele filozofice, chiar dacă sunt plăsmuri, sunt inutile și complet neadevărate. (Vezi comparația mea că nu e același lucru să fii într-o cameră opacă sau într-una tapisată cu oglinzi.)

Altceva: sistemele filozofice au măcar un simbolism al adevărului, dacă nu adevărul însuși. Și au un decor funcțional: prin ele noi izbutim să respirăm metafizic (altfel ne-am înăbuși: vorbesc de cei cari au respirație metafizică). În acest sens, sistemele metafizice sunt un fel de *branchii spirituale*, *branchii metafizice*.

Mai mult: fiecare sistem metafizic, dacă nu prinde Absolutul, dar prinde măcar un reflex ori un fior al Absolutului. Ei bine, când cunoști multe sisteme filozofice, când te afli, așa-zicând, în mijlocul lor, e ca și când te-ai găsi într-o pădure de arbori metafizici, simți atunci că începe să sufle vraja metafizică și în aer să prindă a juca funigiei celui alt tărâm ori silueta fantastică și inefabilă a transcendentului, a Absolutului. Dacă fiecare sistem filozofic nu dă Absolutul, dar dă măcar o mireasmă a lui.

E puțin lucru acesta?

Iunie 1948

Însemnări

Orice filozofie (cel puțin orice metafizică) este un antropomorfism mai mult sau mai puțin sublimat.

Singura șansă ca noi să cunoaștem realitatea absolută e ca această realitate să fie de o natură identică cu noi (cu *fondul* nostru; de aceea, în cunoașterea metafizică trebuie să coborâm în fondul nostru ori să ne înălțăm până la el).

(Chiar și revelația se comunică în formele – categoriile – naturii umane, căci altfel n-am înțelege-o; ori ele sunt dilatate, depășite, măcar parțial?)

Deci, declar *principiul identității* în cunoașterea metafizică: nu putem cunoaște Absolutul decât *dacă avem și noi absolut* în

noi și dacă coborâm ori ne înălțăm până la el (de aci, două condiții: să fim *absolut* în fond și să ajungem la acest prund adânc ori înalt din noi). Iată de ce susțin că omul este reflex de Absolut, că e, deci, *ceva sacru*.

Însemnări

Iunie 1948

S-a spus de unii sau alții dintre filozofi (gânditori) că existența este absurdă ori că e o întâmplare, ori că e ceva pur mecanic.

Dar nu pot afirma că existența e absurdă, fiindcă așa fi contrazis de realitatea lucrurilor.

Și dacă nu e absurdă, ci e o ordine (fie și o ordine care numai ne contrazice pe noi, oamenii, ori ne strivește), atunci nu pot afirma că e o întâmplare, fiindcă nici o întâmplare nu poate construi o ordine complexă, cum e cea a existenței.

Iar dacă această existență e o ordine complexă, ea nu mai poate fi, în fond, ceva mecanic, fiindcă mecanicul nu poate avea ordine decât dacă mai întâi *cineva i-a stabilit legile*. Cineva care e mai adânc decât el și, deci, totodată, anterior și posterior lui. (Mecaniciștii nu duc gândirea până la capăt. Se opresc la realități *derivate*. [Adăugire din] 1963.)

Așadar, existența, în fondul ei ultim, nu poate fi decât de natură providențială; metoda eliminării ne arată aceasta.

[Definiția filozofiei]

22 octombrie 1948

Filozofia este disciplina care transformă totalitatea obiectelor într-o ierarhie de valori (mai pe scurt, dar mai puțin precis: filozofia este disciplina care transformă obiectele în valori).

Dar scepticismul intră în definiția de mai sus?

1) Chiar dacă n-ar intra, cu atât mai rău pentru el; căci, la urma urmei, scepticismul nu e o filozofie, ci avortarea ei, degenerarea ei. Scepticismul are valoare doar inițială (*le doute méthodique*¹² – Descartes) și apoi pentru a te feri de dogmatism, [de] fanaticism. Scepticismul e bun la început (căci altă definiție ce se poate da filozofiei e că ea nu începe decât când te îndoiești de tot,

dar că nu se constituie decât când ajungi iar la credință) și după aceea – tot timpul – pentru a garanta spiritului o anume libertate, subtilitate, toleranță (idealul e credința fermă în liniile mari și esențiale, dar tolerante în toate celelalte domenii, căci *numericește* sunt aproape totul).

2) Dar intră! Fiindcă scepticii trag, în practică, o concluzie: neputând cunoaște adevărul, zic ei, „adevărul” va fi ceea ce convine interesului meu. Deci, ajung și ei la o valorificare – cel puțin în practică. Astfel, scepticii sunt primii pragmatisti.

1948

Minimum și maximum categorial

Filozofia nu începe decât atunci când omul ajunge să se îndoiască; dar ea nu reușește decât atunci când ajunge iarăși la credință.

Ceea ce sunt vertebrele și coloana vertebrală pentru organismul fizic sunt credințele pentru organismul spiritual.

Filozofia nu începe decât atunci când omul ajunge să iasă din jocul existenței (ceea ce am numit: să se desocializeze, să se dezumanizeze); dar ea nu reușește decât atunci când omul (sau spiritul) ajunge să se integreze iarăși, de data aceasta critic și prin aderare adâncă, în misterul existenței ca atare (ceea ce e suprema socializare sau umanizare – sau ontologizarea omului).

Filozofia începe atunci când omul ajunge să se îndoiască. Și se termină atunci când ajunge la certitudine. [Adaos din 1963.]

Ianuarie 1949

Ce e filozofia

Filozofia e cunoașterea realității totale (considerată ca un singur obiect), prin reducerea ei la un principiu unic ori la cât mai puține principii și prin derivarea de norme de conduită practică (înțelepciunea).

Filozofia e cunoașterea esențelor și aparențelor.

Filozofia e cunoașterea care duce la deosebirea (și ierarhizarea?) între esențe și aparențe.

[Definiția filozofiei]

30 octombrie 1950

Filozofia e cunoașterea operată pe baza experienței noastre integrale de viață; știința e cunoașterea operată pe baza unei experiențe parțiale.

Principala calitate pentru posedarea vocațiunii filozofice este simțul transcendentului. În cazul cel mai important, e vorba de un transcendent caracterizat ca cel religios, ca cel platonian, kantian etc. Dar poate fi și numai un transcendent cum e „conștiința în genere”, a lui Kant, ori ultimele principii ale spiritului sau [ale] minții noastre. Adică, luăm transcendentul în înțeles general, de: tot ceea ce depășește sensibilul sau lumea formelor concrete. Vocația filozofică deosebește din instinct între grade de adâncime ale lucrurilor, între accidente și esențe, între efemer și permanent – ea este ierarhizată din instinct și din convingere, văzând lumea într-o structurare de etaje și de derivații, ca pe o infinită pagodă.

Filozoful trăiește deci pe mai multe planuri existențiale și e, în cele din urmă, un haluciant, critic, dacă se poate spune, al lumii și esențelor cari nu se văd, dar cari condiționează ori determină existența lucrurilor vizibile. Filozoful e un delegat al transcendentului în lumea fenomenelor, un călător care poartă obsesia esențelor sau transcendențelor printre lucrurile trecătoare.

Însemnări

30 octombrie 1950

Știința e cunoașterea (sistematizată) verificată pe baza experienței sensibile.

(Verificată *direct sau indirect* pe baza experienței sensibile. Căci și aparatele cele mai fine nu fac decât să prelungească simțurile. Iar rațiunea, în știință, se bazează, în ultima analiză, pe date sensibile.)

Deci: știința e cunoașterea verificată în cadrul fenomenului.

Filozofia e teoretizarea instinctelor noastre spirituale. Oamenii (spre deosebire de animale) au două feluri de instincte: instinctele biologice sau propriu-zise, ca foamea, erotismul etc., și instinctele spirituale, sau în sens figurat, ca înclinarea spre individualism ori comunitarism, spre ascetism ori spre hedonism, spre misticism ori spre pozitivism, spre optimism ori spre pesimism, spre etni-

cism ori spre cosmopolitism, spre moralism sau spre amoralism etc. Marea deosebire dintre oameni o stabilesc felurile acestor instincte „spirituale”. Ele dau tipurile și, oarecum, rangurile de oameni.

Căci totul în viața unui om e natura intereselor lui sufletești. Fiecare filozof nu face, în ultimă analiză, decât să pună în sistem și să justifice instinctele lui spirituale sau interesele lui sufletești. Iar ca să poți aprecia cu adevărat o operă de filozofie trebuie să ai înrudire de tip spiritual cu autorul ei.

31 octombrie 1950

[Definiția filozofiei]

Filozofia este cunoașterea operată pe baza experienței integrale a umanității (reflectată în conștiința unei individualități specifice, originale).

Filozofia e disciplina științifică ce studiază realitatea generală, căutând să afle esența, originea, scopul și sensul ei, precum și rostul omului în existență. Mai pe scurt: filozofia caută să afle sensul existenței și rostul omului.

Scopul ultim al filozofiei e să justifice religia. Totuși, filozofia (și chiar metafizica; vezi Nae Ionescu) are justificare de existență autonomă:

1) căci operația de justificare a religiei e ceva autonom și n-o poate face decât filozofia;

2) și există putința unei metafizici filozofice independente; de exemplu, metafizica ce stabilește că spiritul e esența lumii și că existența are un rost – această metafizică primind, în chipul cel mai propriu, drept completare și justificare, viziunea religioasă. Nu e vorba deci de *ancilla philosophiae*¹³, ca rol de cenusăreasă, ci de un rol mare, suficient pentru a da filozofiei o regală legitimare de existență – o existență indispensabilă.

1950

Ce e filozofia

Filozofia e disciplina de cunoaștere care se face pe baza experienței integrale a umanității.

Filozofia e cunoașterea integrală (dar nu enciclopedică, ci „unificată”), sau cunoașterea experienței integrale (adică prin experiență integrală).

Filozofia e viziunea care se distilează din teascul în care s-a adunat toată experiența omenirii.

Plan: Ce e filozofia

21 martie 1951

I. Științele se ocupă, fiecare, cu câte o parcelă. Filozofia se ocupă cu *toate parcelele* realului, ca totalitate. (Ce înțeleg mai greu elevii și toți căroră le-am vorbit de totalitatea existenței e această idee de totalitate, de realitate totală. Nu e tot una cu universul! Trebuie să crească în tine un alt om, o altă specie de om, pentru a înțelege ce e realitatea generală, pentru a avea idee de ea. Iar când ai înțeles asta, poți spune că ai devenit filozof, chiar dacă n-ai ajuns încă să ai o filozofie).

Definiție: *filozofia e disciplina teoretică ce se ocupă cu realitatea totală a existenței, considerată ca un obiect unic.*

Din acest punct de vedere, filozoful e o ființă deosebită (cel puțin ca grad) de ceilalți oameni, cari sunt ocupați mai mult de o parte din realitate. Filozoful e o ființă, un om, a cărui conștiință e integrală, în sensul că ea e ocupată, obsedată, de ideea *întregii realități*; filozoful e un om a cărui conștiință are o *puternică sarcină ontologică*.

II. Pentru a înțelege și a explica realitatea generală, ca *obiect unic*, filozoful operează ierarhii de obiecte, derealizează realitatea (pentru filozof realitatea devine, în acest sens, o *pagodă*). Filozofia explică *etajând* realitatea, punând la bază realitatea cea mai adâncă, mai reală, și la vârf, realitatea cea mai puțin reală. Filozoful face deosebirea între important și neimportant, între esențe și aparențe, între permanent și accident.

Definiție: *filozofia e disciplina care ierarhizează realitatea unică a existenței pe trepte de realitate și semnificații.*

Din acest punct de vedere, filozoful e deosebit de ceilalți oameni: el nu se ocupă cu nimicuri, cu aparențe (nu e rob al aparențelor, ci e liber), ci cu esențe. El iese din joc într-un dublu sens: iese din realismul naiv din punct de vedere gnosic și iese din încreștarea subiectivă a instinctelor, a vanităților, și din punct de vedere practic (cel puțin tot ca să explice mai bine, dacă nu va fi el însuși un înțelept). În acest sens, filozoful merge atât de de-

parte, încât *se de-socializează, se dezumanizează*, nu mai este ca ceilalți oameni (deși e mai uman și mai social decât ei, fiindcă e mai profund), nu mai e rob în iluzia sau vraja existenței lor și a patimilor lor.

III. Mai departe; filozofia, pentru ca să poată face ierarhizarea de mai sus, trebuie să ajungă la *principiul ultim* al existenței, la *Absolut, la transcendent* (în sens larg, adică: ceea ce transcende datele sensibile, concrete) și să-l vadă pe acesta cum *generează* totul: tot ce e în lume e un ecou ori un suflu mai puternic ori mai anemic, mai apropiat ori mai depărtat, al Absolutului sau transcendentului.

Definiție: filozofia e disciplina ce se ocupă cu Absolutul și ecourile (sau reflexele) lui în lumea sensibilă.

Din acest punct de vedere, filozoful e un om deosebit de ceilalți oameni, fiindcă e obsedat de o lume mai adâncă ori mai înaltă, de Absolut sau transcendent. Filozoful are *simțul transcendentului*, Absolutului, și e filozof numai în măsura în care are acest simț. El merge atât de departe în acest sens, încât e puțin *dement* pentru ceilalți oameni, apare ca un lunatic, așa cum zice poporul: un *firoscos* (de fapt, tocmai filozoful e mai adânc intrat în lume, afară dacă n-are o filozofie greșită – iar despre idealismul lui se poate spune că e realismul cel mai real, mai adânc).

IV. Filozofia, dând ideea realității totale, adânci, și făcând să fie *trăită* de filozof, nu se poate ca acesta să nu-și ordoneze până la un punct viața în raport cu gândirea lui filozofică (să arăt că toți marii filozofi: Platon, Aristotel – nu mai vorbesc de Socrate –, Descartes, Kant, la noi, Nae Ionescu etc. și-au transfigurat viața, cel puțin în parte, în raport cu activitatea lor filozofică; chiar și un Schopenhauer, atât de vanitos, avea momente de îndepărtare de lume și a știut s-o rupă cu onorurile și cariera numai pentru a-și urma cariera de filozof).

Așa că, în chip normal, filozofia duce la înțelepciune. Dacă nu toți filozofii sunt înțelepți e fiindcă 1) unii sunt mai mult *profesori de filozofie* ori erudiți, sau ariviști, cari se servesc de filozofie ca de un mijloc de carieră și ambiție, decât filozofi; 2) fiindcă nu toți filozofii ajung să aibă o filozofie sănătoasă sau justă. De exemplu, filozofii cari se poticnesc în scepticism, panpsihism și demonism, amoralism, absurdism... sunt filozofi *perversiți*. Ei nu pot fi înțelepți, fiindcă principiul filozofiei lor însuși nu e înțelept. Din contra, ei sunt mai neînțelepți chiar și decât oamenii ceilalți.

Dar asta nu înseamnă că, în chip ideal, filozofia nu duce la înțelepciune.

Definiție: *filozofia e disciplina a cărei încoronare e înțelepciunea* (dorința de înțelepciune, fiind, în alte cazuri, chiar și cauza pentru care unii au devenit filozofi, cauza care i-a făcut să se apuce de filozofie).

V. Filozoful e altfel decât ceilalți oameni; totuși, nu e decât o deosebire de grad; fiindcă, fie și într-o măsură ușoară, toți oamenii doresc să aibă o idee despre întreaga realitate și să fie înțelepți – spre deosebire de animale, la cari nu e nimic din aceasta. Temă: filozofia e caracteristica omului (și e esența culturii: nimeni nu e cu adevărat cult, dacă nu are o filozofie – și o filozofie sănătoasă, nobilă, nu negativă ori bestială).

În introducere la cele de mai sus să amintesc o observație a lui Schopenhauer, care, în forma ei de butadă, e justă; atunci când el spunea unui tânăr că, pentru a face filozofie, trebuie să aibă nu știu câte mii de mărci de rentă. Aceasta, pentru ca să nu facă din filozofie o carieră, un arivism etc., ci ceva autentic.

31 martie 1951

[Definiția filozofiei]

Filozofia este disciplina teoretică ce se ocupă cu realitatea totală a existenței, considerată ca un obiect unic (căutând să arate esența, originea, devenirea și finalitatea acestei existențe și rostul omului în lume).

Ceea ce e în paranteză mai sus e mai mult o explicare a definiției, nu e ceva indispensabil, dar dă o lămurire sugestivă: poate fi pus în paranteză ori nu. Important e termenul de „totală”, de mai sus. E necesar să spun „realitate totală”, și nu generală, fiindcă „generală” poate să însemne că iau realitatea în general, adică nu toată, ci părțile generale ale ei.

Ar trebui să găsesc o definiție a filozofiei în care să intre în chip direct psihologia, logica, estetica, sociologia, pedagogia, etica...

Definiția de mai sus se referă mai clar la metafizică.

Să spun atunci că filozofia se ocupă cu realitatea totală și cu tot ceea ce implică ori duce la caracterizări și legi referitoare la suflet? (Istoria, religia, literatura etc. se ocupă cu realități sufletești, dar nu pentru a le studia în sine, adică nu pentru a da

caracterizări-legi). Filozofia se ocupă cu realitatea totală a existenței și cu sufletul în principalele lui aspecte de manifestare? Dar, când zici realitate totală nu înțelegi și sufletul? Și definiția trebuie să cuprindă un obiect unic.

Martie 1951

Filozofia

Cel ce este înecat în fenomen nu poate fi filozof.

Pentru a face filozofie trebuie să începi prin a te *însingura* din punct de vedere gnosic, adică să te întrebi dacă și ce poți cunoaște și dacă *fenomenul* există ori e o *aparență* (însă, adaug, pentru a face filozofie veritabilă, trebuie să ajungi să ieși din tine și să te reîncadrezi în lume și în comunitate; și să crezi în realitatea *noumenului*).

Pentru a începe în adevăr să faci filozofie, trebuie să ieși din lume, dar pentru a continua în adevăr să faci filozofie, *trebuie să reintri în lume* – deci, o localizare în sens invers a vorbei că, pentru a înțelege un sistem filozofic, trebuie să intri în el, dar apoi trebuie să ieși din el. Vezi cum s-a produs acest dublu proces la Socrate, Platon, Descartes, Kant... și la toți marii filozofi: o analiză istorică interesantă. S-ar putea chiar face o teză cu acest subiect: *Ieșirea și reintrarea în lume a filozofilor*. Interesant; să propun acest subiect, ori să fac un eseu ori un capitol sau măcar un paragraf de carte.)

Filozofia – drumul filozofării – merge deci de la iluzie la realitate, de la iluzionism la realism. Filozofia pozitivistă merge mai degrabă de la... realism la idealism, de aceea e o falsă filozofie.

Cine e înecat în fenomen (realism naiv) nu e filozof.

April 1951

Sistem de filozofie

Vezi prefața lui W. Durand la cartea lui despre marii filozofi; aici spune și el că filozofia trebuie să dea sinteza experienței *integrale* a omului (vezi cum am definit filozofia ca fiind cunoașterea realizată pe baza experienței integrale a omului).

Dar Durand greșește când exclude teoria cunoașterii din filozofie. Prin aceasta, el se dovedește că e un realist naiv; de asemenea, că pune teoria cunoașterii la... psihologie!

Mai mult: un sistem de filozofie *trebuie să înceapă* cu teoria cunoașterii. El trebuie să aibă trei părți ori trei cărți:

întâia: ce este filozofia, cum începe ea (prin *însingurare gnosică*) și *punerea problemei cunoașterii* și tratarea problemei cunoașterii;

a doua: metafizica;

a treia: etica.

Filozofie și trișare

April 1951

Orice filozofie, pentru a reuși, trebuie să trișeze puțin; fără acest fapt nu e cu puțință filozofia. Dar aceasta nu e o condamnare a filozofiei, cum s-ar grăbi să conchidă superficialii ori cei fără suficientă experiență filozofică; ci înseamnă o recunoaștere tacită a neputinței gândirii omenești de a îmbrățișa totul. Dar fără a ajunge la scepticism.

Spunând cele de mai sus, m-am referit la sistemul de filozofie – la filozofia generală –, iar nu la psihologie, etică, sociologie etc., adică filozofia cea mai proprie, la *prima filozofie* (vezi cum spuneau anticii). În adevăr, cetind marile sisteme de filozofie, ajungi din când în când în locuri în cari argumentarea se rarefiază îngrijorător și vezi cum autorul recurge instinctiv la paralogisme sau, în cazul mai rar, când e conștient de ce se întâmplă, la sofisme.

Dar e singurul caz când sofisme sunt îndreptățite sau cel puțin când au greutate sau măreție. Cu o condiție: să fie vorba de o filozofie de mare tensiune spirituală și de folos cert pentru destinul înalt al omului.

Inumanul și totuși antropologismul filozofiei

Iulie 1951

Filozofia se bazează pe o dublă condiție, oarecum contradictorie: ea e totodată inumană și puternic antropologică (nu în

înțelesul antropologiei, al naturalistilor, ci într-un înțeles mai înalt filozofic).

E inumană nu în înțelesul în care e inumană, antiumană, filozofia negativistă (sceptică, demonică, dizolvantă) ori filozofia ca negație a vitalului (vezi Klages: spiritul contra vieții; vezi în Blaga. Idee falsă). Ci în înțelesul că pentru filozof trebuie să judeci dintr-un punct de vedere etern și universal, peste conveniențe (dar înțelegând ceea ce e adevărat în datini, tradiții), peste interese, peste tot felul de absoluturi efemere, subiective. dar, mai ales, în înțelesul că, pentru a face filozofie, pentru a începe să faci filozofie, trebuie să te *însingurezi complet*, să începi prin a te îndoii de tot, să mergi atât de departe și de complet pe calea depășirii umanului comun și al bunului simț, încât să devii în adevăr în afară de om, inuman.

Dar, pe urmă, trebuie să reintri în viață și să *refaci certitudinea și comunitatea*; altfel, ai murit ca filozof tocmai după ce ai început: ai murit de mortalitatea infantilă – filozofiei – cum au murit mulți. Căci filozofia e, aproape tot atât de puternic cât și religia, *antropologistă* – adică e pentru om, pentru viață, pentru a arăta rostul omului. Aici e adâncul, gravul umanism al filozofiei.

Căci filozofia, dacă dărmă idoli, e pentru a ajunge la Dumnezeu – dacă trece peste iluzii și interese, și prejudecăți false, e pentru a ajunge la *esențe*; dacă tulbură și dramatizează e pentru a ajunge la adevăr și pentru a sfârși într-un pragmatism mobil, pentru a ajuta religiei în opera ei.

Iulie 1951

Filozofia

A tăgădui filozofia e a face tot filozofie: „Se manquer de la philosophie c'est vraiment philosophie“ (p. 384, ed. Garnier, a operei lui Pascal, *Pensées*).

August 1951

Ce e filozofia. Metodele ei

Germanii mai spun filozofiei și *Weltweisheit*: „înțelepciunea sau știința lumii“; ceea ce e foarte bine zis, ca și *Weltanschauung*.

Strowski, *Tableau de la littérature française au XIXe siècle*, p. 471, al. I.

E. Goblot, *La septième des sciences*.

E. Speranția, *Definiția și preistoria filozofiei*. București, 1912.

Toamna 1951

[Definiția filozofiei]

Filozofia e disciplina științifică ce se ocupă cu realitatea totală (a existenței) (căutând să afle esența, începutul, devenirea și finalitatea ei) și cu rostul omului în lume.

Filozofia e disciplina teoretică ce se ocupă cu realitatea totală (a existenței), considerată ca obiect unic, și cu rostul omului în această realitate.

Filozofia, deci, e puternic *antropologică* (precum religia, arta), fiindcă se ocupă cu realitatea generală, dar, din punctul de vedere al omului și pentru ca să afle rostul omului în lume.

În aceasta, ea se deosebește de știință (de știința teoretică, fiindcă cea aplicată servește tot pe om), care caută să studieze lucrurile *in sine* (și totuși, limitat la fenomen; dar asta n-o știe știința).

Februarie 1952

Ce e filozofia – și destinul sau specificul omului

Vezi fabula lui Florian, *Le chat et le miroir* (mai ales primele două versuri și ultimele patru versuri); acestea ar putea fi puse ca *motto* pentru filozofi (e și o filozofie biologică aici: ceea ce nu ne trebuie, nu înțelegem. Deci, o concluzie importantă: căutând să înțelegem ceea ce nu ne trebuie, ne ucidem – descoperim exercițiu intelectual și idei cari ne ucid, misterele trebuie să rămână mistere *pentru binele nostru*. Religia a înțeles asta și a codificat misterele; iar Bлага a înțeles acest lucru și a făcut filozofia economiei misterului – a înțeles adică tema religiei).

Și totuși, aici se deosebește omul de animal: acesta din urmă se mulțumește cu o cunoaștere strict necesară, nu caută să dezlege misterele. Omul merge mai departe și caută să afle ceea ce nu-i e dat să afle: aici e tragicul lui, dar tot de aici rezultă și cultura, care e încercarea plăsmuirilor lui de a da soluții lucrurilor insolubile. Filozofia e istoria soluțiilor lucrurilor insolubile.

28 martie 1952

Însemnări despre filozofie

Unii filozofi dau adevărurile esențiale în chip direct, fără toaletă rațională; alții le pun în sistem și cred ei înșiși că le fundează pe argumentare strict logică. Primii filozofi se cheamă mistici, ultimii se cheamă raționaliști, dar, în ultimă analiză, toți sunt mistici. Filozofia, în fond, e o varietate a misticei – ori nu e deloc.

Deosebirea între misticism și raționalism, în filozofie, e mai mult o chestiune de temperament decât de adevăr.

Filozofia e mai ales metafizică (*metafizica ține de însăși definiția filozofiei – întrucât filozofia se ocupă cu Absolutul*), iar metafizica se face plecând de la anume date ori teme ultime, cari sunt suprarationale ori cari, cel puțin, comandă rațiunii: Nae Ionescu. Cine nu posedă aceste date în structura sau în elanul lui spiritual nu poate face metafizică, deci nu poate face, propriu-zis, filozofie.

Filozoful lucrează ca păianjenul: pe deasupra golurilor sau prăpăstiilor aruncă sau țese „casa”, pe care o scoate din el însuși. Filozoful care vrea să procedeze pur empiric sau „științific” e ca râma, care, oricât ar adera sau s-ar lipi de formele și lucrurile „reale”, nu ajunge niciodată să facă o casă de păianjen.

Filozoful scoate, în esență, filozofia din el însuși și umple realitatea cu geometria subtilă a „sistemului” său. Dar tocmai aici e minunea: că, deși „subiectivă”, fiindcă e o provocare intelectuală a eului celui care o creează, filozofia are întotdeauna ceva profund adevărat. Căci filozoful, cu condiția de a fi un suflet organic, este el însuși un mesager al realității; și aceasta într-un chip mult mai adânc decât omul de știință, chiar când, aparent, bate câmpii.

28 martie 1952

[Definiția filozofiei]

Filozofia e codificarea credințelor și intuițiilor spirituale ale creatorilor ei.

Ea e proiectarea sub formă de abstracții complete a zestrei sufletești a autorului respectiv.

De aceea, orice sistem de filozofie e un autoportret. Mai complet și mai sincer decât al creatorilor de artă sau de literatură.

April 1952

Ce e filozofia

Filozofia e disciplina care întrebuițează *totalitatea* mijloacelor de cunoaștere pentru reprezentarea *totalității* realității.

Ce e filozofia: Platon, Aristotel, Spencer, Bergson...

[Rădulescu-]Motru, Petrovici, M. Florian, P. P. Negulescu, Nae Ionescu, prefețele la istoriile filozofiei, dicționare filozofice, manuale și tratate de filozofie.

Iunie 1952

Filozofii aberative

(sau filozofiile aberative)

Aici, după o introducere, să studiez pe Nietzsche, Veihinger (cel cu filozofia sexelor), Klages (cel care a susținut că spiritul e ceva morbid în evoluția omului), Mordehai¹⁴, Stirner, Nordeau (deși acesta e prea superficial ca să merite a fi studiat, dar, fiindcă a circulat prea mult, trebuie să-i dau nițel la cap), Benda, pesimistul ontic, [cel] care susținea sinuciderea. (Pesimismul ca atare e ceva greșit, dar nu e chiar ceva aberativ, decât când ajunge în studiul filozofului antic de mai sus. E adevărat că Schopenhauer nu era chiar prea echilibrat, dar un Hartmann era model de spirit cumsecade, încât un vizitator francez a zis că numai la pesimiști mai poți întâlni dulceața de a trăi...)

(La fel, scepticismul ca atare e ceva greșit, dar aberativ e numai când ajunge la iluzionism și paralizie.)

În partea ultimă să fac psihologia filozofului aberativ. În știință nu e cu puțină aberația, fiindcă știința se bazează numai pe rațiune (chiar dacă se servește și de intuiție), dar în filozofie și artă (vezi „arta degenerată”) aberația e cu puțină.

Filozofia e creația spiritului întreg al omului și, dacă spiritul e bolnav, și filozofia va fi bolnavă. Iar spiritul poate fi bolnav: 1) ori fiindcă e infirm, de exemplu, îi lipsește ori nu are îndeajuns coarda morală, ori cea religioasă, etnică..., sau alt sentiment din grupa sentimentelor nobile; 2) ori fiindcă e deformat de un impuls exagerat; de exemplu, de un prea mare orgoliu sau spirit de contradicție, sau sentiment de răzbunare, sau dorință de originalitate cu orice preț (chiar erostratică. Erostrate e mai ales în istoria

culturii decât altfel... Vezi și Alcibiade, care a tăiat coada câinelui pentru a fi original).

Iar spiritele bolnave sunt discursive: țin să facă doctrină, pentru ca să-și justifice infirmitatea (vezi: Henri Joly, *Génie saîns et génies malsaines*; de fapt, marile, adevăratele genii sunt sănătoase, morale).

Octombrie 1952

Însemnări

Absolutul servește, de cele mai multe ori, oamenilor ca să justifice relativul.

Filozofia e viziunea care distinge, în masa enormă, puternică și schimbătoare a relativului, filoanele sau reflexele absolutului în ierarhia și cu caratele lor.

Omul e însetat de absolut, dar îl caută în relativ. Aici e tragicul lui.

Istoria culturii e un joc dramatic de-a baba oarba. Omul caută să prindă absolutul, dar are ochii legați.

Omul are sentimentul absolutului și inteligența relativului. Aici e tragedia lui. Dar tot aici e dubla condiție care face cu puțină filozofia și cunoașterea, întreaga cultură majoră.

Ce e mai sfânt în morala noastră domestică și [în cea] metafizică e pângărit în morala politică. Atâta vreme cât nu se va face armonie între aceste trei domenii, nu va fi morală și omul nu-și va găsi liniștea.

Ianuar 1953

Scopul filozofiei

Să arăt că filozofia, dacă nu e știință propriu-zisă, dar epuizează știința și e o *supraștiință*. Ea nu se avântă la construcția metafizică decât după ce a epuizat științific lumea.

Dar dacă, după ce a făcut aceasta, ea vrea să explice pozitiv Absolutul și să reconstruiască (teoretic) Universul prin simple puteri ale cunoașterii umane, atunci filozoful începe să calce a demiurg, face concurență factorului metafizic și se îndreaptă către *luciferism* – către cea mai înaltă patologie a spiritului din isto-

rie, care a fost patologia metafizică (vezi Schopenhauer, Hegel etc.).

Nu! Tot ce poate da filozofia e intuiția că Absolutul e spirit (un fel de supra-spirit: providențialismul realității) și că Realitatea are rost, că Realul e un fel de organism (vezi teza neoplatonicilor – și în Negulescu). Dar restul, adică arhitectura sistemului metafizic și materialul lui, e legitimat numai ca *simbol*; și anume: e cu atât mai legitim un sistem metafizic, cu cât, prin conținutul lui, simbolizează și sugerează mai bine tema sau adevărul fundamental că Absolutul e spirit și rost.

Dar adevărul propriu-zis asupra Absolutului (afară de ideea că Absolutul e spirit) nu-l poate da decât religia.

De aceea, rostul ultim al filozofiei e să conducă la religie (da, ancilă a religiei!). Ajunsă aici, pe această culme, filozofia trebuie să se auto-anuleze, să abdice în favoarea religiei (mare dezvoltare patetică).

Filozofia rămâne totuși ca disciplină teoretică independentă, necesară.

Ianuar 1953

Filozofie și religie

Filozofia adevărată (metafizica și etica) se ocupă cu Absolutul, ca și religia. Atunci, care e deosebirea?

1) Religia se ocupă și de *cult*, deci de credință, de evlavie, de fapte..., pe când filozofia nu se ocupă de acestea.

2) Religia cunoaște *datele ei ultime* din revelație, pe când filozofia le cunoaște din intuiție supra-intelectuală, dar *umană*; deci, religia cunoaște prin ajutorul pe care-l dă Dumnezeu, pe când filozofia e o cunoaștere prin mijloace exclusiv umane (firește că indirect și aceste mijloace sunt dăruite tot de Dumnezeu, fiindcă totul e de la Dumnezeu).

Așa că filozofia s-ar putea defini ca fiind disciplina care caută să cunoască Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă, prin mijloace exclusiv umane (sau *direct* umane, întrucât *indirect* ele sunt tot de la Dumnezeu).

... disciplina care caută, prin mijloace exclusiv umane, să cunoască Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă...

Corolar: *filozofia trebuie să ajungă la religie*. Fiindcă altfel cade în luciferism (să arăt cum marii filozofi au ceva de demi-

urgi..., întrucât recrează lumea: idee veche a mea. *Există un orgoliu al metafizicienilor*). De vreme ce filozofia se ocupă cu Absolutul, ea trebuie să ajungă la religie pentru a scăpa de luciferism; căci Absolutul nu se lasă cunoscut decât cui și cum vrea El să se reveleze.

Un alt motiv pentru care filozofia trebuie să ajungă la religie e că filozofia se ocupă cu Absolutul, dar Absolutul e Dumnezeu, deci, filozofia are, tematic, același obiect ca și religia.

Februarie 1953

Perspectiva filozofică

Definiția filozofiei și avantajul de a o defini ca pe o cunoaștere a Absolutului și ecourilor lui. În felul acesta, pot cuprinde în aceeași definiție și metafizica, etica, și disciplinele filozofice cvasi-științifice: sociologia, psihologia, pedagogia etc. – căci acestea din urmă, întrucât se ocupă cu *spiritul*, iar acesta e reflex de absolut sau tot ce poate fi mai aproape de absolut, înseamnă că pot fi puse la filozofie.

În felul acesta dispare greutatea, pe care o simt toți oamenii, de a da o definiție *unitară* filozofiei și de a cuprinde în ea *toate ramurile* filozofice (psihologia, sociologia etc.).

1) Adevărata filozofie sau filozofia primă e metafizica (cu gnoseologie) și etica.

2) Sociologia, psihologia etc., oricât vor deveni științe, nu vor fi niciodată autonome ca științele pozitive, ci vor rămâne întotdeauna debitoare filozofiei.

Să susțin aceste două teze.

Februarie 1953

Mizeria filozofiei fără religie

Un sistem de filozofie, oricât ar fi de bogat și de major, dar, dacă nu duce la perspectivă religioasă, e ca un munte foarte înalt, pe care îl urci cu stăruință și entuziasm, pentru ca, atunci când ajungi în sfârșit în vârful lui, să constăți că te sufoci din lipsă de aer.

Martie 1953

Perspectiva filozofică

Filozofia e cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă. Pot să spun „cunoaștere” și nu „încercarea de a cunoaște” pentru că, afară de faptul că „cunoaștere” nu înseamnă „cunoștință”, care e un rezultat al cunoașterii, ci numai acțiunea de a cunoaște, întreprinderea de a cunoaște, pentru că, chiar dacă cunoașterea Absolutului nu e cu puțință, dar filozofia rămâne tot filozofie, deci valabilă, chiar dacă e o legendă. Căci, în istoria culturii, chiar legendele au avut mare rol.

Dar, s-ar zice, asta a fost în vremea când nu știam că filozofia n-ar fi în stare să cunoască Absolutul. Acum, că știm acest fapt, nu mai putem să-l ignorăm și trebuie să ne exprimăm just și să spunem, de exemplu, că filozofia este disciplina care se ocupă cu cunoașterea Absolutului și a urmărilor lui în lumea sensibilă.

(Ceea ce e propriu-zis sensibil e obiectul științelor și e disparat: „fenomene”; dar unitatea fenomenelor e stabilită tocmai de ecourile și suflul de Absolut cari le străbat, le organizează: acestea sunt însă perceptibile nu științific, ci filozofic. Filozofia se ocupă cu *realitatea ontologică*, care înseamnă Absolutul și fenomenele naturii, întrucât sunt transfigurate și unificate de Absolut, care e un fel de *infra-ontic*, fenomenul fiind supra-ontic. Se poate vorbi de o infra-structură metafizică și o supra-structură fenomenală.)

Martie 1953

Filozofi „la cap”

Acolo unde vorbesc de filozofia ca înțelepciune ori ca trăire, să arăt că sunt și oameni cari fac filozofie, dar nu sunt nici înțelepți (Bacon?) și nici măcar nu *trăiesc* problemele filozofice. Aceștia se aseamănă cu cioclii cari umblă cu tigvele răposaților, dar nu simt nimic.

Îi compar cu fetele, la cap; vezi cum fetele cari „aruncaseră buchetul peste mări”, cum ar spune francezul, continuau să se poarte cu capul gol. Poporul le-a zis „fete la cap”.

Martie 1953

Perspectiva filozofică

Filozofia este expresia maximă a *conștiinței umane*.

Dintre existențele pământești, numai oamenii au, propriu-zis, conștiință (în înțeles moral, metafizic, ca și din punct de vedere psihologic; și animalele au conștiință). Iar această conștiință e maximă la filozof, fiindcă el își dă cel mai bine seama de eul său, de non-eu, de destin. E adevărat că și religiosul are conștiință, chiar mai multă decât filozoful, dar multe religiozități sunt semi-instinctive – numai religiozitatea superioară e cea [care] are conștiință mai multă și decât filozofia.

Aici, să vorbesc despre „la malheur de la conscience”¹⁵, la Hegel, Klages...

Octombrie 1953

Absolutul e complet în fiecare parte

De aceea zice Ecleziaștul: „de veți avea credință cât un bob de muștar, veți zice muntelui să se mute și se va muta” (*Matei* 17, 20).

Fiindcă, deși cât un grăunte de muștar, care e cea mai mică din toate semințele, dar Absolutul e puternic, fiindcă, de fapt, e întreg în fiecare parte, fiindcă, de fapt, nici nu se împarte, ci e cel mult *reflex*, mai dens sau mai puțin dens, mai pur sau mai puțin pur.

1953, 1964

Ce e filozofia

Filozofia e filozofie!

Adică, e o disciplină *specifică*, originală, care nu se poate reduce la altă disciplină științifică.

E adevărat că arta, știința, filozofia, religia au ceva comun (sunt cunoașteri) și că, într-un fel, am putea spune că nu e deosebire între ele, pentru că: arta are și ea știință, are filozofie și un sentiment de pietate față de frumos; știința are și ea arta sau frumusețea ei, o filozofie incipientă și un devotament religios față de adevăr (marea știință); filozofia are știință, artă mai multă sau

mai puțină și un sentiment de emoție față de viziunea totală a existenței, care, la mulți filozofi, capătă o evaluare religioasă... Iar religia le are pe toate. Dar asta e mai mult o aparență ori o dovadă că arta, știința, filozofia, religia sunt, toate, acte de cultură. În esență însă, ele se deosebesc și sunt specifice, originale, adică inconvertibile una la alta.

Asta se cam știe. Dar ceea ce se știe mai puțin e că și filozofia e ceva specific. Mulți îi spun „știință” ca și celelalte științe, numai că are alt obiect. De fapt însă, filozofia nu e știință, ci e un *mod propriu de cunoaștere*; și anume: cunoașterea întregii realități cu ajutorul întregii gnosii umane.

Aprilie 1954

[Definiția filozofiei]

Filozofia e cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă. Un argument că e așa e faptul că psihologia, sociologia, estetica, logica sunt considerate ca discipline filozofice și e faptul că n-au putut până acum, deși ar fi avut tot timpul, să devină științe.

Definiția mea a filozofiei rezolvă contradicția obișnuită din cărțile de filozofie, cari definesc filozofia ca pe o cunoaștere a *realității totale*, dar bagă în filozofie și psihologia, sociologia, estetica etc. Contradicție! Definiția noastră înlătură contradicția. Cum? Fiindcă în disciplinele filozofice „particulare” (contradicție în termeni!) se studiază *sufletul*, dar sufletul e *reflex de Absolut*. De aceea, deși psihologia, sociologia etc. au progresat mult ca științe și vor mai progresa, ele nu vor putea trece niciodată *complet* la științe. Mai mult: presupunând că, prin absurd, ele ar deveni științe pozitive, ei bine, ele tot filozofie ar rămâne în *sâmburele* lor.

De fapt, logica, de exemplu, a devenit aproape o știință, tot așa, multe părți din psihologie, sociologie etc. Dar logica, psihologia, sociologia etc. tot filozofie rămân în ansamblul lor. Deci, lor nu li se aplică legea celorlalte discipline, cari, la greci, erau filozofie, dar apoi au trecut la științe, fiindcă s-au pozitivizat și autonomizat. Căci ele sunt esențial altceva decât științele. Discipline filozofice impropriu numite particulare vor, în adevăr, să se pozitivizeze, dar ele nu se vor putea niciodată autonomiza, pentru motivul că obiectul lor de fond e unicul: Absolutul. (Cel mult ele

se ocupă cu ecouri de-ale lui. Dar nu e vagă ideea de „ecou”? Nu e un „ecou” și în știință? Chestie de grad? Dar cu ce măsori?)

18 mai 1954

Îndoiala filozofilor dogmatici

Unii filozofi, dogmatici în aparență, în orice caz, făcând mare caz de adevărul absolut (să dau citate în acest sens) al sistemului lor, au strecurat totuși, uneori, pe cale particulară, în scrisori ori chiar în operele lor, o îndoială.

Vezi, mi se pare, cum însuși Descartes a lăsat o astfel de îndoială (în Höffding ori în Bréhier); vezi cum Labiche a zis de Morus că s-a îndoit și de aceea n-a tipărit ultimele două volume; vezi cum însuși Blaga vorbește într-un loc de „aventura noastră metafizică”. Interesant și trist totodată! Ca și când acești filozofi teribili, foarte dogmatici și strânși (cetluiți) în cercurile rațiunii ori argumentării lor teribile, n-ar fi fost, în fond, măcar în parte, decât niște actori cari și-au jucat bine rolul.

(Și cazul invers: filozofi sceptici cari au ceva dogmatic.)

Iunie 1954

Ce este filozofia

Ea se ocupă cu totalitatea realității (ceea ce înseamnă mai ales Absolutul, fiindcă el e ca oceanul față de suprafața lui, care ar fi numai fenomenul). De aceea filozofia nu poate fi decât sintetică; deci, a greșit Spencer când și-a intitulat sistemul ca o *filozofie sintetică*. Căci asta e o tautologie.

August 1954

Cele două mari probleme filozofice

sunt acestea:

- 1) problema existenței unei lumi exterioare;
- 2) problema existenței unei lumi viitoare.

Cu prima problemă se ocupă filozofia teoretică; iar cu a doua, filozofia practică (a mântuirii, a problemei răului etc.).

Și problema răului; de altfel, ea se poate pune în legătură cu problema existenței unei lumi viitoare, căci dacă n-ar fi rău în lumea aceasta, nu s-ar căuta o lume viitoare.

April 1955

Perspectiva filozofică

1) Într-un fel, toată filozofia este existențialistă, dar e chestie de măsură.

2) Ce e filozofia? Filozofia și omul.

Fiindcă orice om, pentru a începe să gândească despre filozofie, trebuie să fie obsedat de existență, de drama ei ca atare, de povara ei, de grija de a înțelege și de a proceda în consecință, pentru a se izbăvi sau pentru a se liniști și a se salva. Filozoful e preocupat de existență ca *total*, ca ceva unic, și e apăsător de ea și de nevoia de a o înțelege și de a se potrivi în raport cu această înțelegere.

Atât că „existențialiștii“ exagerează sentimentul apăsării ori dramei existenței și *fac tapaj* melodramatic, literar, ori, dacă e sincer, tapaj morbid.

Filozoful are percepția existenței ca totalitate, ca ceva unic.

Evrika: dintre toate ființele terestre, nici un animal și nici un om, în afară de omul filozof, nu are intuiția existenței totale ca ceva unic. Filozoful are percepția realității totale, *are percepția metafizică*. Celelalte științe au percepții de fragmente; dar când omul a căpătat percepția Totalității existenței, atunci a devenit filozof.

Problema s-a pus pentru el: sistemul filozofic urmează de la sine (căci omul e o ființă inteligentă). Nu inteligența și nici imaginația îi lipsesc, ci interesul spiritual de a face filozofie, afară de unii oameni. Dar omul se deosebește de animale prin filozofie (și mai ales prin religie). Filozofia a început în istoria omenirii prin religie și prin poezie). Filozofia caracterizează pe om ca atare.

Mai 1955

Perspectiva filozofică

Filozofia e produsul instinctelor spirituale ale omului, lucrând într-un material de idei referitoare la întreaga existență.

1) Vezi cum, pentru o simplă percepție, oamenii variază, din cauza intereselor lor aperceptive diferite („ce mai lemn de linguri!“, exclamă împăratul, fost țigan lingurar). Și dacă așa e când e vorba de o simplă percepție, cum n-are să fie cu atât mai mult așa când e vorba de reprezentarea lumii?

2) Vezi: Paul Tournier, *Medicine de la personne*, ediția a VIII-a, p. 124.

Definiția filozofiei, potrivit celor de mai sus: *filozofia e produsul instinctelor spirituale ale omului lucrând asupra reprezentării totalității existenței*. În loc de „reprezentării“ pot pune „ideii“, fiindcă s-ar putea spune că „reprezentarea“ este ea însăși un concept în filozofie.

Orice filozofie este, în oarecare măsură, existențialistă: asta face parte din însăși natura filozofiei, fiindcă filozoful, pentru a fi filozof, trebuie să fie apăsător de ideea Existenței: să-i simtă povara patetică pe umerii spiritului său. Felul cum izbutește să ușureze ori să ducă această povară este chiar sistemul său filozofic, pe care îl produce după un timp mai mult sau mai puțin îndelungat de meditații.

Și omul ca atare este în oarecare măsură existențialist, fiindcă omul ca atare este mai mult sau mai puțin filozof – asta deosebindu-l de animale.

Filozofia e produsul instinctelor spirituale ale omului, lucrând asupra totalității ideilor lui (experienței lui); deci, filozofia poate evolua o dată cu ideea experienței lui.

Iunie 1956

Definiția filozofiei

Filozofia e disciplina care are de scop să dea o concepție a Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă.

Filozofia e disciplina care are de scop să dea viziunea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă.

Definiția de mai sus e interesantă, fiindcă nu implică numai că Absolutul ar fi cunoscut în adevăr; de aceea am întrebuit termenii de *concepție* și de *viziune*, care pot însemna și adevăr (științific?) și numai o idee a noastră despre Absolut.

Însă definiția de mai sus implică neapărat ceva: că există fenomen și numen, că există două planuri ontologice: relativ și absolut, imanent și transcendent. Nu e filozofie până nu s-a ajuns

la această idee – intuiție – convingere și numai cine întrezărește în chip organic existența în sine a Absolutului, deci numai cine depășește istoricul – relativul – fenomenul, numai acolo s-a născut ca filozof. El are un simț în plus – simțul esenței lucrurilor, al Absolutului. Cine n-are acest simț poate fi om de știință, artist, orice, dar numai filozof, nu.

Ideea asupra Absolutului nu trebuie (prin definiție) să fie științifică, nu poate și nu trebuie să fie; fiindcă adevărul de tip științific e un tip prea mediocru de adevăr (se potrivește numai pentru fenomen. Pentru ca să se potrivească Absolutului – analogie cu ideea că Dumnezeu nu poate fi cunoscut rațional, pentru că atunci l-am diminua. Dumnezeu e rațiunea supremă nu trebuie să fie cunoscut rațional).

Iunie 1956

Perspectiva filozofică

Filozofia e disciplina care se ocupă cu cunoașterea absolutului (vezi și fișa mea „Însemnări” cu data de 8 iunie 1956).

Filozofia sec[olului al] XIX-lea a uitat însă acest lucru și, din cauza aceasta, a devenit o filozofie de tip gramatical ori chiar tal-mudic, când n-a devenit o filozofie pozitivistă ori agresivă, științistă. O asemenea filozofie nu-și merită numele (ea ni l-a mâncat fript și pe Conta, care avea mari aptitudini), e o filozofie funebră, fiindcă își ratează scopul, o filozofie care a căzut din destin. E o filozofie reptilă, fiindcă se târăște la suprafața realității (de altfel, uneori foarte elegant), o filozofie căreia i-au crescut prea mulți rizomi empirici, dar nu mai are rădăcini ontologice. Podul peste fluviu și prăpăstii adânci nu se trece pe picioare, ci pe arcuri suspendate.

Iunie 1956

Însemnări

Fiecare om are o „filozofie” (într-un fel, chiar și animalele?); adică, într-un fel, orice om e „filozof fără să știe” (vezi piesa cu acest titlu a lui Sédaine; vezi Larousse).

Filozofia e aptitudinea cea mai rară, de aceea filozofii adevărați sunt mult mai puțini: vezi artiștii, literații și oamenii de știință adevărați.

Și totuși, într-un fel, fiecare om are o filozofie și, din acest punct de vedere, omul se definește prin filozofie, adică este om „animalul” care are puțină generalizărilor integrale asupra existenței și a judecăților de valoare absolutistă asupra vieții.

Omul, întru cât generalizează integral și întru cât își transformă instinctele în judecăți de valoare, este filozof. În acest sens, orice om e filozof și cineva ar putea chiar să construiască „filozofia” oricărui animal cu instincte, dacă i-ar converti sensul instinctelor în tot atâtea aprecieri sau judecăți de valoare. Conștiința și instinctele: iată cei doi factori sau stâlpi ai filozofiei. Instinctul recunoscut de conștiință devine un instinct spiritual: de aici și până la elaborarea de principii, postulate și dogme filozofice nu mai e decât un pas.

De aceea, un om cu instincte puțin adânci nu poate fi mare filozof. Adâncime de instincte și conștiință puternic dotată cu posibilități de înțelegere sunt necesare pentru a fi adevărat filozof. Instinctivii mai mult biologici nu pot fi filozofi, iar conștienții cu instincte slăbănoage iar nu pot fi filozofi. Primii sunt mai mult „natură”; ultimii sunt „lucizii” și artificialii, cari nu se pot însuși în existență, ei sunt un fel de *exfolieri ontologice*.

6 iulie 1956

Însemnări

Oamenii luptă pentru idei atunci când acestea le-au devenit organice, adică atunci când ideile sunt, de fapt, instincte transpuse în simboluri ale inteligenței.

Integritatea filozofiei.

Se știe că obiectul ei e integral, dar nu se trag de aici toate consecințele. Nu numai că inteligența trebuie să fie universală, dar și sufletul trebuie să fie integral, să aibă coarde complete (ce-ai zice de un flaut sau piano... fără anume sunete?).

Sentimentele religioase, morale, nu sunt niște trăiri subiective, ci fac și ele parte din realitate. Ele sunt totodată ceva subiectiv și obiectiv. Fac parte din compoziția sau structura realului. A vorbi deci de acest real fără a avea anume trăiri, toate trăirile, e a-l simplifica.

Și totuși, aici intervine bizareria: tocmai oamenii incompleți vorbesc adeseori de ce le lipsește. Fiindcă instinctul vag al propriei lor infirmități îi face să generalizeze cazul lor și să-l transforme în normă. După această teorie, șchiopul ar trebui să spună că toți oamenii trebuie să fie șchiopi și toți ciungii, surzii... să fie ciungi ori surzi. A strivi ceea ce tu nu ai și a distruge e singurul mijloc de a deveni și tu moral, de a fi la fel cu ceilalți; neputând fi ca ceilalți, îi faci pe ei să fie ca tine. Și blestemul tău încetează cu aceasta.

7 iulie 1956

Însemnări

Pentru a face filozofie trebuie să ai:

1) inteligență de tip universal, adică... inteligență care să poată prinde *toată realitatea* și în mod subtil (nu ca Spencer, care nu l-a înțeles pe Kant);

2) instincte puternice – instincte spirituale. Anemicii, slăbănogii trăirilor nu pot fi adevărați filozofi.

Un Guyau poate că, *biologic*, nu era strașnic, n-avea destul instinct (cine știe?), dar din punct de vedere spiritual avea multe instincte puternice, deși trupul lui a fost slab. În știință sunt oameni-huidume, cari au totuși slabe instincte spirituale;

3) instincte (spirituale) complete, integrale. Nu poate fi filozof mare cine n-are instinct moral ori religios, de exemplu, ori etnic etc. Drama lui Guyau, [Rădulescu-]Motru: că n-au avut destul sensul religios.

Filozofia redă integralul, dar pentru asta trebuie să o primească cu ceva integral; filozofia chiar s-ar putea defini: disciplina care redă întregul ontic privit cu integralul psihic. (Dar, până la urmă, și psihicul, sufletul, se reflectă, se oglindește în integralul ontic – și aici e minunea: căci realitatea e antropomorfă și sufletul e ontologic).

Filozofia s-ar putea chiar defini ca fiind disciplina ce arată unitatea între suflet și existență sau ca disciplina ce arată, într-un sistem complet, corespondențele dintre suflet și existență (între sufletul uman și universul ontologic; mare dezvoltare. Interesantă temă!). Și tocmai prin asta omul scapă de tragicul singurătății și filozofia restabilește legătura omului cu comunitatea exis-

tenței. (Dar nu pledăm pentru teza naturalistă, căci noi ne referim la realitatea ontologic-metafizică.)

August 1956

Perspectivă filozofică

Definiția mea (filozofia e disciplina ce se ocupă cu cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă) se bazează pe distincția între *Absolut* și *relativ* (pe care, de exemplu, „mordehaiști” nu o admit).

În acest sens, să arăt că abia atunci începi să devii filozof când începi să faci deosebire între planuri de realitate, când faci ierarhizarea planurilor, când vezi aparențe („accidente”) și esențe, când intuiești marea deosebire dintre Absolut și relativ. În privința aceasta (că se întreabă ce e filozofia ca să te faci să simți, să te maturizezi pentru problema filozofică), cei mai proprii filozofi sunt Platon și Kant, cu deosebirea pe care o fac ei între Idei și copii, numen și fenomen.

Chiar dacă nu admiți adevărul filozofiei lui Platon și Kant despre filozofia lor, e cel mai nimerit ca metodă pentru a coace pe cineva ca filozof, pentru a-l face să-și pună problema filozofiei. Vezi cum a spus W. Durand despre Spencer că n-a putut deveni foarte mare filozof fiindcă nu l-a înțeles pe Kant. Kant, în special, dă până la halucinație trăirea deosebirii dintre Absolut și relativ.

De asemenea, trăirea religiilor, îndeosebi a budismului și creștinismului, ajută, duc la trăirea deosebirii dintre Absolut și relativ (în acest sens, Kant e chiar un produs al religiei creștine, iar Platon e un introducător; foarte semnificativ!).

Pentru comuniști, filozofia, de fapt, nici nu există, fiindcă ei nu fac deosebire între Absolut și relativ, pentru ei filozofia e o știință, filozofia se deosebește doar prin cantitate: ea studiază un domeniu mai mare, dar nu calitativ deosebit.

Decembrie 1956

Demiurgismul filozofiei

Descartes zicea că poate face lumea dacă i se dă întinderea și mișcare (Pierre Janet, *Manuel de baccalauréat*, 372).

Arhimede spunea că, dacă i se dă un punct fix, mișcă lumea.

Hegel credea că evoluția universului se încheie în sistemul lui etc., etc.

Și totuși, filozoful trebuie să fie modest: calitatea lui cea mai mare trebuie să fie *pietatea ontologică*. De ce?

1) fiindcă fără aceasta nu poate cunoaște adevărul. Orgoliul prostește pe om;

2) și fiindcă tocmai el, care-și dă seama de infinitul existenței și de puținătatea omului, tocmai el trebuie să fie modest („egalitarismul cosmic”). Un ignorant, care reduce realitatea la ce e în jurul lui, mai poate fi insolent, dar filozoful, care-și dă seama de măreția infinită și eternă a realului și care vede toată realitatea, el trebuie să fie modest. Schopenhauer și Hegel au greșit când au făcut pe demiurgii; dar Platon, Kant, Newton au fost modești.

Octombrie 1960

Definiția filozofiei

Filozofia e disciplina care face un sistem unic din adevărurile religiei și adevărurile științei.

Un sistem ierarhizat, o sinteză organică.

Filozofia e disciplina care dă o viziune unitară a lumii, bazată pe religie și pe știință

Decembrie 1960

Ce e filozofia. Filozofia și natura omului

Filozofia e unul din factorii prin cari poate fi definit omul. (Evrîka! Dezvoltare.)

În adevăr, din toate ființele pământene, numai omul are *percepția totalului existenței* (intuiția realității ontologice), dar asta înseamnă că omul își dă, își construiește obiectul filozofiei.

E adevărat că această definiție a omului (omul e o ființă care face filozofie: *zoon philosophikon*) are neajunsul că are în vedere numai științele pământene (căci ființele divine au și ele percepția totalului); dar, din acest punct de vedere, e o bună definiție.

Alte caractere cari pot da definiția omului: 1) abstracția; 2) religia; 3) moralul; 4) arta; 5) știința dezinteresată; 6) râsul; 7) plânsul; 8) ideea metafizică (sau a altei lumi, mai adânci); 9) cinismul; 10) sadismul; 11) gustul de aventură; 12) nebunia; 13)

perversitatea; 14) ura exagerată ori perfidă; 15) trufia sau imperialismul activ, ca formă maximă a luciferismului; 16) spiritul de negație...

Convins că omul se poate defini prin foarte multe caractere sau însușiri: aceasta arată complexitatea omului.

Mai 1961

Perspectiva filozofică

Filozoful trebuie, mai întâi, să anuleze fenomenul, nu să spargă structurile obișnuite. Apriorismul.

Deci, filozoful trebuie să înceapă cu nihilism. Dar nu e filozof adevărat decât acela care ajunge de reconstituie Existența în chipul cel mai pozitiv. Teoretic vorbind, filozoful face lumea a doua oară; dar să nu devină luciferic: în acest caz, pierde totul, nu mai înțelege nimic.

Tot așa, nu are vocație de filozof decât cel care e în stare să gândească în afara structurilor psihice obișnuite. *Misterofagii* nu pot face aceasta: de aceea, ei presupun ca explicat tocmai ceea ce trebuie să se explice. (*Misterofagii* pot fi cel mult oameni de știință, iar nu filozofi. Iată, de exemplu, ideea de cauză; misterofagii spun că o luăm „din experiență”. Dar experiența ne-ar arăta cel mult că două lucruri se succedă: ideea de cauză o punem de la noi! Tot așa, ideea de spațiu ori de timp: nu le putem lua din experiență. Și nici din materie nu putem scoate spiritul!)

Dar misterofagii nu pot face total abstracție de experiență; și astfel, ei „izbutesc” să explice nașterea experienței. Dar, dacă ei ar putea să anuleze fenomenul în chip total și dacă ar putea să dizolve structurile psihice obișnuite, ar vedea că nu putem explica nimic fără elemente apriorice. Pe ele nu le putem anula. Dar, dacă am izbuti să o facem, am cădea în nihilismul absolut, de unde nimeni nu ne-ar mai putea scoate; cum s-a întâmplat cu unii „filozofi”: groparii filozofici, iluzioniștii.

22 iulie 1961

Filozofia

Omul cu vocație filozofică (toți oamenii au o filozofie, oarecum, și în asta se deosebesc de animale) e obsedat de Absolut și

de totalul ontologic, pe care oamenii comuni nu-l înțeleg, și ierarhizează totul în raport cu el: filozoful e cel mai mare arhitect și cel mai mare creator simfonic.

Filozofia rămâne ceva original: altceva decât știința și arta. Știința dă fragmentarul și pe bază de rațiune; arta dă frumosul, iar ca fond, idei, cari se referă indiferent la fenomen ori la Absolut. Vom vedea deosebirea de religie.

Filozofia dă totalul realității prin totalul gnosic al omului: de la întreg la întreg. Dar comuniștii sacrifică lumea conștiinței („cea mai bună”) și a realului și șterg deosebirea dintre filozofie și științe.

Temă: cunoașterea omenească este esențial filozofică; știința și arta nu sunt decât *mijloace*: așa e la omul întreg și chiar la oamenii de știință ne-dezabuzăți ori cari, din scrupul metodologic, alungă filozofia. Rolul filozofic e permanent și paralel cu știința și arta.

În fond, deci, nu există decât o singură cunoaștere: cea filozofică.

La elini, multă vreme filozofia era *toate științele* (dar orientate organic, spre certitudine ontologică și înțelepciune). De aceea, un Platon a putut pune pe frontispiciu că nu poate veni la el decât cine știe muzică și matematică.

Filozofia asasină

Iulie 1962

În lume sunt cataclisme fizice: nordul Siberiei a fost odată călduros; Antarctica a fost odată caldă (probă: marile zăcămintele de cărbune cari sunt acum acolo); în China, unde este acum deșertul Gobi, a fost odată o mare civilizație (s-au descoperit nenumărate manuscrise într-o limbă necunoscută: în cele din urmă, ele au fost descifrate de un savant rus).

(E vorba de civilizația unui popor distrus de Ginghis-Han la începutul secolului al XIII-lea. Sub o colină de nisip s-a descoperit o bibliotecă enormă cu cărți și manuscrise, într-o limbă necunoscută. Descoperitorul a fost călătorul rus Kozlov, la începutul acestui secol, iar cel ce a reușit să descifreze aceste texte, acum în urmă, e savantul sovietic Nikolai Nevski – după 13 ani de cercetări.

Vezi cum hoardele turanice au distrus ținuturi din această civilizație din Asia Mică și Mijlocie și le-au transformat în deșerturi. Subiectul unei cărți patetice: istoria marilor devastări și distrugerii în ultimele mii de ani.)

Tot așa, sunt pe lume cataclisme spirituale. Un astfel de cataclism este întinderea comunismului. *Unde se instalează el se pustiește lumea*: apare *deșertul*, ca în Sahara (unde, iarăși, a fost odată o regiune populată, mi se pare). Un deșert mult mai grav: de ordin sufletească. Vorba unei fete: unde se întinde comunismul „se pustiește lumea“.

August 1962

Filozofia agonică

Încă un sens al filozofiei agonice: filozofia mea luptă contra scăderii spiritului: azi, valorile în cari cred eu, valorile clasice ale omului, sunt în declin, în pericol de moarte; deci, filozofia mea e *azi o filozofie agonică*: ea luptă cu moartea.

Dar va veni o vreme când oamenii își vor reveni la destinul lor adevărat (ori vor pieri): atunci, pagini ca cele cari urmează vor face, modest dar ferm, legătura cu ce a fost și cu adevărata menire a omului. Aceste pagini sunt în acord cu marile prestații din trecut ale genului uman.

În istoria omenirii au fost multe cataclisme, dar omenirea n-a pierit. Așa și în viitor: se va restabili suveranitatea spiritului.

9 martie 1963

Perspectiva filozofică

I. Adevărata cunoaștere e cea filozofică – a totalității lucrurilor. (Cunoașterea a ieșit din vechi gnostici și dezinteresat.)

II. Sensuri ale filozofiei:

1) înțelepciune; eroii și înțelepții la elini: au fost mari poeți; orientalii și înțelepciunea;

2) ca totalitate: Spencer;

3) despre moarte: fiindcă ea e cel mai mare mister și, mai ales, fiindcă sugerează contrastul între pieritor și esența veșnică;

4) despre teoria cunoașterii; o preocupare apărută de când cu filozofia, dar mai ales de la Kant (enormul lui prestigiu: „Kant e

filozofia"). Tot secolul al XIX-lea s-a ocupat mai ales de teoria cunoașterii (cu tot romantismul german);

5) ca istorie a filozofiei. Tot ce se putea spune s-a spus (e ceva adevărat în asta – de aceea epoca noastră e cam alexandrină și cam gramaticală, fără să dovedească lipsa de putere de creație, dar ce era de spus s-a spus; în filozofie nu e ca în știință, unde progresul e la infinit. Filozofia progresează în sensul că se organizează mai bine, ca organismul după 21 de ani. Dar ar trebui să avem curajul să trăim filozofia ca religie: fără ambiție de renovare și originalitate; căci filozofia e făcută pentru a fi trăită, iar nu mereu destructurată și refăcută! Marele volum al istoriilor filozofiei (alde Windelband etc.) – explicabil și prin istoricismul *teoretic modern*.

Ușor era să se treacă la afirmația nu că istoria filozofiei e cea mai bună introducere în filozofie, ci filozofia însăși. Dar trebuia o soluție. Altfel, vorba d-lui M., se poate ajunge la scepticism ori sincretism;

6) filozofia ca enciclopedie filozofică: Negulescu și dicționare;

7) filozofia concepută ca armă pentru progresul social: ca la comuniști.

Cari din cele de mai sus trebuie excluse: ca istorie a filozofiei, ca enciclopedie, ca armă pentru progresul societății, deși acestea rămân *discipline utile* (istoria filozofiei e cu siguranță cea mai bună introducere în filozofie și e *indispensabilă*. E un mare neajuns că azi nu se mai citesc clasicii, în nici un domeniu: dovezi în filozofii cari n-au cetit filozofii clasici, ci numai în rezumate. Cetind pe clasici nu uităm ce-au fost și ce suntem în adânc (filozofia trebuie păstrată mult timp neschimbată, dar e necesar ca fiecare epocă să aibă timbrul ei în filozofie).

Celelalte accepții ale filozofiei implică, toate, același fapt: Absolutul, adică distincția dintre secundar și primordial, dintre accident și esență. Deci, filozofia e disciplina care se ocupă de cunoașterea Absolutului și reflectarea lui în lucruri (ecourile lui în lucruri). Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă.

Temă: nu e posibilă filozofia dacă nu e ierarhizare de planuri ontologice; căci, din fenomene situate pe același plan nu se poate deduce o esență care să le explice în ansamblu. Aici e greșeala comunismului și a filozofilor cinului lui, cu toate că face atâta caz de filozofie. Materialismul e *afilozofic* în chiar esența lui. Nu numai fiindcă face dintr-o *aparență* un fel de esență (dar fadă, frauduloasă), dar fiindcă, logic vorbind, din aparență nu se poate

scoate esența. Chiar dacă nu se admite Absolutul transcendental – dar Esența e necesară pentru a face filozofie. Și oricât ai evita termenii cei mai proprii, termenul de Absolut e cel mai indicat. Filozofia însăși s-a născut când oamenii au intuit ideea de Absolut (și de ierarhizare).

Psihologia, sociologia etc. sunt în mare parte științe, dar rămân în filozofie, pentru că se referă mai direct la Absolut decât toate celelalte științe.

Februarie 1964

Ce e filozofia

Filozofia e o știință de valorificare. Ea dă fiecărui obiect un indice de valoare. Ca atare, ea e o disciplină de *ierarhizare*. Ea vede existența în forma unei pagode de valori (pagoda e simbolul filozofiei din acest punct de vedere). Filozofia e știința care pagodizează lucrurile.

În definitiv, se poate spune că filozofia este, în esență, *știința valorii* sau *teoria valorii*.

Filozofia e disciplina care are de scop să conducă la religie (fiindcă religia e valoarea supremă) și să fundamenteze religia.

Filozofia e disciplina care se ocupă cu destinul omului. Poate că asta e cea mai bună definiție! Fiindcă această definiție arată că filozofia dă o viziune a lumii, ca explicație a lumii și a rostului omului în lume. *Lumea și omul în lume* formând un singur obiect: iată cu ce se ocupă filozofia. Dar aceasta înseamnă tocmai *destinul omului*.

Filozofia e disciplina care se ocupă cu misterele permanente ale existenței. Filozofia e disciplina care se ocupă cu misterul permanent al existenței. Filozofia e *știința misterului* (știință în sens larg: cunoaștere, viziune). Filozofia e știința misterului ca atare al existenței. Filozofia e știința misterului unic și total al existenței. Filozofia e știința și valorificarea misterele permanente ale existenței ca atare.

Filozofia ca analiză a cuvintelor (semantica) poate fi cel mult o metodă a filozofiei (la care mă gândeam și eu când eram student), dar nu obiectul însuși al filozofiei.

25 martie 1964

Perspectiva filozofică

Filozofia e știința *unicului*, elaborată de un *unic* (de o persoană). În filozofie nu e nici fenomen de succesiune, nici de repetiție.

I

Curios: filozofia se ocupă cu tot ce e mai general, cu generalul prin excelență, și totuși, ea e legată de o persoană, deci de ceva unic, care a produs sistemul filozofic respectiv (vezi și Rivaud, *Histoire de la philosophie*, I, XII, al. II).

Dar, dacă te gândești mai bine, vezi ceva și mai interesant: că filozofia se ocupă, de fapt, tot de ceea ce e *unic*; adică, și obiectul ei este unic: căci realitatea generală este *unică*, este prin excelență *marele obiect unic*, unicul impresionant și inefabil, *marele Unu* al filozofului grec, care, în această privință cel puțin, avea dreptate.

Așadar, în filozofie sunt *două unuri*, o relație între *două unuri*: Realitatea generală *unică* și filozoful care face sistemul filozofic și care e și el un unic (dacă sunt reali filozofic, asta e prin înrudire și prin imitație, nu prin identitate. Căci oamenii au înrudiri spirituale și o caracteristică importantă a filozofiei e tocmai fiindcă *produce școli*).

II

Unul pe care-l studiază filozofia nu se repetă nici în spațiu, nici în timp – vorbind în esență, tocmai fiindcă e ceva unic.

Aici să fac o largă expunere a fenomenelor de repetiție și a celor de succesiune, după A. D. Xenopol. Științele pozitive studiază fenomenele de repetiție, științele istorice studiază fenomenele de succesiune, iar filozofia studiază ceea ce nici nu se repetă, nici nu se succedă, adică nu se repetă nici în spațiu, nici în timp (dacă filozofia e legată de timp, vezi o idee a mea din 1938 – aceasta e numai ca stil cultural).

E adevărat că filozofia studiază foarte multe fapte (mai multe decât orice disciplină științifică; le studiază ori le are implicit în vedere), dar aceasta o face ca să vadă structura și sensul realității, cari, ele, sunt eterne, sunt unice, sunt solidare într-un singur

unic. Așa e Absolutul. Dacă filozofia stabilește chiar unele legi (de altfel, „legile” filozofiei sunt numai calitative) ori ceea ce își închipuie că sunt legi (de exemplu: trecerea de la religie la metafizică, la știință: A. Comte, ori de la omogen la eterogen: H. Spencer; trecerea cantității în calitate: Hegel), dacă ea vrea să vadă mersul ecourilor Absolutului în toate domeniile realității etc., de fapt, ea vrea să vadă *cum e Absolutul*, care e etern, static, vibrând static, *unic*. Obiectul filozofiei este *maximul de sens și de organizare în sine*, este Unicul.

III

Și totuși, filozofia studiază foarte multe fapte de repetiție și de succesiune, dacă se poate, *toate faptele existente* cari sunt și cari au fost, împreună cu explicațiile și legile date de oamenii de știință. Cu cât un sistem de filozofie implică mai multă știință de fapte, cu atât e mai mult la curent cu știința vremii, cu atât e mai bine (vezi și Rivaud, *Histoire de la philosophie*, t. I, p. VIII-IX). Dar aceasta o face nu pentru a scoate filozofia din fapte, cum crede P. P. Negulescu (ori Rivaud. La p. XIV-XV din cartea de mai sus, Rivaud devine agnostic și, în ultimă analiză, *fideist*, un fideist de principiu, fără să precizeze ce fel de *fide*¹⁶): aici se pune pe larg problema filozofiei „științifice”.

Ci filozofia studiază faptele nu pentru a scoate concluzii din ele prin inducție – filozofia nu e deloc o știință de inducție –, ci pentru a i se da *sugerări* de teme filozofice, dar ce e mai important e mereu *sugerare*, sugerarea unică: intuiția organică unică a filozofului, unică fiindcă e legată de persoana lui și unică fiindcă se referă la toate realitatea – *Weltanschauung-ul* (pe care poate să-l aibă și o școală filozofică, prin înrudire spirituală și prin imitație; vezi, foarte important, *Weltanschauung-ul Bisericii* și al *etnicurilor*, de altfel, și aici o mică variație, după indivizi, nu e identitate; în școlile filozofice sunt multe curente, cari uneori merg până la dărâmarea școlii și înlocuirea ei cu alt sistem). *Faptele* în filozofie nu au luat misiunea de a sugera intuiția filozofică; aceasta e miera pe care albinele o pun de la ele, căci ea nu este în nectar. Cine nu are această „miere” spirituală nu e filozof; rămâne numai cu nectarul: aceștia sunt filozofii individualiști, cari, chiar dacă ar trăi mii de ani ca să vadă „progresul” științei, tot nu devin filozofi, ci numai colecționari și cel mult fabricanți de

etichete („sinteză creatoare“, „trecerea de la omogen la eterogen“ etc.)

Iar intuiția organică de *Weltanschauung*, pe care o are filozoful, este rezultatul nu numai al rațiunii, ci și al intuiției (mai ales!) și poate să meargă până la revelație, oarecum (vezi la Socrate, Plotin). Când un om are marea revelație a sensului și structurii întregii realități, atunci el se naște ca filozof. Și asta poate s-o aibă și un *cioban*, și un *om neolitic* și să nu o aibă un mare savant modern, un savant picomirandolist. Enciclopediile și etichetele nu sunt filozofie! E adevărat că omul, intelectualul modern, fiindcă e blazat, se mulțumește și cu etichete (așa cum copilul se mulțumește, dar pentru alte motive, cu simple nume: „Cum se cheamă asta?“ „Așa!“ Și gata.), dar asta e ca și când te-ai hrăni cu pilule. De aceea, omul modern s-a mulțumit cu rațiunea pură a lui Kant și a uitat că ea e o iluzie generală.

Pentru exemplificare, să arăt cum, de exemplu, conceptul de „personalism energetic“ ([Rădulescu-]Motru), ori cel de „Mare Anonim“ (Blaga) numai aparent sunt scoase din fapte (Blaga nici nu are această pretenție), dar, în realitate, sunt numai *sugerate* de fapte; și tocmai aici e meritul lui. Vezi cum chiar Rivaud spune că filozofii ionieni au dat explicații straniu de adânci (am spune), cari s-au potrivit și în cadrul cărora au intuit faptele descoperite de știință peste 200 de ani. Căci filozofia e *anticipatoare*. Știința uneori îi sugerează idei filozofiei, dar filozofia anticipează. De aceea, Rivaud greșeste când spune că fizicienii, chimiștii etc. sunt filozofi și chiar cei mai buni (aceeași carte, p. VIII. E adevărat că spune: „en ce sens“¹⁷).

IV

Lucrurile acestea sunt confirmate și prin analogie cu religia. Căci religia e, în definitiv, o filozofie (și cea mai bună!), în care principiul abstract de bază e personalizat, un principiu-persoană, o persoană bună (sau cel puțin inexplicabilă, cum erau zeii antici, ce se lăsau convinși de oameni prin jertfa de animale sau chiar de oameni) și puternică (ca să poată ajuta pe oameni), de unde urmează rugăciunea, iar din rugăciune urmează cultul.

Dar religia nu e scoasă din fapte, prin inducție. Și ea explică, pe cât poate, pe cât e dat omului, tocmai Absolutul, adică Marele Unu, care este etern, imuabil și viu. E imuabil și totuși viu tocmai fiindcă e etern. N-ar putea fi etern dacă n-ar fi viu în esența lui.

Căci și munții de granit, și continentele și galaxiile se schimbă; dar Dumnezeu „același este“ (să citez din *Noul Testament* sau *Psalmi*).

A concepe filozofia ca inducție din fapte e o mare mizerie, un mare neajuns pentru filozofia însăși și pentru viața noastră. Mai întâi, asta condamnă filozofia la sterilitate; de aceea filozofia modernă a devenit artificioasă și gramaticală, fără mare respirație; plină de știință, dar fără viziune. Pentru ca Bergson să poată da un mare sistem, a trebuit să facă *salt în irațional*, într-un mit (așa și [Rădulescu-]Motru, Blaga). Căci tot secretul și toată valoarea sau puterea creatoare a filozofiei constau în puterea *de a face un salt*. Plecând de la fapte, așa cum le stabilește cea mai recentă știință, filozofia trebuie să facă salt în mit: marele salt în mitul abstract. Și după aceea să aibă putere de fabulație epică abstractă. Și stil, compoziție literară. Și, mai ales, convingere, entuziasm: să creadă în ce spune (să nu zică: aceasta e aventura mea metafizică. Însă Blaga nu disprețuia *aventura*. Asta-il).

Dar, dacă filozofia se ține lipită de „fapte“, e ca un copil care suge și la șapte ani: nu e niciodată om. E ca umbra care nu se poate despărți niciodată de om ori de lucrurile cari o produc. Noi însă vrem lumina, și nu umbra!

În definitiv, puterea, darul filozofiei este puterea sau darul de a crea *mituri*. *Puterea mitică* (Blaga avea dreptate când aprecia atât de mult mitul). Natural – anume mituri: abstracte, fastuoase, complete, să nu fie contra faptelor, ci să le dea un cadru de semnificare generală și să aibă salvatoare urmări morale, religioase, sociale, biologice (să dezvolt partea aceasta, contra filozofiilor negative).

Dar altă urmare a faptului de a concepe filozofia ca o simplă detașare din fapte este că nu ajunge la scepticism, la agnosticism (vezi ideea lui [Rădulescu-]Motru că istoria filozofiei în liceu poate duce la blazare timpurie, la scepticism: e o bună observație). La acest rezultat a ajuns Rivaud? (vezi p. XIV-XV din cartea de mai sus, tîme I). Rivaud a ajuns, dacă nu chiar la scepticism, dar la agnosticism metafizic (ceea ce, în fond, e agnosticism filozofic) și la un fel de fideism pragmatic (cu o bună modestie, de tip creștin oarecum, ceea ce e bine). Ceea ce trebuie însă e o filozofie cu orizont larg, având la bază o credință metafizică, care să confere gnosiei umane anume drepturi de a cunoaște Absolutul, *dacă e ajutată de acest Absolut însuși* prin reflexele de Absolut pe cari le-a pus în noi și prin *Har și Revelație*. Căci trebuie să avem

încredere în ceea ce pune omul de la el, după ce pleacă de la fapte, adică de „sugerarea” pe care o are.

Căci elementul aparent subiectiv pe care-l pune omul (filozoful adevărat) nu e absurd ori un epifenomen, ci face și el parte din structura și sensul realității. Însă, atenție, trebuie ca omul să nu se trufească (căci atunci cunoaște de la Satana, nu de la Dumnezeu). De aceea, credința că gnosis umană poate să cunoască ceva din Absolut trebuie neapărat (ca ceva corelat) să fie însetată de *pietate ontologică*, de credința că avem nevoie de Har de la Dumnezeu, pentru ca să cunoaștem. (Așa credeau geniile omenirii înainte: chiar Socrate vorbea de un „demon”. Toți oamenii mari din vechime nu se credeau decât delegații, ambasadorii puterii divine, care vorbea oamenilor prin ei. De aceea nu se trufeau și rămăneau și în adevăr. Pe când gânditorul modern aleargă după originalitate și crede că e *meritul lui personal* când a găsit o idee și-o formă de cultură. Asta falsifică totul și ia însăși „cheia cunoștinței“.)

(P. S. Idee însemnată: filozofia nu poate fi o știință de inducție, fiindcă nu poate fi inducție bazată pe un singur obiect - raționamentul de la individual la individual? -, dar realitatea generală e unică. Studiind părțile nu poți cunoaște întregul (decât în lumea fizică - și încă! De exemplu, în medicină: numai studiind fiziologia poți cunoaște tot trupul; în psihologie trebuie să studiezi structura totală).

„En tout état de cause, la philosophie n'est pas une discipline autonome. Elle dépend entièrement des données que lui fournissent les sciences”¹⁸ (p. VII, Rivaud, *Histoire de la philosophie*, tome I).

Aici Rivaud merge prea departe; însuși Spencer (științific!) admite că filozofia e determinată și de datele ultime ale conștiinței.

Și filozofia e totuși o disciplină autonomă, mai mult decât fizica (aceasta nu poate fără matematică) și decât biologia (care depinde de o sumă de științe): nu degeaba este ea regina științelor. Filozofia e ca și curenții de aer din atmosferă: acolo se decide clima.

De altfel, curios, e aici o contradicție în scrisul lui A. Rivaud; pe de o parte, era atent față de religie, față de virtuțile predicate de *Evangelie*, și pentru ideea nemuririi, iar pe de altă parte, a scris pasajul de mai sus (unde laudă pe fizicieni, chimiști etc.).

Din nefericire, în filozofie poate înflori ușor escrocheria, ceea ce nu prea e cu putință în știință, dar în filozofie, artă, literatură,

morală, religie escrocii își pot face adesea mendrele (pentru ideea de filozofie, vezi J. Chevalier, *Histoire de la pensée*, vol. I, p. 15-23 și A. Rivaud, *Histoire de la philosophie*, vol. I, p. VII-XV, prefața).

Aprilie 1964

Ce e filozofia

1) Filozofia e disciplina care se ocupă cu cunoașterea lui Dumnezeu (J. Chevalier, *Histoire de la pensée*, vol. I, p. 26: „la Pensée dont l'objet propre est Dieu”); dar aceasta revine la a spune că obiectul filozofiei este *Absolutul*. (*Ibid.*, p. 553, al. I: Filon Evreul credea că filozofia are ca obiect cunoașterea lui Dumnezeu.)

2) Filozofia caută Unul în toate fenomenele sau categoriile de lucruri: Unul filozofic sau *Absolutul* nu se înmulțește, nu se împarte, nu se adună, nu se scade. Unul (*Absolutul*) e nesistematic (deși e suprema geometrie ori matematică, în sens pitagorician).

Filozofia e disciplina (științifică) ce caută să vadă convertirea lucrurilor la unitate. Procesul de convertire (și deteriorare) la unitate. Evrika! Filozofia este disciplina științifică ce caută să stabilească procesul de derivare și de revenire la unitate al tuturor lucrurilor existente. Și cum acest fastuos și dinamic (și dialectic, în sens platonian) proces este arhitectonic, putem spune că filozofia e disciplina științifică arhitectonică, ce creează viziunea procesului de derivare, de revenire la unitate a tuturor lucrurilor existente.

Mai pe scurt: filozofia e disciplina care cercetează procesul de derivare și de revenire la unitate a tuturor lucrurilor existente.

Și mai pe scurt: filozofia e disciplina care se ocupă cu unicul ce străbate toate fenomenele.

Sau: filozofia e disciplina [în] care se studiază Unicul la care participă toate fenomenele. Unicul în multiplicitate.

Filozofia e disciplina care studiază Unicul și modul de participare la el al tuturor fenomenelor. Prin „revenire” nu înțelegem numai „întoarcerea la” origini, la spiritul timpului sau ciclului temporal, ci și felul de participare actuală, permanentă, a fenomenului la Unic. E, deci, și aici o forță centrifugă și una centripetă, numai că în sens ontologic: aceste două forțe fac echilibrul și armonia Existenței. Adică: lucrurile se depărtează (și se diversifică) de Unul originar, dar totodată „simt” nostalgia lui și

participă la el (ceea ce nu a văzut Spencer în „Legea progresului“). Important: deși toate lucrurile derivă și participă la Unitate, există variație (oamenii au chiar persoană; adică reflex autonomizat de Absolut în ei) și ea are ceva esențial (reflex de Absolut). Dar fondul ultim al tuturor lucrurilor e identic; mai bine zis, e același: Unicul. În realitatea generală e o identitate ca natură și ca sens. (Să pun asta și la filozofia identității.)

Ce e filozofia; geneza ei

29 mai 1964

Ideile sunt instincte spirituale, iar instinctele sunt idei biologice. (Instinctele sunt idei biologice, iar ideile sunt instincte spirituale – e vorba de ideile referitoare la viață în general, de reacțiile față de viață.)

Omul nu se vede pe el: ochii săi fizici nu se pot întoarce ca să se vadă pe el însuși. E aici un simbol pentru subiectivitatea omului; de aceea, filozofii se cheamă oamenii cari transgresează acest neajuns al ochilor. Dar numai în ceea ce privește ochii spirituali, cari sunt, de altfel, și cei mai însemnați, ca urmare, filozofii ies din ei, în oarecare măsură, și, în măsura în care o fac, depășesc subiectivitatea. Se văd pe ei și jocul vieții așa cum sunt; ei sunt eliberați de vraja și teatrul fatidic al vieții, încetează de a fi marionete tragice și văd viața nu pe dinafară, ci în resorturile ei.

Nici un filozof însă nu reușește să facă aceasta decât în parte, fiindcă altfel n-ar mai fi oameni. Și fiindcă acest privilegiu de a se elibera, mai mult sau mai puțin, de subiectivitatea jocului biologic și sufletesc al vieții și de a privi indiscret în culise poate să-i ducă la un tragism care să depășească infinit tragicul de bieți orbeți fermeceți, al oamenilor comuni.

Ce e filozofia

Iulie 1964

Filozofia ca istorie a filozofiei e un concept contradictoriu; fiindcă, dacă ar fi adevărat, filozofia nu s-ar mai fi putut naște niciodată. A trebuit să existe mai întâi filozofia pentru ca să existe o istorie a filozofiei.

Dar, se va spune: astăzi e cu puțință un astfel de concept al filozofiei! Căci nu numai că există o lungă evoluție a filozofiei, dar e ceva mai mult: s-a scris atât, încât ajunge că nu mai e nimic nou de spus (chiar filozofia modernă e în mare parte *reeditarea* filozofiei antice, care a creat toate conceptele fundamentale ale filozofiei). Dar fiecare epocă trebuie să aibă filozofia ei, măcar ca *tonalitate*. Și dacă ar fi așa, atunci nici Socrate, Platon, Aristotel n-ar fi trebuit să existe, fiindcă, zice chiar A. Rivaud (vol. I, pe la început), în cei 200 de ani cari au precedat pe Socrate, gândirea greacă crease toate temele fundamentale ale filozofiei (să citez). Și cine ar putea susține că filozofia medievală modernă este chiar filozofia antică?

Trebuie să recunoaștem însă că astăzi cea mai bună *introducere în filozofie* este istoria filozofiei: fără o bună inițiere în istoria filozofiei nici nu am putea face azi o bună filozofie. Dar trebuie să selectezi istoria sistemelor filozofice și să faci un sistem *unitar*, ca să nu cazi în scepticism sau în filologism (erudiție în sine), ori în colectivism artificial; și totuși, trebuie să fie întotdeauna în legătură cu epoca, cu timpul – deși adevărurile ei de fond sunt și trebuie să fie eterne.

August 1964

Ce este filozofia

Într-un sens foarte general, orice om are o filozofie, fiindcă omul are și instincte, cari implică o atitudine, și conștiință, iar conștiința realizează un fel dublet al instinctului; deci: atitudine conștientă = filozofie.

Dar acesta e un sens prea general al filozofiei, în care sens s-ar putea vorbi de filozofia avarului, [a] egoistului, [a] negustorului, [a] donjuanului, [a] exploratorului, [a] cuceritorului, [a] meseriașului, [a] plugarului; și nu fără motiv serios, chiar se și vorbește uneori; nu s-a vorbit de „logica lichidelor“^{19?} De aceea, Proudhon (vezi în Bréhier, la index), în excesul său de afirmație, spune că filozofia e de resortul instinctului primar (ceea ce știu foarte bine comuniștii), lucru adevărat, în sensul că omul trebuie să capete prin educație o atitudine bună față de viață, și asta cât mai devreme (dacă n-ar fi tirania adulților).

19 septembrie 1964

Catrenul filozofiei

Vânturile cari vin din Oceanul Pacific și bat în crestele stâncoase ale țărmurilor Siberiei nordice (estice) produc o muzică impresionantă, care se aude din ce în ce mai clar și mai puternic cu cât călătorul se depărtează de zgomotele așezărilor umane.

Tot așa, țărmurile peninsulei Calcidice intonează o vrajă muzicală ce atrage pe corăbieri spre gherdapurile periculoase, unde înainte își găseau cele mai adesea pieirea. Sunt vestitele *sirene*, de care vorbeau poemele [h]omerice și de care iscusitul Ulise a ferit pe tovarășii săi, punându-le ceară în urechi.

Dar oamenii comuni, afilozofici, au de la natură ceară în urechi. Pe când cei născuți să fie filozofi sunt atrași în mod fatal de *sunetul Existenței*, de muzica pe care o fac sirenele esenței realității. Omul care a auzit această muzică n-o mai poate uita niciodată, el îi caută mereu sensul, înțelesul: sensul tainic al realității adânci, ultime, parcă de dincolo de veac, dar eternă în inima lucrurilor.

Cine a auzit măcar câteva ecouri din această muzică devine filozof format și cât trăiește nu mai poate fi scos de pe drumul cercetării adevărului ultim: itinerariul său biografic e fixat, chiar dacă l-ar duce la insucces sau la disperare...

Filozofia se ocupă de gândul la care s-a referit Maioreșcu în inscripția: „Biruit-au gândul”. (Maioreșcu era deci un spiritualist, iar nu un agnostic.)

19 septembrie 1964

Catrenul filozofiei

I

„Dintre sute de catarge...” (etc.)

„Dintre păsări călătoare...” (etc.)

Așa e la începutul drumului în viață, bunăoară, atunci când pleacă o serie de elevi în lume.

În aceste versuri se vede, pe de o parte, patetica vieții, pe de altă parte, imprevizibilitatea ei. Abia la sfârșitul, ori către sfârșitul vieții, se poate da un răspuns la cele două întrebări de mai sus. De fapt, una singură!

II

„De-i goni fie norocul, fie idealurile,
Te urmează în tot locul vânturile, valurile”.

„Norocul” e destinul (fatalitatea), idealurile înseamnă voința omului. Acești doi factori merg împreună în viață, ca doi cai la același atelaj, la aceeași caretă, uneori în acord, și atunci e bine, alteori în dezacord, și atunci e contrarietate, suferință, care poate să meargă până la tragedie. Vezi și în G. Enescu, *Oedip* (rege) și *Vox maris*: problema destinului și voința umană. Acești doi mari moldoveni, Eminescu și Enescu, au prezentat foarte adânc problema destinului; Eminescu mai cu resemnare, mai cu pietate, Enescu mai cu umanizare. Dar amândoi cu aceeași vrajă muzicală.

III

„Ne-nțeles rămâne gândul ce străbate cânturile
Zboară veșnic îngânându-l valurile, vânturile”.

Filozofia se ocupă cu această vastă orchestrație existențială, acompaniată veșnic de mișcarea valurilor, străbătută ea însăși de un gând neînțeles, mai bine zis de o idee tainică, precum o ultimă esență sau cheie la portativul realității generale. Sau:

Filozofia se ocupă de ideea tainică ce străbate cânturile existenței însoțite de muzica eternă a vânturilor și valurilor sau formate de însăși intonația lor.

Vânturile, valurile izbesc în obiectele existenței și formează o muzică permanentă, străbătută de un gând neînțeles, de o idee enigmatică și plină de o atracție inefabilă.

Se va spune: de vreme ce gândul e „neînțeles”, de vreme ce ideea ultimă e enigmatică, înseamnă că noi anulăm filozofia. Dar, de când oamenii se ocupă numai de ceea ce știu sau se poate ști? Dacă ar fi așa, n-am avea procesiunea fastuoasă a imaginațiilor abstracte, cari sunt sistemele clasice din istoria filozofiei. Și n-am avea procesiunea, tot atât de fastuoasă, a marilor simfonii, oratorii, sonate, cari formează istoria muzicii, și cari, ca și filozofia, se ocupă cu alte mijloace și în alt mod de esență, etern enigmatică, a existenței. Din toate aceste sisteme și creații muzicale se desprinde un sens, un reflex, o fulgurare a Absolutului, care, împreună cu religia, cu care, de altfel, fac o familie strânsă, iar uneori se identifică, reprezintă înțelegerea cea mai înaltă și trăirea spirituală cea mai autentică a genului uman.

Septembrie 1964

Valoarea filozofiei

Ideea transformismului n-a fost adusă de științele pozitive, ci de filozofie (ar fi foarte interesantă o istorie a filozofiei transformismului și a evoluției. Titlu: *Istoria transformismului în filozofie*).

Această idee e veche de când lumea. Vezi, la ionieni, Heraclit, Ovidiu, în *Metamorfoze* (să citez un pasagiu foarte elocvent, în care spune că unde a fost nisip, azi e baltă etc.).

Empedocle, precursor al lui Darwin și Schopenhauer.

Septembrie 1964

Catrenul filozofiei

Existența e în continuă mișcare, după cum arată:

„vânturile, valurile“

și acestea întruchipează tot atâtea cânturi străbătute, la rândul lor, de o idee enigmatică:

„ne-nțeles rămâne gândul...“

Cu acest gând suprem, cu această Idee ultimă, orchestrată de muzica valurilor-vânturilor veșnicei transformări, se ocupă filozofia.

Că această Idee nu poate fi, propriu-zis, cunoscută, nu are importanță: dacă oamenii s-ar fi ocupat numai de ceea ce știu ori pot să știe, n-am fi avut impresionanta procesiune, ultra și bimilenară, a marilor sisteme filozofice. Și vă rog să-mi spuneți: n-ar fi fost păcat?

Octombrie 1964

Catrenul filozofiei

Ultima esență a realității, după Eminescu, este: o idee.

Ideea enigmatică ce străbate muzica eternei transformări.

Gândul neînțeles ce străbate cânturile existenței, mișcată veșnic de vânturile-valurile transformării neostoite.

Cu această idee ultimă, cu felul cum ea orchestrează cânturile eternei transformări se ocupă filozofia.

Eminescu a fost un mare filozof – rămânând mare poet. Adică nu un poet cerebral, făcând poezie de seminar abstract, mai

Decembrie 1964

Valoarea filozofiei

mult sau mai puțin chinuit – și nici un filozof banal, care pune în poezie, uneori bună, gânduri obișnuite.

Avea dreptate Simion Mehedinți: Eminescu e printre cei șapte mari poeți-filozofi ai lumii (Virgiliu, Lucrețiu, Dante, Shakespeare, Byron, Goethe, Vigny, Leopardi, L. de Lisle, Eminescu, Blaga; dintre aceștia, numai șapte erau aleși de Mehedinți). D-l Mehedinți spunea: „Mor cu ideea eternității lui Eminescu în suflet“. „Mor sub zodia eternității lui Eminescu“.

Filozofiei i s-a încredințat misiunea și soarta adevărului; căci numai ea se ocupă de adevărul în sine, de adevărul ca atare, de adevărul total și esențial.

De aceea, filozofia e creația cea mai grea. Nu cum crede Condillac, care spunea că „un philosophe rêve facilement“²⁰ (Bréhier, tome I, p. 17, al. I). Într-un sens, e mai ușor să faci religie, fiindcă pe aceasta, în fond, o face (inspiră) Dumnezeu. Cea mai grea creație e creația filozofică, atunci când e vorba de filozofia mare.

Decembrie 1964

Valoarea filozofiei

Un filozof (A. Rivaud) spune că filozofii ionieni au dat explicații straniu de adânci și de adevărate (cum spune), cari s-au potrivit ori în cadrul cărora au intrat faptele descoperite de știință peste 2 000 de ani.

Căci filozofia este anticipatoare.

Știința numai sugerează idei filozofiei, dar filozofia anticipează; de aceea, Rivaud greșeste când spune că fizicienii, chimiștii etc. sunt filozofi, și chiar cei mai buni! (e adevărat că spune: „en ce sens...“, p. VIII, vol. I, *Histoire de la philosophie*).

Filozofia e profetică, ca și poezia, ca și, mai ales, religia.

Decembrie 1964

Valoarea filozofiei și idealul cunoașterii

Între altele, fiindcă dă o reprezentare de ansamblu a realității, o dată pentru totdeauna (cel puțin după pretenția fiecărui filozof), pe când știința aruncă la infinit această reprezentare, cunoașterea științifică fiind o cunoaștere fără *saț* și un cerc vicios (cu cât cunoști mai mult, cu atât vezi că rămâne mai mult de cunoscut – adică ignoranța crește): ceea ce, până la urmă (pentru oamenii cu necesități spirituale, nu pentru „ingineri”) e foarte decepționant.

Decembrie 1964

[Definiția filozofiei]

Esența culturii e filozofia (vezi o idee mai veche a mea); dar o filozofie topită în suflet, devenită organică, și care se vede în orice moment al vieții omului, iar nu numai când își face cursul universitar, între 6 și 7.

Am cunoscut doctori ori profesori de filozofie „tobă de carte” (uneori chiar bine digerat), dar nu știai că sunt „filozofi” decât dacă le cereai să facă rezumatul unei cărți de filozofie sau [al] unei doctrine.

Având aceste merite – și altele –, filozofia este „divină” (Aristotel), e „regina științelor”... (spectrul solar, format din multe culori, poarta formată din multe spițe? Spectrul solar nu e o sumă, ci ceva nou).

De fapt, filozofia nu e o știință, ci o disciplină științifică, mai de preț decât toate științele în parte sau la un loc. În acest sens, *nu e regina științelor, ci o supra-disciplină.*

Decembrie 1964

*[Definiția filozofiei]**I. De ce se face azi atât de mult filozofie*

Se face filozofie (dar mediocră) multă pentru că:

1) științele s-au înmulțit peste măsură (parcă s-a revărsat un fluviu și a lăsat pe mal nenumărate materialuri): haos de cunoștințe. În apă sunt chiar și științe noi: speologie, criogenie.

Observație importantă: înainte era o reprezentare generală și în ea se înmulțeau științele; azi e invers;

2) înainte, lumea admitea viziunea tradițională (care era monumentală și unifica pe oameni); azi oamenii sunt mofturoși și caută soluții pe cont propriu;

3) demiurgism;

4) azi, viața pune probleme în mod frecvent: de reformă socială, de reformă a educației, de conflicte sociale (rasism, conflicte între clase...); apoi, drama vieții e azi mult mai bogată (vezi teatrul de azi): la fiecare pas câte o dramă, câte un caz, deci tot atâtea probleme;

5) alde cei de dincolo, cari însă lucrează cu idei de poleire, dar le vehiculează cu mare aprindere și tapaj;

6) numărul intelectualilor a crescut;

7) în sfârșit, oamenii se ocupă de ceea ce a dispărut ori nu mai e în stare organică? Ceva straniu: oamenii devin a-filozofici, dar se face filozofie.

II. Accepțiile improprii ale filozofiei

1) filozofia ca orice instrucție, orice erudiție, chiar și arta; la „începutul” filozofiei grecești: de atunci a rămas în folclor „vraciul”, filozoful, „învățățul”, „doftorul”. Așa cum religia cuprindea la început totul, tot așa, filozofia cuprindea la început totul;

2) filozofia ca istorie a filozofiei; o variantă: enciclopedia filozofiei; dicționare, enciclopedii, probleme; deci, la început, fiindcă filozofia nu avea trecut, iar azi fiindcă are prea mult;

3) filozofia ca ideologie – instrument politic (rasism – evreiesc sau german; curios că inițiatorii rasismului german au fost străinii: Gobineau, Chamberlain. Sau luptă de clasă; se ajunge la un simulacru de filozofie, de metafizică chiar, propagat cu vehemență și, la putere fiind, cu teroare: simbolul e mumia lui Stalin);

4) filozofia ca piraterie și picanterie, epatare, praf în ochi (în filozofie, artă, literatură, morală, religie e cu puțință escrocheria, dar nu în știință. Autorii aceștia urmăresc nu adevărul, și cu atât mai puțin sistemul, care, de fapt, caracterizează filozofia, ci „asociațiile”, „aproximațiile”, metaforele abstracte, „puncte de vedere”. Nu cităm ca să nu nedreptățim, dar le opunem modestia unui Lachelier). Cel mult poate da uneori aforisme, mici eseuri; se caută

originalitatea, ingeniozitatea; ceea ce e la muzicanți virtuozitatea în loc de talent de fond.

Nu vrem să insultăm pe nimeni citând, dar ce deosebire între acești tipi și J. Lachelier, gânditor important, dar care zicea: am o filozofie?

Unii „sceptici” aparțin acestei categorii de intelectuali cari vor să facă impresie (măcar erostratizând), căci altfel trăiesc foarte senin. Ca și scepticii antici, cari făceau adesea avere (ceea ce n-a reușit Socrate). Carieră prin „originalitate” (falsă!), negație, vânători de impresii.

Femeile gustă această filozofie de vitrină, de parfum și de scurtă inspirație pe cât de mult o detestă și fug de adevărata filozofie;

5) filozofia ca filozofare (analogie cu „școala activă”);

6) filozofia ca semantică (e cel mult metodă);

7) filozofia ca practică, în înțelesul lui Proudhon, și pentru o viață mai bună; comunismul înseamnă tipizarea vieții sociale.

III. Principalele definiții ale filozofiei

1) ca înțelepciune;

2) ca morală (Socrate, Goblot și stoicii);

3) ca cercetare a realității generale în raport cu Principiul. Cu înțelegerea lucidă a acestui sens, filozofia a intrat pe calea regală a drumului ei.

a) Platon, Aristotel, stoicii, chiar alde Democrit, Epicur, chiar ionienii (pe cari comuniștii ori interesații îi asimilează cu „materialiștii”. *Physis*, la greci, nu era natura de azi). Ionienii ori nu erau filozofi, ori au înțeles să se ocupe de toată realitatea;

b) Descartes, Spinoza, Leibniz;

c) Spencer.

Să arăt că în timpul lui Platon, Aristotel, apăruse specializarea (Socrate declară că nu a vrut să facă fizică – metafizică): botanică, zoologie, geografie. Școlile lor erau un fel de universități cu facultăți și muzee-laboratoare (schită de laboratoare).

Probă că azi se face istoria științelor, care e alta decât cea a filozofiei. Un Strabon e geograf, un Ptolemeu e astronom, un Heraclit e istoric;

4) ca fixare, în secolele patristice, a dogmei; de fapt, această definiție implică pe cea că filozofia se ocupă cu Dumnezeu (așa să încep acest punct). Căci filozofiile lui Platon, Aristotel, Plotin

atrăseseră atenția asupra Factorului Ultim – și a mai venit și creștinismul;

5) în Evul Mediu apare scrupulul rațiunii. De aceea filozofia se ocupă cu raportul dintre credință și rațiune; ce cursă teribilă și fină: cât pe ce să se facă armonia; aici se apropiiau, aici se depărtau..., până când, la urmă, problema a rămas ca moștenire pentru epoca modernă;

6) ca cercetare a cunoașterii (în acest sens face legătura cu Evul Mediu, într-un fel): Locke, Hume, Condillac (ideologii), Kant, romantismul german (niciodată Absolutul, *noumenul*, n-a fost mai mult cercetat și explorat, și imaginat, ca în romantismul german!): inundație a fantasticului. Dar pozitivismul a ales calea inversă. Apoi spiritul filozofic, nemulțumit și de romantici și de pozitiviști, se aruncă în gnoseologie; până a venit Bergson, care a reanimat metafizica.

Marea bătălie a modernilor a fost deci pentru cercetarea cunoașterii. De ce? a) subiectivismul modern; omul e sigur doar de eul lui? b) recunoașterea vagă, dar adâncă, că spiritul nostru este ecoul cel mai imediat al Absolutului, deci în el e adevărul; c) pentru a face gnoseologie, trebuie să ai idee de realitatea în sine, de Absolut.

Alte definiții:

1) ca cercetare a destinului (ideea de destin în chip admirabil putând să ne explice ce e filozofia);

2) antropologie filozofică (cunoașterea lumii și a rostului omului în lume);

3) cercetarea timpului;

4) meditația asupra ideii de moarte – nu s-a spus încă din antichitatea greacă – și de aici au plecat alde Democrit...

5) îmbunătățirea societății și progresul (dar nu ca Proudhon și nu precum comuniștii);

6) cunoașterea lui Dumnezeu.

IV. Analiza principalelor definiții ale filozofiei

Analiza principalelor accepții ale filozofiei – ca să se detașeze ideea de Absolut; mai ales la Platon, Plotin, Aristotel, dar nu e destul, trebuie și ecourile Absolutului în lumea fenomenului (altfel, n-are rost). Deci, filozofia e cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă. Filozofia e descoperirea unității existenței prin ajutorul ideii de Absolut.

Ce e Absolutul? Esența ultimă a lucrurilor, dincolo de care nu mai e alta, care e *unică* (fiindcă, dacă ar fi mai multe, ar fi una *comună* dincolo de ele, și aceea ar fi *unica*), e perfectă și imuabilă, din care provin toate („văzutelor și nevăzutelor“) și la care se întorc toate.

Definirea prin esența ultimă: filozofia e cunoașterea realității generale prin raportarea ei la esența ultimă a lucrurilor: varianta bună mai ales pentru execuțiile mai laice ori cu unele preveniri antimistice (dar să discut dacă ideea de Absolut e ceva mistic. În fond, nu e deosebire decât de cuvinte, dar e mai expresivă definierea pentru ideea de Absolut).

Două definiții: a) prin esența lucrurilor; b) prin ideea de Absolut. Aceste două accepții ale filozofiei umplu istoria filozofiei; prin ideea de Absolut și prin ideea de totalitate (ca obiect unic, nu potpuri) se implică reciproc.

Atât de mult esența ultimă înseamnă Absolutul, încât la Platon, Plotin, găsim amprenta accepției filozofiei drept cunoaștere a Absolutului, iar la Aristotel găsim ideea că filozofia sfârșește în teologie.

De fapt, nu este decât o definire a filozofiei, ori plecând de la realitatea generală și mergând spre esență, ori plecând de la esență și ajungând la realitatea generală. Deci: a) filozofia e... Absolutul și ecourile lui...; b) filozofia e realitatea generală explicată prin principiul ei (esența și Absolutul).

Pe care din aceste două definiții le admitem? Depinde numai de sensibilitate și temperament – în fond, e același lucru. Și e deosebire de accent; prin accentul mai mult pe Absolut în sine, ori mai mult pe ecourile lui.

V. Filozofia și obsesia Absolutului, obsesia ideii de Absolut

Filozofie înseamnă în primul rând intuiția sau obsesia Absolutului. Adică, deosebirea între absolut și relativ, între esențial și parțial (și deosebirea dintre tine și lume, adică raportul între eu și non-eu – dacă ideile tale reprezintă în adevăr lumea). Atât de mult e preocupat filozoful de *altă lume*, de Absolut, încât el e *altă plantă* decât ceilalți oameni; de aceea el pare lunatic oamenilor comuni, pentru cari epiderma realității e marea realitate, marea obsesie. El pare „firosco“.

Dar, în mijlocul realităților imediate, superficiale, filozoful pare cel mai adesea dezorientat: *Albatrosul* poetului Baudelaire.

Sau, vezi portretul, extraordinar de impresionant pe care îl face Platon filozofului.

(Sunt și filozofi cari se orientează bine și în realitatea imediată – în România au fost destui. Bacon?)

De fapt, filozoful nu e un fantast, nu e un lunatic, un firosco, un „idealist“ absurd, ci filozoful e cel mai mare realist (în sensul în care Platon e un realist) (vezi și Nae Ionescu): fiindcă el vede și e preocupat de realitatea cea mai adâncă. Oamenii comuni sunt ori niște copii, niște idioți, pe lângă el, ori niște apucați de instincte. Inteligența omului comun e empirică, iar instinctele, fanatice. Ca o căruță care merge noaptea cu o lampă slabă între roate, dar merge!

Omul comun n-are nevoie să se gândească la Absolut, fiindcă se „gândesc“ instinctele lui, prin cari e bine implicat în realitate și continuă realitatea. De aceea, un intelectual se simte adesea în *siguranță* în preajma unui om comun.

Dar „filozoful“ care are instincte slabe trebuie să se gândească *cu mintea* la Absolut. Altfel e pierdut; fiindcă nu mai are nici o bază.

Omul comun are instincte de odgon, prin care el e în lume și lumea în el – și pentru cunoaștere nu are nevoie decât de câteva semne, semnaluri, indicatoare de direcție, ca cele de la întreținerea șoselelor. E destul să i se spună sau să înțeleagă în ce direcție trebuie să apuce: pentru rest, gonește puternic, cu motorul instinctelor.

VI. Filozofia e o arhitectură

Filozofia o arhitectură; ea e arhitecturizare abstractă. Căci ea pune ordine în lucruri, fixând ierarhia valorilor.

Filozofia e o știință a valorilor.

Totul în filozofie are *rang*, pentru filozof lucrurile nu sunt pe același plan, ci orice obiect își are locul lui precis într-o ierarhie a esențelor și aparențelor, a derivărilor, a treptelor și etajărilor.

De aceea, filozofia e înainte de orice disciplină și hieratism.

Dar, pe de altă parte, filozofia vede înainte lucrurile și rangurile, suflul unic ce străbate existența, forța și sensul unic, ce organizează și dă chip la tot ce există, de la lucrurile cele mai importante până la cele mai modeste, de la cele mai mari până la cele mai mici. În acest sens, filozoful nu vede deosebiri și ranguri,

ci identitate și comuniune, în care fiecare lucru, oricât de mic, e o ingenuitate și un absolut. De aceea, filozoful majorizează amănuntele, după cum, pe de altă parte, minimizează grandoriile, aducându-le la același numitor.

Pe această antinomie stă gândul filozofic. El vede multiplu și așezat în ranguri, dar vede identic și după respirația unică a realului.

Filozofia e cunoașterea ierarhiei esențelor existenței.

Filozofia e cunpașterea ierarhică a esențelor existenței (o pagodă ontologică?).

Filozofia e arhitectură; aici pot da definiția: filozofia e descoperirea unității existenței prin ajutorul ideii de Absolut.

Pagoda e simbolul filozofiei, așa cum biserica e simbolul religiei, fiindcă în ea te înalți către divinitate și în ea e o bulboană de Absolut divin.

Filozofia e teoria valorilor.

VII. Ramurile filozofiei

Filozofia primă și ramurile filozofiei

Dacă filozofia se ocupă cu Absolutul, atunci cum rămâne cu sociologia, pedagogia, psihologia, estetica etc.?

1) Acestea sunt în parte științe, și nu filozofie. Dacă monografia unui sat arată așezarea geografică, istoria, numărul locuitorilor, al instituțiilor de cultură, al cărciumilor, al crimelor, al băilor etc., asta e știință, și nu filozofie.

2) Aceste discipline sunt pe cale de autonomizare, ca să devină științe – și se vor autonomiza mai mult.

3) Dar niciodată nu vor fi absolut independente, fiindcă, în obiectul lor este implicat sufletul, iar sufletul e mai aproape de Absolut.

Psihologia, de exemplu, a greșit când a decis să se ocupe numai de fenomene (ale sufletului); în felul acesta, psihologia nu va fi niciodată o adevărată cunoaștere, nu va ști ce sunt: conștiința, finalismul psihic, instinctele... Iar logica e, de fapt, metafizică atunci când ajunge să se ocupe de teoria axiomelor, postulatelor, principiilor gândirii logice etc.

Și apoi, noi nu am spus că filozofia se ocupă numai de Absolut – ci și de ecourile lui în lumea sensibilă (ca și nervurile

dintr-o frunză), urmărind să vadă cum Absolutul dă sens și unifică toată calitatea sensibilă.

1964

Metafizică și ontologie

Metafizică și ontologie nu înseamnă exact același lucru, cum crede Goblot (p. 342). Ontologia privește *toată Existența* raportată la Esență, dar metafizica se ocupă numai de esență (vezi Nae Ionescu).

Ecourile Absolutului în lumea sensibilă țin de ontologie; când spui: *obiect metafizic*, te gândești numai la ceva *extra-fenomenal*, pe când atunci când spui: *obiect ontologic*, e orice obiect din Existență, considerat în raport cu esența lucrurilor.

Astfel, obiectul filozofiei este, de fapt, *ontologia*. Metafizica e partea cea mai înaltă a ontologiei. Dar spunem ontologie ca să arătăm că *privim toate lucrurile* nu superficial, ci raportate în permanență la Absolut. Un spirit ontologic este deci un spirit care vede adânc în lucruri, un spirit prin excelență filozofic. Deci, spiritul filozofic e prin excelență.

Disciplinele sau ramurile filozofiei: psihologia, logica, filozofia științelor, etica, sociologia, estetica, pedagogia, filozofia istoriei și a culturii acoperă cu problemele lor aproape toată aria existenței. Așa că ele trebuie să rămână la filozofie și pentru acest motiv: ele dau ocazia să se vadă cum se manifestă Absolutul în sectoarele realității. Bine înțelese și bine alcătuite, ele pot da o idee, dacă nu perfectă, dar maximum adecvată, de ceea ce este splendoarea esenței ultime a lucrurilor în permanent mers și permanentă creație; de ceea ce poate să fie configurația, în fond inefabilă, dar bănuită de noi, a Absolutului și a jerbei lui universale de ecouri în lumea sensibilă.

1 ianuarie 1965

[Definiția filozofiei]

I. Azi se face multă filozofie (mediocră, dar multă). De ce?

1) ceva cantitativ: a crescut numărul intelectualilor;

2) numărul cunoștințelor științifice (odinioară, științele creșteau prin diferențierea ansamblului): criogenia (știința care se ocupă cu temperaturile scăzute);

3) viața, azi, pune mult mai frecvent probleme: ele au crescut cu densitatea socială;

4) omul nu le mai rezolvă tradițional (vechea înțelepciune a textelor religioase și a proverbelor); înainte se rezolvau cu proverbe și cu religie; religia și proverbul țineau loc de filozofie, dar omul de azi trăiește în zodia personalismului și e mofturos, și vrea soluții personale;

5) demiurgismul; dorința de putere;

6) demiurghi speciali: cei de dincolo;

7) dar, ceva ciudat: se studiază ceea ce a dispărut și ceea ce nu mai e atât de organic ca mai înainte: Iorga, religia.

II. Ce e filozofia? Când privești în trecut, vezi o puzderie de filozofii; asta deconcertează; a) omul comun a înțeles ce e filozofia; b) filozofia de 2500 de ani de aceea a mers, de cele mai multe ori, pe drumul ei. În linii mari, a mers într-o singură direcție în ceea ce privește sensul filozofiei; în această privință, nu e mai prejos de religie, știință, artă, și totuși, nimeni nu spune că acestea nu au un obiect fix:

1) orice instrucție, erudiție, chiar și artă. „Vraciul“, „doftorul“, „filozoful“ – dar și atunci cred că era o viziune, un ethos. Așa a fost și religia, la început; și astăzi sunt erudiți, dar pentru asta ei nu sunt filozofi, chiar dacă-s erudiți în filozofie;

2) filozofia ca istorie a filozofiei; în orice caz, e cea mai bună introducere în filozofie și, de fapt, singura valabilă;

3) ca ideologie și instrument politic;

4) ca piraterie și picanterie intelectuală, deci comestibilă și uneori rafinat condimentată. Kant zicea filordoxie! Lachelier;

5) ca filozofare; școala activă. A fost necesar să se impună această idee, pentru tociatori; nu trebuie să transformi mijlocul în scop;

6) filozofia ca practică, să înlesnească viața practică: chestie de învățământ primar! Viața mai bună închinată vieții sociale; depinde ce oferă și dă practicii și „vieții sociale“; dacă e vorba de o practică imediată, atunci filozofia n-are ce căuta aici, locul ei trebuind să fie luat de tehnică; dacă e vorba de moduri sociale elementare ori chiar revoluționare, dar fără un orizont intelectual mai larg, atunci iar nu e filozofie.

III. Principalele accepții ale filozofiei (fie că filozofii au definit filozofia, fie că au implicat o accepție în creația lor filozofică):

1) ca înțelepciune; Pitagora;

2) ca morală (variantă a înțelepciunii): Socrate, Goblot;

3) ca cercetare a realității generale în raport cu principiul ei: a) Platon, Aristotel, Plotin, stoicii, Democrit, inoienii; b) Descartes, Spinoza, Leibniz; c) Spencer;

4) Platon, Aristotel, Plotin, cari îndreptaseră atenția filozofiei către Principiul suprem, către Dumnezeu. La asta va ajuta venirea creștinismului. Deci, gândirea și-a propus ca scop să-l cunoască pe Dumnezeu; de aici, filozofia s-a ocupat cu *fixarea dogmei*. secolele patristice;

5) în Evul Mediu: *noua apologetică*; credință și rațiune. Primii apologeți, fiindcă era rațiunea crepusculară; apologeții medievali, fiindcă era rațiunea crescândă;

6) ca cercetare a cunoașterii: a) Bacon – Locke; b) Hume; c) Kant; după Kant: cei vrăjiți de *noumen*, inducție a fantasticului: epocă unică, de miraj romantic al Absolutului; cei dezamăgiți – pozitivism; dar cei dezamăgiți și de romantism și de pozitivism: filozofia ca gnoseologie – până a venit un Bergson; subiectivismul modern; intuiția și în formele spiritului e ceva ontologic;

7) [filozofia ca:] a) cercetare a destinului (admirabilă temă pentru a face filozofie); b) antropologie filozofică – omul e măsura ori oglinda tuturor lucrurilor? Nu, ci Dumnezeu, dar e ceva. Dumnezeu e măsura și conștiința! Dar, trecând toate lucrurile prin om, le faci inventarul și sensul filozofic; c) cercetarea timpului; d) meditație asupra morții; nașterea se pare ceva normal: nu e filozofică, dar moartea este filozofică; e) progresul, prostirea, îmbunătățirea societății; f) Dumnezeu. Aristotel însuși spunea că partea cea mai înaltă a filozofiei este „teologie“ (Lalande, p. 586).

IV. Definiția filozofiei. Analiza accepțiilor de mai sus, ca să detașez ideea de esență, cu o primă definiție. Esență ultimă. Dar esența ultimă, în filozofie, poartă numele de Absolut; deci, definiția noastră;

1) de ce zicem „ecouri“: fiindcă despre Absolut n-am avea multe de spus;

2) e ceva mistic? Dar substanță, cauză, materie etc.?

3) două definiții sunt obsedante: prin ideea de esență și de universalitate sau realitate perenă. Dar ele se implică. Să aleagă fiecare după temperamentul lui! Noi alegem definiția cu ideea de

Absolut: e și în Platon, Plotin, Aristotel. Dar și pentru motivul că sugerează mai dinamic ideea de ierarhie: pagodă.

V. Filozofia și obsesia Absolutului. Pagodă. Filozofia rampantă. Și pozitivistii ar vrea, dar, în lipsa fragilor, se mulțumesc cu cozile. Numai comuniștii sunt nenorociți pentru filozofie.

VI. Ramurile filozofiei. Prima filozofie, cea mai importantă; de ce sunt importante ramurile.

3 ianuarie 1965

Perspectiva filozofică

I. De ce se face azi multă filozofie (agitația ideilor filozofice; accentuarea; agitația filozofică; discuțiile filozofice).

II. Accepții improprii ale filozofiei.

III. Accepții proprii ale filozofiei.

IV. Definiția filozofiei.

V. Filozofia și obsesia Absolutului; filozofia rampantă.

VI. Ramurile filozofiei. *Prima filozofie* (Aristotel).

VII. Originea și evoluția filozofiei.

VIII. Valoarea filozofiei.

18 ianuarie 1965

Dezavantagiile filozofiei

Tragismul dizolvant al gândirii

Ea e gândul neadormit, care mereu scormonește lucrurile, dezagregă totul, ca un cariu.

Gândirea ca scop în sine e ceva absurd, în același timp o aberație și o patologie.

Scopul e să ajungem la o *idee de bază* (pusă în doctrină) și apoi să ne trăim viața. De aceea e nevoie de religie. Fiindcă ea dă o fixare a gândului (atât cât e posibil cu oamenii).

Toată problema este: cum să ajungi la o doctrină și să nu cazi în dogmatism și tiranie. Și cum să permiți totuși perfecționarea doctrinei, dar fără să o dizolvi?

De aceea se nasc ereziile; din gândul neadormit, vierme neadormit și cariu.

Exemplu impresionant, care dă de gândit: școala lui Platon a pornit de la Platon (credinciosul) și tot gândind (gândul e variabil și mai vrea și să impresioneze!) a ajuns la scepticism. Se spune că însuși Marx s-ar fi îndoit la urmă. De aceea, cea mai mare calitate la care trebuie să ajungă înțelepciunea filozofică e să renunțe la gândire la infinit și la vanitatea gândirii. Filozofia trebuie să se pună în gardă contra ei însuși. Ce poate fi mai tragic decât aceasta: discipolii s-au convins de doctrina filozofului și acesta, tot gândind la ea, a ajuns să se îndoiască. Filozofia contra filozofiei! Ea nu poate să se oprească mai mult timp la o soluție dată; după un timp o dăruie singură. Iar „tirania” filozofului vine de la faptul că uneori a ajuns să se îndoiască el însuși. Și strigă mai tare, ca să se înșele pe sine însuși.

18 ianuarie 1965

Tragicul dizolvant al gândirii

Vezi cum, în Evul Mediu, de două ori gândirea filozofică a născut și drame *scolastice* (vezi în Weber); o dată s-a salvat îmbrățișând pe Aristot (Weber, p. 239), dar mai târziu a invadat-o nominalismul.

Gândul e ucigaș prin el însuși (dacă nu se oprește)?

Și tocmai aici e valoarea religiei: care cel puțin ține mult timp un sistem și, când îl depășește, nu se întoarce la ceva inferior, ci la ceva mai bun. Evrika: în religie a existat în adevăr progres (cu excepția mahomedanismului?): cea mai bună dovadă că religia e inspirată de sus. (Mahomed probabil că a fost inspirat, ori numai în parte, de aceea a făcut ceva mai mult politic pentru arabii lui. Creștinismul e supranațional, pe când mahomedanismul a fost ceva specific arab și pentru nevoile expansiunii arabe; adică, arabii au avut un „Mesia” pe care nu l-au avut evreii. Așa ceva au visat evreii: un Mahomed pentru ei, care să-i ducă la cucerirea lumii. Neavându-l, s-au hotărât să cucerească lumea prin mijloace economice – avere – și ideologice, ori s-o boicoteze, fiindcă filozofia lor negativă e un boicot al lumii, de necaz că nu pot s-o cucerească; ca Lucifer, care urăște pe oameni fiindcă Dumnezeu l-a înlocuit cu ei; dezvoltare).

Și aici e valoarea folclorului (superioritatea lui asupra culturii „critice”): în el viziunea filozofică durează mult (uneori mii de ani), același *ethos* durează sute și mii de ani; se mai schimbă și

el, dar organic, lent, fără ca să producă contradicții și disoluție sufletească: un ethos înlocuiește pe altul fără ca să se simtă; se salvează continuitatea spiritului.

Geneza și evoluția filozofiei

Ianuarie 1965

Curios: filozofia privește lucrurile în eternitate și totuși ea e legată de timp.

Știința și chiar arta sunt mai independente de timp.

Ca să se înțeleagă exact un sistem filozofic, trebuie să-l privim în momentul și locul când a apărut, mai mult chiar decât arta.

Corectarea erorilor din istoriile filozofiei depind de faptul că istoricii filozofiei (când fac istorie de ansamblu a filozofiei) nu pot să cetească pe toți filozofii clasici și atunci se folosesc adesea de rezumate ori foiletează; și astfel se transmit erorile de interpretare de la un autor la altul.

Iraționalul și organicul în filozofie

Ianuarie 1965

W. Schmidt, *Der Kampf der Weltanschauungen*, 1904: deci, filozofia e o sublimare a instinctelor?

Să discut asta acolo unde arăt că fiecare sistem de filozofie e așezat pe o intuiție sau structură fundamentală, organică, a omului și că între aceste structuri și, respectiv, filozofii, e o luptă *ca între specii*. De aceea, vai de acela care greșește și își construiește filozofia pe o structură străină: e ceva artificial sau ceva care poate să sfârșească schematic (ca la Lamennais?).

Ce e filozofia

Ianuarie 1965

Filozofia ideologilor e o absurditate, fiindcă pe noi nu ne interesează cum s-au născut ideile noastre, ci care e adevărul.

Iar dacă ne interesează geneza și evoluția ideilor noastre, e ca o problemă de *psihologie* (întru cât și sufletul e o realitate).

Vezi cum și măgarul de Voltaire spunea – perfid – că ce interesează mai mult e să studiezi originea și istoria „legendelor“, a „ideilor“ etc. Perfidul! (Despre perfidia lui Voltaire și aceea a lui Anatole France.)

(Vezi introducerea la *Istoria filozofiei* a lui Fouillée; vezi vol. I, Höffding, *Istoria filozofiei moderne. Introduction.*)

Unii filozofi nu văd decât esențele (ori mai mult), alții numai aparențele (Hume...): nici unii, nici alții nu înțeleg bine obiectul filozofiei. Ea trebuie să vadă „esența“ manifestându-se în „aparențe“; adică, filozofia e cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă.

Ianuarie 1965

Ce e filozofia

A limita filozofia numai la fenomen, la analiza ideilor noastre etc. (Weber, 437, I: poziția lui Hume – aceeași ca a lui Condillac, ideologii, A. Comte...), înseamnă una din două:

1) ori *nefilozofie*, lipsă de spirit filozofic, anularea filozofiei, fiindcă filozofia se ocupă de *tot*: acesta e obiectul ei;

2) ori, dacă alde Hume etc. fac asta *de nevoie* (nu de plăcere), cu resemnare („dacă nu fragii, cozile“), fiindcă nu pot să cunoască Absolutul, înseamnă că, de fapt, și ei recunosc că adevăratul obiect al filozofiei este Absolutul.

A renunța la Absolut înseamnă a renunța la ceea ce e esențial în filozofie și filozofia care rezultă e un *ersatz*, care nu merită numele de filozofie, ori cel mult [pe acela] de filozofie *rampantă*.

Weber 426; Hume greșește când spune că spiritele superficiale se ocupă cu metafizica; e invers. Metafizica e singura filozofie, de fapt, cum zice și J. Lachelier, în Lalande, II, p. 584-585. Hume înțelege greșit metafizica, drept un ansamblu de basme și puerilități savante; de aceea o depreciază.

Nici *mitologiile* nu trebuie disprețuite – cu atât mai puțin sistemele de filozofie; vezi ce bine și adevărat înțelege metafizica Lachelier.

Fără cunoașterea Absolutului nu e adevăr și nu e morală (nu există morală empirică, cum nu există metafizică empirică: două aberații cari se pot scoate din Hume). Kant a înțeles asta când a venit cu „conștiința în genere“ și mai ales cu *Critica rațiunii practice*.

Ianuarie 1965

Sensurile filozofiei

1) Morala sigură implică o metafizică sigură; de aceea, Arkesilas greșește: Weber, 146-147. Și Rivaud crede că poate fi condusă morală fără metafizică? Dar el aduce *Evangelia*.

2) Filozofia ca filozofare. Weber, 146: dar cum să gândești bine și să discerni binele de rău, dacă n-ai un sistem?

A filozofa pentru a filozofa e ca și când o mașină ar funcționa impecabil, dar fără material: ca o *machina* în care nu bagi știuleți de porumb: până la urmă se roade singură.

Ianuarie 1965

De ce se face azi filozofie

Acum se vorbește de crearea unei noi științe, care să se cheme *prospectivare*, și care să se ocupe de prevederea descoperirilor științifice în deceniile și secolele următoare.

Cică ar fi o *lege* și în felul cum urmează să apară descoperirile științifice.

Ianuarie 1965

Ideea de Absolut

Arhimede a spus: „dați-mi un punct fix și voi mișca lumea“. Acest punct fix îl caută filozofii, metafizicienii. Și numai ei îl găsesc: Absolutul.

Fiindcă realitatea e că *Universul se mișcă*. Deci, dacă Arhimede spune că poate mișca Universul dacă are un punct fix, iată că Universul se mișcă (pentru moderni e mișcare în lumea fenomenului!).

Deci – există un punct fix. Acesta e un silogism riguros implicat în afirmația lui Arhimede:

Ca să se miște lumea, trebuie să fie un punct fix
Dar lumea de mișcă
Deci, există un punct fix.

April 1965

Definiția filozofiei

Dacă definim filozofia ca fiind disciplina Absolutului și a ecourilor lui în lume, răspundem și la întrebarea: care e rolul omului în lume (întrebare fundamentală în filozofie), ce e lumea și locul omului în lume.

Trebuie să completăm definiția și cu „ecourile lui în lume“, fiindcă, dacă am spune că filozofia se ocupă numai cu Absolutul, fără să vedem ecourile, n-am ști nimic din lumea care ne înconjoară, am trăi într-un univers simplu (dar esențial), un univers fantomă (deși adevărat).

Octombrie 1965

Perspectiva filozofică

Empirismul nu e o filozofie, ci o știință. Filozofie e numai în măsura în care caută să se justifice, arătând că trebuie să ne mulțumim cu cunoașterea aparentă, care e cea științifică. Adică, empirismul e o filozofie, în măsura în care aceasta caută să se anuleze. Empirismul e un act de sinucidere. Dar nu o sinucidere simplă, ci o sinucidere cu doctrină, cu ideologie (sau: nu o sinucidere oarecum modestă, ci una cu pretenții și cu ceremonial).

Noiembrie 1965

Ce e filozofia în raport cu știința

Știința e cunoașterea care explică lucrurile prin cauze secundare. Filozofia e cunoașterea care explică lucrurile prin cauze prime.

Știința e cunoașterea obiectului multiplu. Filozofia e cunoașterea obiectului unic (marea obsesie a filozofiei este Unicul; Parmenide a intuit ceva foarte adânc).

Știința e cunoașterea obiectului determinat (condiționat, cauzat). Filozofia e cunoașterea obiectului nedeterminat (necondiționat, necauzat).

Știința e cunoașterea realității create. Filozofia e cunoașterea realității necreate.

Filozofia e obsedată de originar și de final; deci, se poate spune că filozofia este disciplina care caută să cunoască esența lucrurilor prin ideea de originar și de final.

Vocabulaire..., Lalande, vol. I, p. 162: deci, adevărul Absolut e Dumnezeu. Așadar, filozofia se ocupă cu Absolutul, se ocupă cu Dumnezeu (dar prin *gnosie* umană, care se servește însă tot de datele religiei). Definiție: filozofia este disciplina ce se ocupă cu cunoașterea lui Dumnezeu și a efectelor lui în lume (Dumnezeu are efect în lume prin gândirea lui, prin voința lui, prin sentimentul lui; de exemplu: din iubire a făcut lumea și tot din iubire a trimis pe Fiul său în lume).

Despre filozofie

5 aprilie 1967

I. Filozofia ca știință universală. La început, religia cuprindea tot *savoir*-ul uman, apoi filozofia.

II. [Filozofia] ca înțelepciune sau ca iubire de înțelepciune; scopul era să dea fericirea, cât e posibilă, sub forma ataraxiei.

III. Filozofia ca meditație asupra morții.

IV. Filozofia ca meditație asupra timpului (căci el arată ce e esență și ce e trecător).

E adevărat că „fizicienii” din Ionia au început cu explicarea spațiului, a cosmosului, dar e semnificativ că au ajuns la o cosmogonie și un fel de evoluție, deci tot la timp (plecând de la opusul lui, care e spațiul). Ca să nu mai vorbim de Heraclit. Am

putea deci spune că spațiul e științific și timpul e filozofic – spațiul e fenomenist, timpul e metafizic. Căci, deși timpul e o formă (vezi Kant), o categorie în sens larg, dar el *duce la metafizic* (fiindcă lasă în urmă cauza trecătorului, *neesențialului*, deci a fenomenului, și face să se pună întrebarea esenței imuabile. (Foarte interesant: tocmai ceea ce e mai trecător – timpul – dă ideea *netrecătorului*, adică a esenței statice, metafizice; și iată cum timpul e o introducere la filozofia sărbătorii, partea a II-a, a sărbătorii pe baza esențelor.)

V. Filozofia studiază *toată realitatea* (Aristotel, Spencer), în sens ontologic (sensibilă, inteligibilă, lumea de aici, lumea viitorului). Acesta e un lucru greu de înțeles de către un cap comun ori chiar științific (lipit de fenomen). (Vezi cum elevii mei nu puteau înțelege noțiunea de realitate generală, în sens ontologic, deși erau tari la matematică, la logică etc.)

VI. Filozofia ca *ancilla religiae*. Adică, scopul filozofiei e să sprijine religia.

VII. Filozofia ca „știință”, chemată să creeze o societate mai bună (Proudhon, Fourier, în Bréhier).

VIII. Filozofia ca teorie a cunoașterii.

IX. Filozofia rezumată la fenomen (A. Comte, Spencer etc.).

X. Filozofia ca picanterie și piraterie a spiritului (Șestov, Nietzsche. Ambii de frisoane mondene, de eseuri parfumate – P. Claudel? –, de aproximații și divertismente; la noi, Roșca sau Vi-anu). Femeile fac cel mult filozofie de picanterie.

XI. Filozofia se ocupă cu Absolutul!

Analiza celor de mai sus. Să înlăturăm definițiile de la punctele I, VII, IX, cari nu-s adevărate. Celelalte implică toate ideea de Absolut (cele mai bune definiții sunt cele de la punctele V și XI; de fapt, ele înseamnă același lucru, dar cea mai expresivă e definiția de la punctul XI; merge mai adânc). Să dau și ideea de Absolut: filozofii îi mai spun și inteligibil, *noumen*, transcendent (dar nu monistii etc.).

În secolul al XIX-lea, filozofia s-a ocupat mult de genealogie, ca *refugiu*, fiindcă nu mai putea face metafizică (din cauza excelselor romantismului german, dar și din cauza pozitivismului și din cauza științismului contemporan). Dar și fiindcă, în felul acesta, filozofia se simțea în preajma Absolutului. Căci gnoseologia se ocupă cu puțința de a cunoaște Absolutul (nu e vorba de puțința de a cunoaște relativul. În privința aceasta, suntem lă-

muriți!). Gnoseologia e, în fond, un copil al metafizicii, o metafizică deghizată sau face legătura între metafizică și celelalte ramuri ale filozofiei.

Gnoseologia a fost, ca funcție higienică a sufletului filozofic, metafizica secolului al XIX-lea.

Iar pozitivismul e ori o anulare a filozofiei în ce are ea mai de preț (de aceea, metafizicile secolului al XIX-lea – afară de alde Hegel și Bergson – sunt tot ce poate fi mai fără substanță, mai rafinat-contrafăcut și mai gramatical. Adevărat joc pe frânghii și „uite popa, nu e popa”: un fel de teamă savantă de a afirma. Bine zis: metafizica secolului al XIX-lea se caracterizează prin teama afirmației, teama de neant, teama de filozofia propriu-zisă, care s-a născut cu 2-3000 de ani în urmă, din mit și ingenuitate subtilă, și așa trebuie să rămână dacă vrea să fie filozofie, și nu gramatică crepusculară a spiritului. Filozofia trebuie să rămână, în esență, o mitologie abstractă, pe cât de rafinată, iar când nu mai e așa, e impotență abstractă și alexandrinism), ori e inconsecvent, fiindcă, de exemplu, A. Comte a adăugat un sistem de filozofie mistică (unul care, ca și *Critica rațiunii practice*, la Kant, e partea cea mai adâncă din Comte; dezvoltare), iar Spencer a scris *Primele principii* (și încă înainte de a purcede la compunerea sistemului!), unde se ocupă și de Absolut, și recomandă religia.

(Dar Spencer, ca și Kant, a fost greșit înțeles de contemporani, adică a fost valorificat numai pentru partea „rațională”, nu și pentru cea mistică. Temă: Kant, Comte și Spencer au fost fals interpretați, adică „raționalizați”, intelectualizați, de secolul al XIX-lea. Ba, discipoli ca Littré l-au repudiat pe Comte. De fapt, pozitivistii mari nu s-au oprit la fenomen. Iar când filozofia contemporană s-a oprit la fenomen, a fost o disperare surdă, o tăiere a firului în patru, un fel de negare a afirmării și o afirmare a negației: o succesiune de avansări și retrageri, de afirmații și negații; o sinucidere în rate, savantă, impotentă, adevărată auto-devorare; *filozofia fără măduvă*, fiindcă era o filozofie fără metafizică. Când suflul metafizic a pierit, s-a terminat cu filozofia, cu spiritul filozofic. Filozofia, în esență, e mit și infantilism subtil: ea e copilul care a căpătat minte, dar rămâne cu ingenuitate de copil.)

Deci, definiția valabilă a filozofiei este că ea se ocupă cu Absolutul; de fapt, sub diferite forme, această definiție e în toate definițiile de mai sus (chiar și comuniștii, când vorbesc de materie,

vorbesc ca de Absolut; deci, nici ei nu se dezminț, în fond, deși protestează).

Dar, facă filozofia ar trebui să se ocupe numai de Absolut, ea n-ar avea de spus multe lucruri, afară dacă nu ești un Platon ori un Hegel!). De aceea, filozoful trebuie să vadă cum se manifestă Absolutul în lucruri. Și astfel, filozofia devine arhitectură, astfel universul se organizează și se revelează din treaptă în treaptă. Așa că definiția ideală a filozofiei este că se ocupă cu Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă. (De fapt, noi studiem Absolutul, în cea mai mare parte, numai pentru a înțelege relativul, pentru a vedea cum îl parcurge. se va spune că-i un cerc vicios: înțelegem relativul prin Absolut și Absolutul prin relativ. Așa o fi, dar n-avem altă cale! Relativul și Absolutul se lămuresc reciproc.)

Însă unii filozofi se ocupă mai mult de Absolut (ei fac o orgie de Absolut), iar alții, de relativ (orgie de relativ). De o parte, Platon, Hegel; de alta, Aristotel, poate Descartes.

Dar, se va spune: atunci, ce deosebire e între filozofie și religie, căci și religia are ca obiect Absolutul?

Răspuns: religia își clădește cunoașterea în primul rând, sau esențial, pe *revelație*, pe când filozofia, pe *cunoașterea umană* (fără a ignora revelația, care e pentru ea un document de maximă importanță).

Aceasta e deosebirea filozofică cea mai importantă între filozofie și religie; în afară de aceasta, religia are și alte caractere proprii, și anume: *personificarea principiilor*, *trăire* (ceea ce duce la *închinare*, la *cult* și la *comunitate*), *ideea de mântuire*. Astea, în filozofie, nu sunt deloc, ori [sunt] mai puțin.

Dar cum rămâne cu [celelalte] ramuri ale filozofiei, ca psihologia, sociologia, pedagogia etc.? Răspuns: ele ori sunt științe, ori, întru cât implică suflet, țin tot de filozofie; de fapt, ele sunt ambigui, dar unele sunt mai aproape de filozofie, altele de știință (sau cu un conținut în parte filozofic, în parte științific; exemple). Ce are a face legea Weber-Fechner cu filozofia?

Noiembrie 1968

Definiția filozofiei

Cea mai bună definiție e aceasta: filozofia e disciplina care are ca obiect cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă. De ce e cea mai bună? Pentru că:

1) dacă spunem că filozofia se ocupă cu totalitatea existenței, poate să se confunde cu o enciclopedie (nu dă ideea că realitatea are mai multe planuri);

2) e cea mai expresivă definiție;

3) dacă am spune că se ocupă numai cu Absolutul, puține lucruri ar avea de spus filozofia. Dacă am spune că se ocupă numai cu lumea sensibilă (cum fac pozitivistii și comuniștii), filozofia n-ar mai fi filozofie, ci un fel de știință universală (totuși, limitată sau incompletă, fiindcă nu se ocupă cu esența ultimă).

Deci, ambii termeni trebuie să intre în definiție: și Absolutul, și lumea sensibilă.

Urmărind ecourile Absolutului în lumea sensibilă, filozoful are ce să spună *chiar despre absolut*; analogie cu Raiul (paradisul creștin): Raiul e o idealizare a lumii de aici, deci ai ce să scrii despre el. Asta nu înseamnă că Raiul e o ficțiune, o nobilă fantomă; căci, dacă lucrurile din lumea sensibilă sunt de aici, dar idealizarea e de dincolo: lucrurile sunt din fenomen (sunt fenomen), dar idealul e din Absolut.

Aprilie 1969

Sensurile filozofiei:

1) filozofia ca filozofare;

2) filozofia ca trăire.

Dar, ca să știi ce e filozofarea, trebuie să știi ce e filozofia; și ca să știi ce înseamnă filozofia ca trăire, trebuie să știi mai întâi ce înseamnă filozofie. Pentru că filozofarea și trăirea filozofiei sunt *modalități ale filozofiei*.

Ramurile filozofiei: filozofia având un obiect unic n-ar trebui să aibă ramuri, dar e nevoie de ele din punct de vedere didactic și fiindcă un singur om nu se poate ocupa de tot, nu poate să știe tot. Totuși, specializarea e prin ea însăși *a-filozofică*.

Prima philosophia – metafizica, etica, teoria cunoașterii și, în parte, logica – sunt, de fapt, o *singură disciplină*. Iar psihologia, sociologia, pedagogia etc. ori sunt *științe*, ori se ocupă de *suflet* și, deci, țin de filozofie, fiindcă și sufletul ține de Absolut. Ce mare filozofie, de exemplu, este să aplici un *text*, cum fac toate filozofele-pedagoage? Și totuși, ca să pui pe cineva să cetească de câteva ori 20 de cuvinte și apoi să spună câte a reținut și să crezi, apoi, că prin asta ai măsurat memoria lui – trebuie să fii a-filozof.

Căci poți avea memoria ideilor și totuși să nu reții decât câteva din cele 20 de cuvinte din test. Nu e de mirare că *țara testelor* este U. S. A., adică țara ne-filozofilor.

Aprilie 1969

Sensuri ale filozofiei:

1) filozofia ca istorie a filozofiei;

2) filozofia ca teorie a cunoașterii;

3) filozofia ca mijloc de a găsi cea mai bună rezolvare a problemelor sociale (Platon, Campanella, Th. Morus, Rousseau, Proudhon, Saint-Simon etc.);

4) filozofia ca meditație asupra morții;

5) filozofia ca enciclopedie a rezultatelor tuturor științelor;

6) filozofia ca ideologie a virtuții;

7) filozofia ca înțelepciune (rostul și destinul omului; filozofia ca antropologie);

8) filozofia ca distracție de idei; pirații gândirii ori cavalerii de salon; cei ce fac disociații și conversații subtile, „aproximații“, „puncte de vedere“, „înțelesuri“, aforisme de salon și eseuri comestibile; asta e o formă a trecerii timpului, a distracției: turniruri pe plan intelectual;

9) filozofia ca ideologie a puterii ori a vițiilor; deci, filozofie ca să justifice puterea ori vițiile (comunismul, A. Gide...; ori ca să epatezi pe ceilalți);

10) filozofie ca să rezolve raportul între religie și știință;

11) filozofia ca disciplină a generalului (Spencer);

12) filozofia ca disciplină a Absolutului (aici să-l discut pe Auguste Comte; el se mulțumea cu relativul, dar *de nevoie*, nu fiindcă nu ar fi vrut să știe ce e Absolutul. Și e cert că, pentru a ajunge la pozitivism, trebuie mai întâi să te ocupi de Absolut). Dar, dacă ne-am ocupa numai de Absolut în sine, n-am ști să spunem mare lucru. De aceea, trebuie să spunem că filozofia se ocupă cu *Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă*. Și asta ne interesează și pe noi, oamenii!

Aprilie 1969

Filozofia ca înțelepciune

Filozofia trebuie să dea seninătate, înțelepciune; dar existențialismul (un fel de existențialism) are tocmai rezultatul contrar: e o artă de a tortura sufletul prin... mașinării metafizice, prin instrumente... metafizice de tortură.

„Le mal de la conscience”²¹.

Aprilie 1969

Ce e filozofia

Oamenii fără spirit filozofic pun toate adevărurile pe același plan; pentru ei nu există deosebire între relativ și absolut, nu există planuri ontice.

Dar, pentru spiritul filozofic, esențială este deosebirea dintre absolut și relativ. Gândul filozofic forează fără încetare în straturile existenței, pentru a ajunge la adevărurile fundamentale, eterne.

August 1969

Filozofia patologică

Există și o filozofie patologică: Nietzsche, mulți existențialiști, spiritul de ranchiună din comunism, mult din ideologia negativă a „celor de dincolo”, unii atei smintiți (infirmi patologici: psihologia infirmității) etc.

O analiză și o scurtă istorie a filozofiei pe această bază: vezi sceptici fanatici, nihiliști în antichitate etc.

21 decembrie 1969

Filozofie și cunoaștere

I. Filozofia se ocupă cu Absolutul și ecourile lui în lumea relativului.

II. Filozofia se ocupă cu explicarea relativului prin absolut.

În știință, orice fenomen se explică prin alt fenomen, e raportat la alt fenomen. Știința e disciplina *relației*, a cunoașterii

relaționiste. Știința are ca obiect relația (dintre fenomene), raportul dintre lucruri.

III. Dar filozofia cunoaște Absolutul ori îl postulează. Și dincolo de el nu mai e nimic: *relația s-a terminat*. Căci Absolutul e determinant, dar nu mai e determinat de nimic (de aceea se cheamă Absolut).

Cauzalitatea de tip științific funcționează în linie continuă înainte și înapoi, numai în fenomen, în relativ, dar în Absolut ea e numai într-o direcție, viitoristă: căci Absolutul n-are istorie, n-are trecut: el e un etern pregnant și e *causa sui*, mai exact, n-are cauză.

Absolutul este esența ultimă, care determină, direct sau indirect, tot relativul, dar ea nu e determinată de nimic, ci e din eternitate și pentru eternitate.

Strămbați din nas? Dar vezi cum și materialistii au absolutul drept concept, deși îl combat: căci, după ei, materia este esența ultimă, din eternitate, și la care se întorc toate. Dar materialistii sunt lipsiți de mobilitate ori de onestitate.

Căci fără conceptul de Absolut nu se poate face filozofie.

IV. Să dezvolt ideea că nu se poate renunța la conceptul de absolut (fără el nici nu s-ar mai putea face filozofie), cum cred Alexandrov-ii, sau cari mai spun că Absolutul e totalitatea relațiilor (să revăd cartea lui și a colaboratorilor). Ceea ce înseamnă că nu se poate renunța la conceptul de metafizic. Despre permanența metafizicului în filozofie sau în cunoașterea omului (dezvoltare incisivă).

Comunismul e idiot ori neonest când combate metafizicul, deși îl are și el – întru cât se ocupă de ultima realitate. Iar ultima realitate nu poate fi cunoscută de știință și rămâne pentru eternitate dincolo – *meta* – de fenomene. Intuiția, lămurirea metafizicului, e actul de naștere al cugetării filozofice (era și la milesieni, când postulau esență ori esențe!). Alde [...²²] (profesor din Canada) e un măgar când declară că omul e un mamifer (mai evoluat) și că nu trebuie să fie raportat la Absolut, ci numai la împrejurări. Dar cu proști și cu necinstiți nu se face filozofie!

Decembrie 1969

Sensurile filozofiei:

1) filozofia ca știință universală, la începutul culturilor, când toate cunoștințele intrau în filozofie (eventual, în versuri), așa cum mai înainte intraseră în religie. Acest concept de filozofie a mai rămas, în parte, până azi, în basmele poporului, când acesta spune, de exemplu, „și-a chemat împăratul pe toți vracii și filozofii împărăției...”, ca să-i dea sfat ori o soluție: aici se mai recunoaște și *primatul inteligenței asupra puterii* în viziunea poporală; (să insist incisiv).

După aceasta a urmat:

2) filozofia ca înțelepciune (în Orient, amestecat cu religie ori cu puteri supranaturale; vezi, la indieni, incași, preoți în galben etc. și la evrei, a mai rămas termenul de *rabi*, care înseamnă și înțelepciune, și religie). Din acest concept s-a detașat cel de *philosophie* (dat de Pitagora?);

3) filozofia se ocupă cu problema socială (ca în comunism);

4) filozofia se ocupă cu Absolutul;

5) filozofia se ocupă cu totalitatea realului: Spencer; [Rădulescu-]Motru și metafizica;

6) filozofia se ocupă cu teoria cunoașterii: scepticii antici, criticismul kantian și gnoseologia secolului al XIX-lea;

7) filozofia ca distracție de idei și ca exhibiție (există și asta);

8) filozofia, formă a neliniștii și a dorinței de putere, sub firma ideologiei: ca la „cei de dincolo” și ca la comuniști.

Filozofia ca armă a negativismului sporit de bucuria de a distruge: Nordeau, în parte Nietzsche, Sartre, Camus.

Care e conceptul existențialist de filozofie?

9) filozofia ca mijloc de consolare: Boetius și Lucrețiu, și Democrit, și Spinoza (ori asta intră la punctul 2?). Să înlătur accepțiile bastarde și să arăt că toate se reduc la cazul că filozofia se ocupă cu Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă.

Ianuarie 1970

Valoarea filozofiei

Omul fără filozofie e o cârțiță; e mai rău decât un animal, fiindcă animalul se încadrează în natură și are lărgimea instinctu-

lui. Dar omul fără nici o viziune e un mic atom de senzualitate și prezumție – ce spurcăciune teribilă!

Filozofia trece *toată* realitatea prin prisma omului. Știința nu face aceasta – cel mult reflectă un fragment.

Fiecare filozof mare, fiecare epocă creează din nou universul, printr-un cristal de semnificație creat de om.

Ianuarie 1970

Cauzele filozofiei

[D. D.] Roșca a spus, în conferința de la [Sala] Dalles, din ianuarie 1970, că filozofia se naște și e motivată fiindcă am vrea să valorificăm existența, să descopere o scară de valori, pentru cine nu știe ce atitudine să adopte.

E adevărat. Dar asta e numai pentru filozofia pragmatică. Filozofia ca atare are însă și cauze distincte (dar cari colaborează ulterior):

1) cunoașterea noastră, afară de cea pur tehnică, pentru a trăi, pe care o avea și primitivul, și începe chiar la animale (castorul, ursul, alina, furnica, păsările ce-și fac cuib ori cos o frunză, ori fac un spin, ca să se strecoare viermii...), vrea, dacă nu e falsificată, să cunoască realitatea ca atare, iar nu o parte, și nici suprafața: realitatea totală și absolută. Marile spirite au acest interes de cunoaștere (manifestat în zorii istoriei europene cu alde Thales; dar a fost cu mult mai înainte, poate chiar cu zeci de mii de ani: ce altceva sunt religiile? Ele sunt filozofie teoretică plus cult;

2) și vrea să știe care e rostul vieții și ce cale să apuce. Problema conduitei (dar nu behaviorism sau psihologia conduitei, care e chestie de automatisme psihice, mai mult, ori numai).

Filozofia se naște din aceste două cauze, cari au intensitate inegală, după filozof (una domină) și, foarte rar, sunt în armonie și egal de intense; așa a fost la cei mai mari filozofi: Platon, Kant, Aristotel, Hegel.

Preocuparea pragmatică stimulează filozofia teoretică – și cea teoretică e baza celei pragmatice. Se poate face o istorie sau tipologie a filozofilor după cum la ei predomină interesul teoretic sau cel practic-moral (Socrate renunțase la cosmologie), ori după cum sunt în armonie.

Martie 1970

Ultima definire a filozofiei

Filozofia e disciplina chemată să redea sentimentul comunității ontologice – de data asta pe bază critică.

Căci îndoiala modernă are ca ultimă concluzie sentimentul singurătății metafizice: este cel mai mare flagel al conștiinței moderne, vitriolul omului modern. Se va spune: filozofia nu poate să schimbe starea, această psihologie, produsă de civilizație, artificializare, știință rău înțeleasă, emancipare, artificializare (sic!).

De acord! dar noi vorbim în sine: ce trebuie să fie filozofia. Și-apoi, filozofia poate să schimbe măcar pe unii oameni. Și este evident că în toate epocile istorice se vede pecetea unei anume filozofii sau viziuni: deci, poate și filozofia ceva.

Definiția filozofiei

2 april 1970

Filozofia este disciplina care se ocupă cu cunoașterea realității generale, văzute din perspectiva Absolutului.

Sau:

Filozofia este disciplina cunoașterii realității integrale din perspectiva Absolutului.

Acest Absolut poate sau nu să fie cunoscut, aceasta e altă chestiune. Dar fiecare mare [filozof], sau orice gândire filozofică autentică pleacă de la o idee a lui, de la o intuiție de bază, în raport cu care construiește reprezentarea consecventă și sistematică a întregii realități.

Dacă te ocupi numai cu Absolutul, nu poți spune mare lucru, ci mai mult ceva principiar (Raiul e copiat după lumea sensibilă, dar idealizat – ca și lumea Ideilor, a lui Platon). Toți filozofii cari s-au ocupat de Absolut au căutat să dea o oarecare idealizare a fenomenului, au căutat să escamoteze fenomenul. Căci altfel nici nu e cu putință, iar dacă te ocupi numai cu relativul (fenomenul), nu ai adâncime, de aceea trebuie să te ocupi de toată realitatea. Ceea ce înseamnă că *ontologia* este adevăratul obiect al filozofiei. În concluzie, e bună definiția de mai sus: filozofia e cunoașterea realității totale din perspectiva Absolutului.

12 iulie 1970

Perspectiva filozofică

I. La început religia era unica disciplină gnosică: în ea se adunau toate cunoștințele; ceva mai ca în mozaism (*V[echiul] Testament*) și mai mult în mahomedanism.

II. Apoi, disciplina universală de cunoaștere a fost religia; mai e ceva în folclorul tuturor popoarelor.

III. Apoi s-a detașat sau autonomizat filozofia față de religie (dar nu total). *Filozofia primă* (metafizica, teoria cunoașterii, etica pe bază metafizică. Logica e disciplina de tranziție). Filozofia propriu-zisă este filozofia primă (dar și celelalte ramuri filozofice sunt legate de filozofie, fiindcă implică *spirit*). Acum, o parte din ramurile filozofice tind să devină științe, dar cred că vor rămâne întotdeauna strâns unite de filozofie.

IV. Sensuri date filozofiei:

1) filozofia ca înțelepciune (*sophôs* corespunde „învățătorului” din mozaism și din cultura occidentală?). Pitagora a creat termenul de *philo-sophia*?

2) obiectul filozofiei sunt timpul și moartea? Vezi cum alde Democrit au creat filozofie pentru a scăpa pe romani de teama morții? Și Iisus Hristos, când a venit, și apostolul Pavel au spus ca să se elibereze pe romani de spaima morții prin credința în nemurire și prin izbăvirea de *păcat*. Moartea însemna, după creștinism, moartea în păcate. Însă e semnificativ, în epocă antică respectivă, că s-a întrebuit curent expresia eliberare de moarte;

3) filozofia ca gnoseologie. Începutul l-au făcut scepticii în antichitate: ei au redus filozofia la o critică a formelor cunoașterii. Și mai ales epoca modernă, de [la] Locke – Leibniz încoace, și mai ales Kant – se poate spune de[spre] Kant că a *gnoseologizat* filozofia. Influența lui a fost atât de mare, încât se mai poate spune că Immanuel Kant a kantiatizat filozofia contemporană;

4) filozofia ca istorie a filozofiei; aceasta ar fi cea mai bună introducere în filozofie (sunt de acord). Alt argument: s-a scris atât de mult, încât ce ar putea să se mai spună valabil și mare? Răspuns: pentru ca să faci istoria filozofiei *trebuie să existe mai întâi filozofia* (ca să ai ce istorisi). Mai mult: nici o disciplină *nu depinde atât de mult de timp*, ca filozofia. Fiecare epocă are ideile ei, deși există și *recurență*, după cum spune Nae Ionescu; adică se poate reveni cu adeziunea la un filozof vechi, ceea ce nu e posibil în știință, zice Nae I[onescu] – și chiar dacă se mediocrizează, dar

este alta. Unele minți mari și oneste s-au resemnat să facă numai istorie a filozofiei;

5) filozofia ca filozofare. Aceasta din urmă e foarte bună pentru a menține spiritul *viu*, nu didactic. Desigur, dar, dusă la exces, ajunge la anarhie. Chestia principală e însă că filozofarea e numai *mijlocul* sau instrumentul filozofiei, iar nu scopul! Să nu se confunde *mijlocul* cu *scopul* (așa cum, la punctul precedent, se confunda rezultatul cu cauza sau efectul cu cauza);

6) filozofia ca dorință de putere: exhibiție, ironie, ranchiună: Voltaire, France; tipii și tipele de azi au și ei o filozofie, ca să epateze: epatarea de idei (à la E. Oproiu, Blandiana...);

7) filozofia ca mijloc de luptă socială, politică: ceva tipic pentru epoca contemporană, mai ales Fenomenul ideologiilor! E semnificativ că însuși comunismul a simțit nevoia să-și creeze o metafizică, o gnoseologie etc.: arme de luptă (vezi cum bieții aderenți ceteau broșuri prin închisori ori în secret: mare plată!). Pentru comunism, știința, filozofia, arta sunt arme sociale;

8) filozofia ca mijloc pentru a aduce la religie și pentru a fundamenta critic religia – căci, în epoca noastră, nu mai merge cu *religia naivă*. Azi credinciosul trebuie să fie filozof. Azi un *prost* sau un *mediocru* nu mai poate să creadă – ori nu mai ești sigur de ei;

9) filozofia ca antropologie – dar nu în sens fizic (de la paleontologie la medicina modernă), ci în sens spiritual: cum se reflectă existența în om și rostul omului în existență – filozofia vieții. Socrate, Kant, existențialismul;

10) filozofia se ocupă de totalitatea existenței. Spencer: cunoștința unificată;

11) filozofia se ocupă cu Absolutul. Foarte bună definiție (ca și cea precedentă și chiar mai mult). Astfel, filozofia începe să ne dea satisfacția pe care nu ne-o putea da știința: cel puțin o promisiune.

Ce este filozofia

Filozofia e disciplina care se ocupă cu Absolutul. Dar ce știm noi despre Absolut? Presupunând că știm ceva – ceea ce, după cum vom vedea, e teza noastră –, dar, dacă am vorbi în chip direct de Absolut și numai de[spre] el, am termina repede.

Analogie cu paradisul religiilor: oricât ar fi el de înalt, se vede că e influențat de imaginea lumii de aici, care e supra-sublimată în raport cu gradul de evoluție al religiei respective. Fără această imixtiune, dacă vom vorbi direct de paradis și numai în el însuși, ar fi lucru important, dar n-am putea spune prea multe. Așa și cu filozofia: ca să putem vorbi îndelung de Absolut, cum fac aproape întotdeauna filozofii, trebuie să-l amestecăm sau să-l confruntăm cu lumea de aici, cu relativul, cu fenomenul privit în interiorul lui. Și atunci, vom spune că filozofia se ocupă cu *Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă*. Aceste „ecouri” ocupă majoritatea orizontului filozofic, deși nu ele sunt esențialul. Dar „lumea sensibilă” e tot una cu *fenomenul*, cu lumea fenomenelor. Deci, filozofia se ocupă cu Absolutul și ecourile lui în fenomen.

Și, pentru ca să nu pară că obiectul filozofiei e dublu – și Absolutul, și ecourile lui sensibile –, vom concentra expresia formulând astfel: filozofia se ocupă cu aplicarea/manifestarea absolutului la lumea sensibilă sau a fenomenului. Pentru mai multă precizare, vom înlocui și termenii „lume sensibilă” și „fenomen”, care n-au înțeles propriu decât pentru oamenii de specialitate, cu termenul „realitate”. Formula noastră ultimă pentru a arăta obiectul filozofiei este, în consecință, aceasta: *filozofia e disciplina care se ocupă cu aplicarea Absolutului la realitatea generală a existenței*. Mai ales că, în felul acesta își găsesc valorificarea cele două definiții principale ale filozofiei, aceea care susține că filozofia se ocupă cu Absolutul și aceea care îi dă ca obiect de preocupare realitatea generală.

Absolutul e tocmai principiul care vine și unifică realitatea generală, transformând-o într-un *singur* obiect, care e tocmai domeniul disciplinei filozofice. Evident, esențialul rămâne ideea pe care ne-o facem despre Absolut. Dar abia în posesia acestei idei ea devine o cheie – singura posibilă – de interpretare a tot ceea ce există și de transformare a realului într-un act simfonic. Obsedat de Absolut, uneori chiar iluminat de el, filozoful îl plimbă prin toate compartimentele realității, ale lumii științei și istoriei, și descoperă caratele sau coeficientul de substanță și de sens al fiecărui. Filozoful devine dirijorul celei mai mari simfonii posibile: aceea a existenței. Numai că, în loc să o creeze el însuși, se mulțumește să o descopere și să o urmărească pas cu pas. Cel puțin așa crede el, fiindcă uneori rămâne păzitorul lumii sensibile, alteori devine un iluzionist și numai în rare cazuri ajunge să prindă ceva din realul în sine și să-i urmărească desfășurarea simfonică

în existență. În ultimul caz, nu numai el are nevoie, ci umanitatea în primul rând are nevoie de el. Definiția noastră are în vedere acest ultim caz, singurul autentic.

Creativitatea filozofiei

12 iulie 1970

Filozofia e *creativitate* prin excelență. Căci, dacă filozoful nu creează el lumea, dar urmărește pas cu pas crearea ei sub toate fețele și în toate locurile.

Filozoful nu se mulțumește să recunoască principiile – sau, mai bine zis, principiul – ontologic, ci el urmărește pas cu pas cum aceste principii creează lumea la diferite etaje. Filozoful vede lumea creându-se mereu și participă mereu la același principiu.

Ceea ce nu putem înțelege este cum Absolutul creează lumea – a creat-o și o creează mereu – și admite să se degradeze, cum s-a degradat originar și se degradează mereu. Dar fără asta n-ar fi creație, căci creația în sens metafizic înseamnă degradare.

(Câte lucruri nu înțelegem noi! Dar filozoful face ca stridiile: învelește misterul într-un strat de *perlă*, care-l face transparent oarecum și un principiu de lumină; să pun asta în paragraful final de la *Revelaționismul gândirii*; așa fac religiile, prin depunere, cari devin astfel perlele spiritului uman.)

Temă: Absolutul pe care-l studiază filozofia este un *Creator*, unicul Creator. Aici e asemănarea ei cu religia. Iar filozoful studiază opera Creațiunii: cea mai însemnată creație! Filozoful devine astfel, până la un punct, *un intim al Creatorului*. Dar cu condiția să fie modest, și nu insolent și dezechilibrat. Căci demonii nu-l înțeleg pe D[umnezeu], dacă l-ar fi înțeles, nu s-ar fi revoltat. E adevărat că demonii cred în D[umnezeu]. Cred *printr-un raport de forțe*. Ei văd că au calculat greșit când au făcut actul luciferic și acum nu pot decât cel mult să se răzbune, căutând să strice sau să infesteze creaturile. Căci direct în D[umnezeu] s-au convins că nu pot să lovească. Dacă ar crede, s-ar revolta din nou. Ei pun numai pe oameni să se revolte: în felul acesta, cred că întristează pe D[umnezeu] și schimonosesc pe om, de care demonii știu sigur că va fi pedepsit și el. *Demonul vrea să atragă și pe oameni în destinul lui*. Căci oamenii sunt a doua creație a lui D[umnezeu]; prima au fost îngerii. Demonul face orice ca să demonizeze lumea. Are succese și cu unele animale (cum credeau medievalii) și poate

că și mineralele se stăpânesc uneori, se „demonizează” (cutremurele de pământ, inundațiile etc.).

Iulie 1970

[Definiția filozofiei]

Filozofia studiază manifestarea Absolutului în lumea sensibilă.

Un avantaj: această definiție mai are avantajul că fructifică păstrarea, în esență, la filozofie, a disciplinelor filozofice cvasiștiințifice: psihologia, sociologia etc.

De ce? Fiindcă în toate ramurile filozofiei se manifestă ceva din absolut; în toate domeniile respective (și în știința pozitivă e ceva absolut? Dar, în măsura în care e lămurit, omul de știință se transformă fără să știe în filozof).

7 august 1970

Un alt sens al filozofiei

S-ar putea spune că filozofia e disciplina ce gândește asupra cuvintelor (spre deosebire de știință, care ar gândi asupra lucrurilor?). (Vezi: G. Bachelard, p. 32 din „România literară” din 6 august 1970; foarte important.)

„Meditând asupra unui cuvânt poți fi sigur că dai de un sistem filozofic”. E un mare adevăr aici: filozofia e disciplina care pune ordine între cuvinte, *ordine arhitecturală, pagodică*, am zice, plecând de la aparențe până ajunge la esențe, plecând de la terestru până ajunge la ceresc.

Așa e, cuvinte frumoase se pot spune în această direcție; dar:

1) nu se poate spune că filozofia nu gândește și asupra faptelor (accidentelor, răului, binelui...). Dar să zicem că gândește asupra cuvintelor;

2) dar nu numai filozofia meditează asupra cuvintelor. Ce rol are gramatica? Dar filologia lingvistică? Dar chiar poezia (în versuri sau proză): „poezia se face cu cuvinte”, a zis Mallarmé. Și absolut toate științele gândesc și asupra cuvintelor, adică asupra noțiunilor din ele (nu vorbim de fonetică). Deci, definiția că filozofia e meditația asupra cuvintelor e *plastică*, dar e prea generală.

Încă una din acele definiții cari sunt prea generale (vițiu frecvent în filozofie și științe);

3) ce trebuie să ni se spună pentru ca definirea filozofiei ca meditație asupra cuvintelor să fie adevărată este: din ce punct de vedere meditează ea asupra cuvintelor. Și încă ar rămâne meditația directă asupra faptelor (de exemplu, asupra norocului, a morții etc.);

4) rămâne însă adevărat că gândirea filozofică, ca orice gândire, este un mare aliat – chiar indispensabil – în cuvinte (dar alteori era un adversar: psitacismul, hermetismul, verbiajul, sfidarea, exasperarea lui).

Ce e filozofia

August 1970

Știința e cunoașterea intrafenomenală cu finalitate deschisă; filozofia e cunoașterea transfenomenală cu finalitate încheiată (sau: cu intenționalitate de neterminare).

Filozofia e cunoașterea transfenomenală cu intenția de a încheia tabloul viziunii. De aceea, în fond, știința e vânătoare, iar filozofia e repaos. Orice filozofie vrea să ajungă la repaos; din acest punct de vedere seamănă cu religia.

Că obiectiv sau în realitate filozofia, gândirea filozofică, e în continuă mișcare (evoluție, năpârlire), asta e adevărat. Ea anticipează știința, dar se reformează permanent cu progresele științei.

De aceea, punctul de plecare al filozofiei, actul ei de naștere e o viziune (Absolutul) a *transfenomenalului*, care trece apoi prin toate compartimentele lumii create.

Știința e cunoașterea intrafenomenală permanent deschisă; filozofia e cunoașterea transfenomenală cu intenția terminării. Știința e simfonie nu numai neterminată, dar neterminabilă; filozofia e cunoașterea transfenomenală principial terminabilă. Știința e cunoașterea intrafenomenală principial neterminabilă; filozofia e cunoașterea transfenomenală principial terminabilă. Oamenii de știință cari cred că sunt pe cale să descopere ultimele mistere ale materiei (ale infinitului mic și mare) sunt niște naivi.

Septembrie 1970

Obiectul filozofiei

Filozofia nu se ocupă nici numai cu metafizicul, nici numai cu realitatea sensibilă. În primul caz, n-ar avea prea multe de spus; în al doilea, ar deveni știință sau geografie.

Ci se ocupă cu modelarea realității sensibile de către Absolut. Ca atare, metafizica rămâne esența filozofiei și aptitudinea metafizică, aceea care măsoară magia filozofiei. Dar, o dată metafizica și aptitudinea metafizică date, opera cea mare este să se vadă cum Absolutul străbate toată realitatea și-o unifică.

Deci, o bună definiție a filozofiei ar fi: filozofia se ocupă cu organizarea realității sensibile prin ideea de Absolut. Adică, felul în care Absolutul pătrunde, ia în primire și arhitectează imperiul (care altfel ar fi *membra disjecta*²³) lumii sensibile.

Căci lumea (realitatea) este monarhică!

Septembrie 1970

Obiectul filozofiei

Orice sistem filozofic, fie cât de unilateral, tinde să-și aroge explicarea tuturor faptelor întregului – adică tinde să aibă avantajul rosturilor complete, integrale.

Vezi o idee veche a mea, în această privință. Să argumentez pe baza istoriei sistemelor; și să fac asta ca să arăt că, în adevăr, filozofia are ca obiect întregul existenței.

Un exemplu e în faptul că alde comuniștii, cari se socot deștepti, vor să aibă și avantajul spiritualismului, prin integrarea nu mecanică, ci dialectică a istoriei și a realității.

26 ianuarie 1971

Ce e filozofia

Filozofia e disciplina care se ocupă cu explicarea realității integrale a existenței pe baza ideii de Absolut.

Filozofia e disciplina care explică existența generală pe baza ideii de Absolut.

Scepticismul? Dar el tocmai confirmă definiția noastră. Fiindcă el e *obsedat de Absolut*. Dacă el ar crede că filozofia se

ocupă cu relativul, nici n-ar mai fi sceptic, fiindcă *relativul se poate cunoaște*. Dar fiindcă scepticismul nici nu concepe cunoașterea decât ca pe o cunoaștere a Absolutului (pe cealaltă o disprețuiește!), de aceea e și sceptic.

Și încă un răspuns: scepticismul poate fi considerat și ca un faliment al filozofiei; deci nu-l putem lua în considerație pentru definirea filozofiei. Dar adevărul e că scepticismul nu poate fi ignorat, și tocmai fiindcă el are nostalgia dură a Absolutului (nu vorbim de scepticii superficiali ori vanitoși), afară de faptul că el a avut un rol, ce nu poate fi neglijat, în determinarea indirectă a dezvoltării filozofiei, așa cum ereziile au avut un rol, pozitiv până la un punct, în dezvoltarea religiilor (să citez din apostolul Pavel).

Apoi, pozitivismul? Două răspunsuri: 1) pozitivismul este *scepticism* în fond; de ce? am răspuns mai sus. A. Comte vibra la Absolut: citise pe Augustin etc., nu era un golan științific; 2) el poate fi și o filozofie a resemnării, care tot mai vrea să salveze ceva... de la foc. În acest caz, scepticismul ar fi o *renunțare* (la cunoașterea filozofică), iar pozitivismul, o *resemnare*.

Știința se ocupă cu relativul, iar filozofia, cu Absolutul? Și în știință sunt ecouri ale Absolutului, iar filozofia se ocupă și ea cu relativul; iar arta se ocupă cu Absolutul plasticizat în istorie. Religia – cu Absolutul ca obiect – și de aderare și de conduită.

Martie 1971

De ce se face multă filozofie azi:

1) fiindcă azi toată lumea învață carte și, așa cum se fac multe poezii, statui, picturi etc., se face și filozofie;

2) fiindcă oamenii de azi sunt personalişti. Ceea ce înseamnă două lucruri, în cazul de față: a) toți vor să se impună prin ceva, deci și prin idei „filozofice”; b) lumea de azi e „revoluționară” sau, mai bine zis, cărcotașă: nu se mulțumește cu ce a fost, cu ideile tradiționale, ci vrea mereu ceva nou, chiar dacă e mai puțin valoros;

3) știința a adus multe cunoștințe; de aici, două fenomene: a) enciclopedii – lexicoane; b) sinteze filozofice, cari să pună o ordine în acest haos sau deluvii de idei științifice. Viața socială e încălțită și cele mai adesea imprevizibile; deci, oamenii caută în filozofie un remediu. Boala ideologiilor e mai ales contemporană;

4) evreii – viermii neadormiți ai inteligenței, ai ideilor;

5) fiindcă se studiază întotdeauna ceea ce a început să scadă: educația, datoriile, religia, morala, etnicurile, amorul;

7) fiindcă filozofia se predă în școli și, deci, trezește gusturi pentru ea;

8) fiindcă astăzi oamenii simt nevoia (ori sunt obligați) să-și justifice acțiunile, conduita;

9) fiindcă se crede că nu e nevoie de o specializare pentru a face filozofie (cum n-ar fi pentru a face... educație). Nimeni nu discută matematică, chimie etc., dacă nu le-a studiat; dar filozofie face toată lumea;

10) fiindcă popoarele, culturile s-au amestecat, de aceea a ieșit un nemaipomenit amalgam de idei, bogat ca niciodată. Arta, pe de o parte, stimulează gândirea; pe de alta, dă oricărui om, relativ inteligent, puțința să facă braconaj de idei – și să facă o carieră universitară, academică etc. Astfel s-a ajuns că filozofia, ca și matematica, a invadat totul: găsim filozofie în romane, chiar în muzică (Wagner etc.); a apărut o artă cerebrală, o artă de idei etc.

Iulie 1971

Ce e filozofia

Filozofia se ocupă, în esență, cu Absolutul, așa că toate cunoștințele pe cari le dă capătă o *cheie* (de sens sau de raportare la Absolut). Toate cunoștințele, toate fenomenele sunt sau devin relative, dar Absolutul, nu. El e punctul fix al lui Arhimede: suprema rațiune suficientă (Leibniz).

Fenomenele, existențele, *toate*, față de Absolut, apar ca note pe portativul Absolutului.

Existența devine ierarhică.

Existența devine simfonică.

Existența devine monarhică.

Fenomenal, în știință se explică unele prin altele, pe când în filozofie se explică, în fond, prin raportarea la Absolut: în filozofie, fiecare fenomen capătă un *indice* de Absolut, o *carată* mai mică sau mai mare de Absolut. Deci: orice filozofie este *metafizică* și încetează de a fi filozofie dacă nu mai e metafizică. În filozofie, toate obiectele au o orientare de sens către un *focar* de lumină unic: Absolutul.

Iulie 1971

[Definiția filozofiei]

Nenorocul filozofiei românești moderne de a se fi format în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când atmosfera filozofică occidentală a fost viciată de empirism.

Această filozofie și-a luat revanșa prin Iorga, Pârvan, în parte [Rădulescu-]Motru, dar foarte adânc, mai ales prin N[ae] Ionescu și Blaga – însă a venit a doua improprietate: comunismul.

Între 1918–1940 începuse foarte promițător filozofia românească.

28 februarie 1972

Sistem de filozofie

I. Ori se pleacă de la ceva elementar (materie ori haosul, ori energia), ori se pleacă de la un principiu care cuprinde ideal tot ce a urmat – ordinea se pune la început, ceea ce vrea să explice ce s-a făcut apoi. ...Și totuși, e posibilă ultima alternativă.

II. Sunt adeptul unui *idealism obiectiv*. Dar ce fel? Nu ca voința lui Sch[openhauer], care e *vorbă*. Nici personalismul difuz și vânos al lui [Rădulescu-]Motru. (Nici din monadele-*forțe* ale lui Leibniz?)

Ci admitem *perfectia originară*; din voința acesteia s-a născut lumea. De ce s-a născut? 1) ori din iubire; 2) ori din distracție; 3) ori ca să chinuie pe cineva; 4) ori ca să scape de singurătate. Ori: toate acestea sunt absurde.

Lumea s-a născut: nu știm de ce, dar cu siguranță că Absolutul a știut.

Și invers: lumea se va întoarce în Absolut. Un bumerang patetic! Deci, noi acceptăm un personalism de tip platonice.

III. Așa fiind, susținem că omul *poate cunoaște*, dar nu ca Absolutul – fiindcă acesta n-a putut crea *oameni-orbeți*; aici, teoria cunoașterii și logica.

IV. În psihologie, susținem că esența sufletului e reflex de absolut; restul e empirie, ce poate fi studiată de știință.

V. În etică: binele și putința de a-l face trebuie să se valorifice pe bază metafizică; morala e o metafizică aplicată.

VI. În sociologie: societatea trebuie să fie o *comunitate*; importanța familiei, a nației, a Bisericii.

VII. În pedagogie: educația pe baza conștiinței (care e reflex de metafizică), dar sprijinită pe datini și religie.

Martie 1972

Filozofia ca filozofare

Vezi la Keyserling (care se deșira mereu!), vezi Kant (în Höffding, primele două capitole); la noi, Nae Ionescu.

Deci, filozofia ar fi și ca o finalitate fără scop, cum zice Kant despre artă (să verific).

Dar, chiar la Keyserling, Kant, Nae Ionescu, nu era lipsă de sistem (era implicat): ei au ajuns la un număr de poziții – credințe (să arăt).

Altfel, filozofia ar fi o disociere intelectuală continuă (ca o bucată de rادیu, ce se consumă mereu, în timp îndelungat).

Dar argumentul principal este că filozofia e o *disciplină a vieții* (mai mult chiar decât științele); ea cercetează rostul vieții, sensul existenței, pentru ca să știi cum trebuie să trăiești. Dar filozofarea continuă nu duce la nici un mijloc de așezare a vieții. E doar o splendidă *anarhie* intelectuală. Altă exprimare: cei ce susțin filozofarea nu bagă de seamă că acțiunea de a filozofa nu este cu puțință fără anume principii și metode generale fixe, deci, fără credințe-viziuni. Încă ceva: partizanii filozofării au vrut să reacționeze contra inerției didactice, contra lipsei de gândire vie. A fost un protest (care a devenit scop?).

28 iunie 1972

Definiții ale filozofiei

1) Filozofia e disciplina care are ca obiect cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea simțurilor.

2) Filozofia e disciplina cunoașterii realității generale ca obiect unic.

3) Filozofia e disciplina cunoașterii realității generale a existenței pe baza ideii de Absolut.

Iunie 1972

Sensurile filozofiei

- 1) Confuzia primordială: filozofia, științele și poezia la un loc (mai înainte, toate erau în religie); atunci termenii: învățat, filozof, vraci, înțelept erau sinonimi.
 - 2) Filozofia ca înțelepciune (sofiști și filozofi).
 - 3) Filozofia meditează asupra morții, a spus un elin.
 - 4) Filozofia ca ancilă a religiei (Evul Mediu).
 - 5) Filozofia ca teorie a cunoașterii (de la Kant, mai ales; a început cu Locke și Leibniz).
 - 6) Filozofia ca istorie a filozofiei (epoca noastră și metoda de a face istoria tuturor valorilor. Acesta e „istorismul” ei. Vezi și ideologii francezi, la cari sensul era de *demitizare*; și *Voltaire*. Așa a început demitizarea, pentru a întrona alte... mituri. Ai zice că e escrocherie, dacă ar fi ceva conștient.
 - 7) Filozofia ca disciplină a realității generale (vezi, de exemplu, Spencer).
 - 8) Filozofia ca o cunoaștere a Absolutului (Fichte – Schelling, Hegel, Schopenhauer).
 - 9) Filozofia ca știință a fenomenului (A. Comte).
 - 10) Filozofia ca ontologie. Așa s-a întors metafizica, dar fiindcă metafizica ieșise cam compromisă, după alde Hegel, s-a zis *ontologie* cu un accent mai ferm pe realitatea pozitivă.
 - 11) Filozofia ca gnosă a *timpului* (Hegel, Bergson).
 - 12) Filozofia ca disciplină a absurdului (alde Sartre...).
 - 13) Filozofia ca mijloc de rezolvare a problemelor sociale, din ce în ce mai multe și mai spinoase în epoca contemporană: Rousseau, Saint-Simon, și mai ales alde Mordehai, la cari filozofia a devenit o armă de luptă, piesa cea mai importantă în inventarul revoluției.
 - 14) Filozofia vieții – pusă în serviciul vieții și care pleacă de la absolutul vieții (e și o estetică a vieții: Guyau).
 - 15) Filozofia ca expresie a nihilismului; de la scepticii elini la ideologii subiectivi radicali (Hume etc.). Filozofia ca domeniu și expresie a negativismului uman.
- Să înlătur definițiile ilegite (de exemplu, cele de la punctele 5, 6, 1; și, realizând pe celelalte, să scot concluzia că toate implică Absolutul și generalul. Cele două definiții (filozofia ca gnosă a Absolutului și filozofia ca gnosă a realității generale) se implică reciproc și pot fi întrunite într-o sinteză.

Ianuarie 1973

Definiția filozofiei

- 1) Filozofia e disciplina care are ca obiect cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă.
 - 2) Filozofia e disciplina cunoașterii realității generale pe baza ideii de Absolut.
 - 3) Filozofia e disciplina care se ocupă cu cunoașterea realității integrale, considerată ca obiect unic. (Căci, dacă tot ce există e considerat ca un *singur obiect*, asta implică ideea de Absolut: numai el dă lucrurilor calitatea de a forma un obiect unic.) Filozofia nu e enciclopedie.
- Altă definiție bună: filozofia e disciplina care are scopul să identifice, ierarhic, coeficientul de absolut în natura (ființa) tuturor lucrurilor.

29 ianuarie 1973

O altă definiție a filozofiei

Filozofia e disciplina care are ca scop să descopere și să organizeze (într-un ansamblu) tot ceea ce este metafizic în fenomene (în lucruri).

Iar acest metafizic e tocmai Absolutul. Pentru viziunea religioasă, nu tot ce e metafizic e și absolut (de exemplu: îngerii, sfinții, persoanele divine, afară de D[umnezeu], afară de Sfânta Treime; demonii sunt metafizici, dar nu absoluți, fiindcă sunt *creați*); dar pentru viziunea filozofică, metafizicul este egal cu Absolutul (verificare).

17 februarie 1973

[Definiția filozofiei]

Filozofia e disciplina cunoașterii realității integrale, pe baza ideii de Absolut.

Februarie 1973

[Definiția filozofiei]

Filozofia este disciplina care studiază reionarea Absolutului în toată realitatea (sau: participarea întregii realități la Absolut).

Filozofia este disciplina care cercetează semnificarea Absolutului în toate lucrurile.

Filozofia e cunoașterea semnificării Absolutului în toată realitatea.

Filozofia este *elocvența metafizică a lucrurilor*.

Filozofia organizează tematic toate lucrurile, după un sens ultim unic.

Filozofia este ierarhizarea teoretică a tuturor lucrurilor după un sens ultim unic.

Februarie 1973

Filozofie = ontologie

Termenul cel mai propriu pentru filozofie este ontologie. Fiindcă filozofia se creează și de Absolut, și de lumea de aici – pe baza Absolutului, dar spunând cele mai multe lucruri despre lumea de aici.

Metafizica e partea cea mai însemnată din filozofie, din ontologie. Metafizica e gnosa Absolutului (numai a lui), iar ontologia e cunoașterea întregii existențe.

În orice caz, termenul de filozofie („iubire de înțelepciune“) nu se mai potrivește astăzi, când puțini sunt filozofii cari iubesc înțelepciunea, și mai puțini cei cari reușesc să fie înțelepți, și mulți cei cari smintesc lumea. Dar termenul filozofie trebuie să rămână, fiindcă are valoare istorică.

Filozofia este ontologia pe baza ideii de Absolut.

Februarie 1973

Ce e filozofia

Wundt, spirit nobil, înțelege impropriu filozofia ([Rădulescu-] Motru cum înțelege obiectul filozofiei?). După Wundt (în formula lui Nisipeanu?), „filozofia e știința generală care sintetizează cunoștințele adunate de științele speciale într-un sistem lipsit de

contradicție“ (*Ist[oria] fil[ozofiei] mod[erne]*, Bagdasar, vol. III, p. 216). Iar mai încolo spune: „conținutul filozofiei e comun cu acela al totalității științelor speciale, însă privit dintr-un punct de vedere deosebit, și anume, având în vedere, din primul moment, raporturile obiectelor științei.

În orice știință, spune el, „se nasc supoziții cu caracter metafizic“. În orice știință specială e o „metafizică ce trăiește când latent, când ieșind la iveală“ (301, I).

Dar Wundt recunoaște că teoria cunoașterii și metafizica sunt cele „două științe de temelie ale filozofiei“ (301, III).

Totuși, Wundt recunoaște și o *conștiință transcendentă* (302, IV) sau *idei transcendente*, deși nu admite apriorismul în construirea științelor și spune că filozofia trebuie „construită“ prin metode strict „aposteriorice“ (291, III).

Spune Wundt: scopul filozofiei este „în sistematizarea cunoștințelor noastre particulare într-o intuiție despre lume și viață, care să mulțumească și cerințele rațiunii și nevoile inimii“ (291-292).

E frumos, e nobil (recunoaște chiar și drepturile inimii – pe lângă ideile transcendente), unește o *intuiție ontologică* și lipsa de contradicții în viziunea lumii, dar crede că poate face asta numai sintetizând datele științelor! E adevărat, Wundt s-ar putea refugia în marele lui principiu: *sinteza creatoare* (306-307). Dar această sinteză creatoare e: 1) ori o activitate ce nu explică nimic, un platur; 2) și ea implică o *intuiție unică a conștiinței*, care nu vine din științe, ci e dată de spirit, deci filozofia nu se poate baza numai pe științe.

([Rădulescu-]Motru are ideea lui Wundt despre filozofie?)

Wundt nu vede „măgarul de sub picioare“ și crede că filozofia e alt tip de cunoaștere decât știința. Dar sufletul lui e nobil.

Martie 1973

Filozofia ca antropologie

Un alt fel de filozofie (o altă concepție de filozofie), contemporană mai ales, este concepția *antropologică*; filozofia ca antropologie a spiritului.

Dar asta e un fel de filozofie inversată; în loc să te ocupi de integritatea existenței, te ocupi de un fel de atom al ei. E adevărat că acest „atom“ se oglindește oarecum universal și e adevărat că

pleacă de la Absolutul eului propriu, ca să ajungă la Absolutul obiectiv. Dar poți ajunge și la *periferizare*, și la imobilism, și la prezumție.

Așa s-a ajuns în istoria filozofiei la sofisti, sceptici, idealisti subiectivi, existențialiști luciferici (Sartre...), imobilisti anarhici...

Eul uman și adâncirea lui este, desigur, cea mai valoroasă brazdă filozofică, în ea se pot descoperi sensurile filozofice, dar cu o condiție, o mare condiție: el să fie *încadrat*: nu să creadă într-un absolut care comandă Universului (cocoșul lui Rostand credea că soarele răsare fiindcă el cântă!).

Eul trebuie să fie *încadrat* ontic, dar propria lui valoare constă în cât ontism este în el și cât de nou îl creează.

Mai mult: există și o antropologie filozofică de capricii și absolutizări, de bibelouri ori de bagatele. Se trezește domnul „filozof” cu o idee a lui și o lansează în toată lumea, frumos ambalată, să știe! Așa fac și femeile filozofie.

Filozofia ca antropologie o e falsă filozofie; mai mult: o filozofie periculoasă sau un exercițiu monden: absolutizarea capriciului. Un fulg de pădăie zburând prin aer, dacă ar căpăta conștiință, n-ar gândi altfel.

1 april 1973

Filozofia ca meditație asupra morții

Moartea e întotdeauna neverosimilă. Pentru că, dacă omul a fost tânăr, nu trebuia să moară; dacă a fost propriu-zis bătrân, nu pare moarte, ci formalitate; sau dacă, fiind prea bătrân, lumea-l credea etern, și dispariția lui, un atac adus eternității.

Toate fenomenele pare că sunt firești, afară de moarte. Chiar dacă e perfect explicabilă științific, este inexplicabilă pentru suflet. În acest sens, ea contrariază pentru noi toate legile. Fiind pe deasupra științei, rămâne obiect numai pentru filozofie și religie. Fiindcă acestea arată că mai e ceva infinit, mai epatant decât planul științelor. Moartea deschide perspectiva care dă gândului omenesc adevărata amploare. Fără ea n-am crede în fenomen ca un fenomen, fără să fi știut niciodată în ce realitate adâncă am trăit. Mai mult decât nașterea, care apare ca deschisă pentru știință, moartea dă sensul real al realității și deschide lumea problemelor ce fac din sufletul uman o floare cu arome, venind de de-

parte și întorcându-se tot acolo, după o plimbare turistică prin fenomen.

April 1973

Filozofia ca meditație asupra morții

Ultima taină e nu numai un motiv de meditație asupra existenței, dar și un mod de a cunoaște sufletul omului (iar sufletul e al *doilea univers*, pe lângă marele univers. De fapt, filozofia se ocupă cu aceste două universuri și face racordarea de sens între ele: acest tunel de racordare este însăși filozofia).

Cât trăiește un om, îl cunoști și nu-l cunoști. Dar, de îndată ce pleacă, îți apare sensul vieții lui, natura sufletului său.

Moartea e un principiu de cunoaștere – cum nu e nașterea (care mai degrabă adoarme cunoașterea; mare dezvoltare).

August 1973

Cum a început și s-a întemeiat filozofia românească

Gândirea filozofică cea mai autentică în țările române a fost reprezentată, până de curând, de istorici (și de teologi). Cea mai *organică*, în orice caz.

Cronicarii, Cantemir, predosloviile, Ivireni. Apoi: Bălcescu, Kogălniceanu, Xenopol (cap filozofic), Hasdeu, Iorga, Pârvan, Kico²⁴.

Xenopol: istoric și cap filozofic; Pârvan: istoric, filozof și poet; Iorga: istoric, scriitor mare și cu intuiții filozofice fundamentale.

Până la Conta și mai ales până la [Rădulescu-]Motru, Nae [Ionescu] și Blaga, filozofia sau gândul filozofic la noi au fost reprezentate de istorici și teologi. E interesant de studiat *arheologia* formării unei discipline filozofice la români.

Ce să mai vorbim de folclor: filozofie prin excelență; orice folclor are structură filozofică. Deosebirea este în felul deosebit (sic!) al viziunii filozofice, după popoare; folclorul reprezintă cel mai organic *Weltanschauung* al națiunilor și întreaga lor psihologie (vezi și cartea lui L. Rusu – teză secundară de doctorat).

Octombrie 1973

Ce e filozofia

- 1) Cunoașterea realității totale (Spencer).
 - 2) Cunoașterea destinului și datoriei morale, a adevărului vieții, pe care să-l urmezi (exemple în antichitate).
 - 3) Cunoașterea de sine însuși (idem).
 - 4) Filozofia ca istorie a filozofiei.
 - 5) Filozofia ca gnoseologie.
 - 6) Filozofia ca teorie socială și ideologie politică pentru construirea unei societăți presupuse mai bune; exemplul Saint-Simon-ilor (adică al primei jumătăți a secolului al XIX-lea) și exemplul de halo marin și planetar al comunismului.
 - 7) Filozofia ca thanatologie.
 - 8) Filozofia ca interpretare a direcției viitoare a evoluției omului (nu e tot una cu viitorologia, care e treabă mai mult de ingineri și calculatoare electronice).
 - 9) Filozofia ca înțelegere a Absolutului.
 - 10) Filozofia ca înțelegere și fundamentare a religiei. Apologetismul.
 - 11) Filozofia ca teorie a artei, înțeleasă ca ceva integralizator. Aici, filozofia artei spre deosebire de estetică. Vezi cum unii, mai ales în epoca actuală, caută să înțeleagă realul prin actul artistic și se implică în el total – un *Weltanschauung*.
 - 12) Filozofia ca psihologie (cunoaștere a sufletului omenesc – bază, în orice caz, a filozofiei). Deci: filozofia ca antropologie. [Rădulescu-]Motru, Ralea; vezi o broșură a lui Tomoioagă.
 - 13) Filozofia ca filozofie a istoriei.
 - 14) Filozofia ca *exercițiu sofistic*. Respectivii susțin că nu există adevărul, ci speculația asupra lui, după interesul gânditorului și al atractivității ideii la un moment dat.
 - 15) Filozofia ca exhibiție (de lux) și carieră (este o formă a filozofiei ca sofistică).
 - 16) Filozofia ca voluptate mesianică și a gustului de putere (la cei mai mulți evrei).
- Etc.
- Să elimin unele de mai sus și să reduc la câteva tipuri, cari și ele se reduc la cunoașterea integrală și abstractă.

Februarie 1974

*Natura filozofiei**Filozofia ca meditație asupra timpului*

Intuiția timpului este prin excelență o intuiție filozofică (precum muzica față de lucruri și creații văzute).

Cei mai mari filozofi au creat o filozofie a timpului: Platon, Plotin, Kant, Bergson. Heraclit? Hegel și chiar Aristotel, atunci când vorbește de Primul Motor și de cauze.

Și filozofii „fizicieni” (ionienii...), cari au vrut să vadă cum s-au născut și au devenit lucrurile (vezi și în Weber, partea referitoare la filozofia antică; apoteoza devenirii etc.).

Noi am putea gândi filozofic chiar dacă ar fi numai spațiu – dar mai sărac și fără patetism.

Timpul însă pune problema originilor și a eshatologicului, a începutului și a scopului, a cauzalității în stil mare și a finalității în stil mare.

Lucrurile privite în timp pun problema fenomenelor și a Esenței (adică nu caută *constanța* sau ceea ce *rămâne*). Dacă Universul ar fi static, încremenit în imobilitate, nu ne-am gândi la esențe.

Timpul, categoria timpului, ne face deci să ne gândim la esența lumii – și, prin ideea *trecerii* noastre, la rostul nostru în lume.

28 aprilie 1974

Chipul sau natura filozofiei

I. Sensul *etimologic*. Întâi au fost sofistii, apoi iubitorii de înțelepciune (Pitagora a creat termenul?). În adevăr, un sens al filozofiei – și fundamental – este disciplina care caută să stabilească cunoașterea și practica înțelepciunii. Asta e și influența Orientului. Vezi și broșura: *Du sage antique au citoyen moderne*²⁵. Cei vechi erau obsedați de înțelept și de sfânt (de ascetul înțelept: adesea, înțelepciunea și sfîntenia erau întrunite în aceeași persoană). Modernii sunt obsedați de aventurier și de cetățean.

II. Sensul *heraclitic*: „Totul curge”. Adică, ideea timpului ireversibil (dar ciclurile nu se repetă? Deci... te poți scălda de două ori, chiar de o infinitate de ori, în același râu, cu condiția să fii și tu infinit în timp, adică etern). În realitate însă, timpul și exis-

tența nu sunt același lucru, deși lumea le confundă și se poate ca existența să curgă, iar timpul să fie static; așa e la Kant? Dar la Bergson și Hegel?

Adică, prin timp înțelegem *veșnica trecere*, fie că este existența sau timpul care curge; concluzia pentru meditația filozofică e aceeași, încât se poate spune că filozofia este meditația asupra timpului, asupra *tregerii*, *curgerii*, *marii treceri*.

III. Sensul *tanatic*. Un antic a spus că filozofia e meditația asupra ultimei taine. În adevăr, moartea a impresionat mai mult decât nașterea, deși aceasta din urmă e tot atât de misterioasă – și nașterea e, în orice caz, mai importantă. Moartea mai pune și problema cu două lumi – e, deci, mai metafizică, mai filozofică? Omul cel mai comun ajunge să facă filozofie (se trezește filozof, pentru câteva momente) când e vorba de moarte. În acest sens, morții au contribuit la crearea filozofiei, ca și a religiei.

IV. Dar moartea e un aspect al răului. Ideea că, în definitiv, filozofia se ocupă cu problema răului. Adică, sensul *ponirologic* (vezi Svetlov): înrudire cu religia, care se ocupă tot cu răul, cu mântuirea. Dacă lumea ar fi perfect bună, aproape nimeni nu s-ar mai gândi la religie; definiție posibilă: *filozofia se ocupă cu răul văzut pe plan ontic și moral*.

V. Sensul *teologic*. Filozofia ca ancilă a religiei. Evul Mediu.

VI. Sensul *gnoseologic*. Filozofia se ocupă mai ales cu problema cunoașterii – de fapt, cu posibilitatea cunoașterii metafizice, abstracte. Kant – Hume. Kant nu se ocupă numai de gnoseologie, dar mai ales de ea. Kant a imprimat direcția gnoseologică în filozofia contemporană. Orice gnoseologie are obsesia absolutului; încât ea s-ar putea defini: disciplina filozofică ce se ocupă cu cunoașterea metafizică, cu posibilitatea și condițiile cunoașterii metafizice.

VII. Sensul de filozofie a istoriei. Adică: meditații asupra cauzelor și sensului istoriei, fazelor ei... Nu e tot una nici cu curgera lui Heraclit, nici cu meditația asupra timpului. Acest sens a luat o mare dezvoltare în secolele al XVIII-lea – al XX-lea (Vico, Montesquieu).

VIII. Sensul cultural; adică filozofia culturii. Mare dezvoltare în secolul XX. Filozofia valorii.

IX. Sensul antropologic. Filozofia ca antropologie a spiritului. Omul în centrul lucrurilor: încă o formă a subiectivismului, psihologismului și la alde comuniști, Mordehai.

X. Sensul social-biologic-politic. Adică, să facă o viață mai bună pentru om prin ajutorul științei și al ideologiei filozofice.

Monarhomahii, Utopiile până la Rousseau (*Contractul social*), Saint-Simon și până la comuniști.

Adică, pe de o parte, filozofia rasistă, națională, pe de alta, cea de stânga. Ideologia concepută ca o *mașină de asalt*, ca o imensă catapultă abstractă, catapultă de război. Sensul permanent revoluționar în comunism. Ienicerizare.

Cei de dincolo fac filozofie în înțeles de rasă: religia lor și filozofia sunt pentru ei arme etnice. Nemaiputând face fanatism religios, fac fanatism filozofic.

XI. Sensul istoric. Filozofia ca istorie a filozofiei. „Îndrumare în filozofie”. „S-a scris atât de mult!”, spunea cu oarecare uimire și tristețe T. Vianu.

Ca inițiere în filozofie e una din cele mai bune metode (buddismul ne aduce la scepticism, zicea [Rădulescu-]Motru). Blaga s-a inițiat citind pe Höfding.

Mai ales nemții recur la istoria filozofiei pentru introducere în filozofie; ei au și cele mai dezvoltate opere de istoria filozofiei.

XII. Sensul amputării. A. Comte. Dar Comte și Spencer nu erau rinoceri. Cu timpul însă, s-a uitat rezerva lui Comte și a lui Spencer și s-a considerat că *fenomenul* e toată realitatea. Care era cazul lui P. P. Negulescu?

De multe ori, autorii de sistem sunt exagerați ori simplificați de discipoli, încât ei spun: „eu nu sunt marxist”. Cu timpul s-a absolutizat fenomenul. Și asta a dus ori la materialism, ori la revenire indirectă la metafizic (Avenarius, Mach), ori la rinocerism, ori la tristețe, ori la gramaticism filozofic.

XIII. Sensul rebel. Sau sensul ranchiunei. Pesimism. Existențialism luciferic impotent. Ciocli rafinați.

Rolul celor de dincolo: au lovit peste tot în religie și în nație. În comunism e o imensă parte de molimă.

Schopenhauer, Nietzsche, Heidegger, Sartre, Cioran.

XIV. Sensul ludic. Filozofia ca joc intelectual (analogie cu arta pură). „Aproximații”. „Înțelesuri”. „Puncte de vedere”. Autorii de maxime. Montaigne, A. France, autorii de aforisme, asociații, disociații, filozofie montană. Eseuri.

XV. Sensul epatării sau exhibiției. Sofiștii antici. Scepticii antici și moderni. Ciocli rafinați – deșeuri ale culturii. Ei se simt bine în existență.

(Din punctele XIV și XV să fac unul singur? Adică: sensul ludic și al vanității? Filozofia ca sport intelectual și ca exhibiție mondenă. Picanterea maximă a saloanelor.)

XVI. Filozofia lui *carpe diem*. Să trăiești bine acum și aici. Așa erau sofistii antici. Venalism.

XVII. Filozofia ca filozofare (vezi și Nae Ionescu): reacție contra didacticismului și osificării.

XVIII. Filozofia concepută ca știință: în comunism (numai obiectul variază). Și „științificii”. Pozitivismul. Rinocerii. A. Comte greșit înțeles – și Spencer. După comuniști, filozofia e o știință ca toate celelalte, numai că are alt obiect.

Științismul a pulverizat filozofia în discipline pedestre: psihologie experimentală, sociologie mărunță, estetică experimentală, pedagogie cu teste. S-a ajuns astfel, bizar lucru, la o filozofie fără înțelepciune, la o „psihologie fără suflet”, la o etică fără morală („la science des mœurs”), la o... filozofie fără filozofie, fără esențe – sau la grave disperări decantate în filozofii gramaticiste și piruete verbale. H. Sanielevici râdea de un *Herrn Professor* și de unica lui descoperire.

O filozofie de nuanțe, dar fără culoare, de dragul nuanțelor uită culorile, o filozofie castrată, emasculată: dispariția ingenuității și a oricărui spirit mitic, fără de care nu e adevărată filozofie.

Filozofia ca „regină a științelor”, cum i s-a spus, a fost, de fapt, o filozofie detronată, degenerată, impotentă: *oneyllo scientiae*²⁶. Marele Pan în filozofie a decedat (la alde [Rădulescu-]Motru, filozofia științifică e mai mult de formă).

XIX Filozofia se ocupă cu rostul omului în lume, *ils cherchent la verité*²⁷. Nu e tot una cu antropologia filozofică – aceea e psihologism. Filozofia trebuie să fie o *busolă ontologică*: sensul moral bazat pe ontic.

Filozofia pragmatică e o consecință, căci omul este integral. Ea e o aplicare a filozofiei teoretice și totodată o stimulare și determinare a ei.

Filozofia: o cunoaștere a lumii și a rostului omului în lume; în acest sens, religia a fost prima filozofie a omenirii.

XX. Filozofia ca disciplina integralității existenței (sensul totalitar). *La connaissance unifiée*²⁸ (Spencer).

Spencer adăuga și datele ultime ale conștiinței (vezi și Bergson, și Avenarius; iar A. Comte nu uită *realitatea ultimă*: amândoi au fost greșit înțeleși, fiindcă au fost valorificați numai în fenomen, așa cum Kant a fost valorificat mai mult pentru *Critica rațiunii pure*; iar Herbart a fost valorificat pentru intelectualismul lui: căci sistemele filozofice sunt apreciate după gustul epocii. Același filozof (sau artist, scriitor) există de atâtea ori câte epoci există.

XXI. Filozofia ca disciplină a Absolutului (sensul absolutist): Hegel, Fichte, Schelling; deci, o disciplină prin excelență metafizică. La asta s-a gândit poporul când a spus *firoscos*, adică om scos din firea comună și obsedat de esențe, de Absolut. Pentru popor, filozoful e și un halucinat (*firoscos*), ori un înțelept, un vraci.

Acum, să analizăm accepțiile de mai sus și să construim pe cea adevărată.

Mai întâi, să eliminăm accepțiile improprii: ludic, exhibiție, ca istorie a filozofiei, gnoseologie (care e numai o introducere la filozofie) etc. Și accepțiile ce se presupun, cari, adică, sunt implicate în celelalte (filozofia culturii, a istoriei etc.). Rămân accepțiile legitime. Ce observăm? Că toate implică *ideea de Absolut*. Chiar (dar mai ales) și accepția filozofiei ce se ocupă cu totalitatea realului. Căci nu e vorba de un real sau de totalitate de tip enciclopedic, ci de *toată realitatea, considerată ca obiect unic*. Dar, astfel concepută, realitatea nu poate fi înțeleasă decât dacă are un substrat comun – care e tocmai Absolutul. Altfel, cunoștința nu mai poate fi „unificată”, cum zice Spencer.

Concluzia se impune de la sine: filozofia se ocupă cu acest element comun – Absolutul. Dar cum? Ce o deosebește de artă, religie, cari se ocupă și ele de Absolut?

Observăm două lucruri: că realitatea generală nu poate fi înțeleasă fără absolut (cazul pozitivismului); dar că nici de Absolut nu putem ști mare lucru fără cunoașterea relativului, a fenomenului. Dacă n-am ști cum e lumea de aici, n-am cunoaște mai nimic din paradis sau din infern.

Deci: filozofia e disciplina ce se ocupă cu Absolutul și ecourile (manifestarea – manifestările) lui în lumea sensibilă; filozofia nu se ocupă nici numai de fenomen, nici numai de Absolut, ci de *realitatea ontică*, ca atare. Despre importanța și maiestatea cuvântului grecesc *onthos*²⁹. Filozofia luminează și unifică fenomenul prin Absolut și îmbogățește sau populează Absolutul prin fenomen (dar fără să le confunde).

Și filozofia se ocupă în special de fenomenele în cari, într-un mod evident, e suflet (psihologia, sociologia, estetica, morală), fiindcă sufletul e mai aproape de Absolut și îl sugerează în mod mai precis și mai convingător. Însă aceste discipline filozofice nu vor putea deveni niciodată niște științe pozitive, cum preconizează

unii (azi se spune: „filozofie și psihologie” – chiar și „filozofie și etică”).

Esența filozofiei rămâne metafizica. Se poate spune că cineva atât filozof este cât este metafizician, cât instinct metafizic are; vezi, la noi, Nae Ionescu, metafizician prin excelență.

De aceea filozofia s-a denaturat în secolul al XIX-lea și al XX-lea, în mare parte, fiindcă a pierdut „sensibilitatea metafizică”.

Dar cele două definiții: filozofia ca disciplină a Absolutului și ca disciplină a totalității realului, se presupun sau se implică reciproc.

Încât, ultima definiție pe care o recomandăm este aceasta: filozofia este disciplina care se ocupă cu realitatea generală (integrală) a Existenței, pe baza ideii de Absolut. *Filozofia se ocupă cu realitatea integrală pe baza ideii de Absolut.*

Cum am spus, filozofia are și obiect și metode specifice și nu poate fi redusă la altă disciplină. Ea se bazează pe *toate științele* (începând cu matematicile: știința cea mai sigură, dar care e înrudită și cu metafizica și cu științele pozitive; poate o disciplină de legătură), se bazează pe *religie* (mai ales!), care arată cel mai patetic și mai realist destinul uman, pe *artă*, pe *istorie* (care depozitează sau acumulează experiența omenirii și măștile destinului), pe ultimele date ale conștiinței, ca și pe ultimele date ale științelor, plus spiritul epic abstract al filozofului: gnoseologia filozofiei adună în ea toate posibilitățile gnosei umane: un Amazon gnosis, un Amazon de gnosticitate, care atrage și captează spre el, în bazinul lui, tot ce e potență sau izvor, sau râu de gnosticitate.

În aceasta constă originalitatea și maiestatea filozofiei. În asta constă *regalitatea* ei. Ea nu e pentru spiritele minore ori unilaterale, ori legate de fenomene (pedestre – terestre). Filozofia va avea întotdeauna un astral, ceva halucinat, dar bazat pe spiritul critic, științific, cel mai atent.

Știință și *Evangelie* (Rivaud)! Filozofia este expresia unității (integralității) spiritului uman și a unității (integralității) Realului. O unire în spirit integralist și transfigurat a subiectivului și obiectivului, *fără rest*, a eului și non-eului.

21 iulie 1974

[Definiția filozofiei]

Filozofia este reflectarea abstractă a realității generale în conștiința umană, având ca scop armonizarea existenței (sau: cu scopul pacificării conștiinței): vezi cum, până și pesimiștii – Schopenhauer, Nirvana budhistă – și absurdiștii – Sartre, Camus – au ajuns să schițeze o concepție filozofică, prin care să se *liniștească*.

Filozofia e reflectarea abstractă a realității generale, având ca scop purificarea conștiinței umane.

Religia de la început a fost așa – fiindcă ea a fost, în fond, o filozofie – *prima filozofie* –, cum ziceau elinii (această expresie se potrivește bine în acest caz).

Religia este reflectarea, în același timp concretă și abstractă, a realității generale, ca bază de constituire a unui cult mai mult sau mai puțin colectiv.

Religia este reflectarea concret-abstractă și cultică a realității existenței.

Morala este disciplina ce armonizează conduita umană cu sensul Realității.

Morala este disciplina care are de scop armonizarea, în practică, a legalității umane cu legalitatea ontologică (ea implică deci ideea că Realul este logic sau armonios, în ultima esență – nu cum cred exasperații de Sartre) (într-un Real absurd ori neutru, materialist, de exemplu, nu e cu puțință o fundare esențială a moralei).

Arta e reflectarea concretă, ca fond, armonizatoare, ca formă și abstractă, ca sens a realității în conștiința umană.

Știința e reflectarea abstractă și parțialistă a realității, ca bază pentru acțiunea practică (chiar istoria, geografia, filologia... servesc pentru o mai bună organizare a vieții).

Deci: numai religia și filozofia implică în mod necesar cunoașterea realității generale (ori aproximarea ei gnosis) în mod direct; arta, știința, morala o implică indirect sau cu puțință într-un caz filozofic.

26 iulie 1974

Ce e filozofia

Pentru cei pe cari îi deranjează termenii: absolut, sensibil, dau definiția următoare: filozofia este disciplina care se ocupă cu esența ultimă a lucrurilor și gradele ei de manifestare în toate domeniile existenței.

Concluzie: filozoful (sau gândirea filozofică) este obsedat de trei idei:

- 1) Absolutul sau esența ultimă;
- 2) viziunea ierarhizată a Existenței: armonie, monarhism ideativ, sistem organic viu. Deci, filozofia care se ocupă cu părți ale realității, fără legătură ordonată între ele, nu este adevărată filozofie. Asemenea filozofii au apărut în epoca modernă (Nietzsche);
- 3) toată Existența, gândirea filozofică este integralistă; filozofiile parțialiste nu sunt adevărată filozofie; ca cele ce se ocupă numai de om (antropologii filozofice mai mult sau mai puțin exasperate; vezi Adorno, în *Mic dicționar filozofic*). Poți să pleci de la om și să te întorci la el, dar se implică toată realitatea.

Altă definiție: filozofia se ocupă cu toate existente, având ca centru subiectiv omul și ca centru obiectiv Absolutul. Scopul ei este să gândească legătura între aceste două centre, trecând sau implicând în ea toată existența.

Filozofia e disciplina ce urmărește să coordoneze polul subiectiv și polul obiectiv al realității generale, trecând prin toate treptele intermediare ale existenței.

29 iulie 1974

[Definiția filozofiei]

Filozofia este reprezentarea abstractă a realității generale, cu scopul pacificării conștiinței (cu finalitate conștientă sau semi-conștientă de pacificare a conștiinței).

Filozofia este reprezentarea abstractă a scopului ultim al realității și a rolului său în configurarea și destinul tuturor lucrurilor și ființelor.

Iulie 1974

Ce e filozofia

1) Ce înseamnă termenul „metafizic”? Nu înseamnă numai ceea ce *depășește* materia, ci ceea ce *depășește* lumea de aici, lumea sensibilă, lumea percepută de simțuri; adică, ceea ce *depășește* *aparența* (aparența însă poate fi și ceva psihic, de exemplu, o întâmplare personală etc., care, e drept, nu se vede de simțuri, dar e în lumea lor).

Și *aparență* nu înseamnă numai decît că e ceva fals ori iluzoriu, ci numai că nu este esența sau absolutul.

Filozofia a debutat prin deosebirea *între două lumi*: a *aparenței* și a *esenței*; adică a relativului și a absolutului, a lumii sensibile și trecătoare și a lumii inteligibile și eterne. Această deosebire între lumea *imediată*, *de aici*, și lumea *în sine*, ori *de dincolo* (de dincolo de înțeles *abisal* sau ontic, aproape întotdeauna confundat cu înțelesul cosmologic, adică lumea e acum și lumea viitoare, tocmai fiindcă lumea viitoare – *Künftige Welt* – e lumea esenței, a absolutului), e veche în omenire: am putea spune că e de la începutul culturii și a debutat prin religie. Dacă numiți această deosebire între două lumi *aparență* și *esență*, ceva kantian, am putea spune că în omenire a fost un *kantianism ancestral*. De fapt, Kant s-a conformat lui, iar expresia cea mai înaltă s-a dat de Platon (și creștinismul).

2) Și atunci, putem defini filozofia ca fiind disciplina ce se ocupă cu raportul dintre aparențele și esențele realității generale a existenței, cu scopul de a înțelege rostul lumii și al omului în lume.

3) După cum vedem, filozofia consideră că existența are doi poli: Absolutul (esența) și omul.

Iar omul e locul (punctul) mai mult sau mai puțin conștient de întâlnire (sau articulare) (sau sinteză?) între Absolut și *aparență*: asta e istoria. *Istoria e Absolutul devenit mai mult sau mai puțin conștient în timp*; sau: *Absolutul manifestat prin om*.

4) Deosebirea ancestrală dintre *esență* și *aparență* a dus la gnoseologie, căci *esența* și *aparența* se constată prin funcții gnosice diferite la rațiune și simțuri. Dar gnoseologia a fost precedată de metafizică: așa cum educația a precedat pedagogia.

24 august 1974

[Definiția filozofiei]

Filozofia e mitizarea abstractă a existenței integrale.

Filozofia e disciplina (care explicitează) care pune în sistem rațiunea suficientă a realității integrale.

Filozofia e disciplina ce explică sistematic rațiunea suficientă a existenței integrale.

Căci prin mit sau mitizare nu trebuie să se înțeleagă ceva pur fantastic. Ci mitizarea e forma supremă prin care putem să înțelegem ceva din realitățile ultime.

Septembrie 1974

Ce e filozofia: Absolutul

Filozof este omul care gândește toate lucrurile în perspectiva infinitului și a eternității, dând fiecărui lucru un rang în acest tablou august de valorificare sau de anulare. E vorba, prin urmare, de un eşichier spiritual cu două mari coordonate filozofice, față de care e determinată poziția fiecărui lucru din existență, sensul și valoarea lui.

Spiritul filozofului trece printr-o înclonare organică toate problemele, de la cele mari la cele mici, prin ideea de infinit și de etern; cele două dimensiuni ale relativului, cele două dimensiuni de egală valoare; cei doi *pairs*³⁰ ontologici.

Spiritele comune și cele pur științifice se mulțumesc cu fenomenul imediat, scos din contextul ontologic. Chiar și Absolutul se izolează cu un obiect, dar în care, dacă e de rasă, caută să vadă esența lucrurilor sau a lui (obiectivitatea: de aceea, asta e o punte între știință și filozofie), dar spiritul filozofic n-are ochelari (cum au căii): pentru ei, totul e transportat și bogat de infinit și de etern.

Dar infinitul și eternul sunt infinite în spațiu și în timp, deci se pot reduce la o dimensiune unică, deși complexă. Important e însă altceva: că prin ideea de infinit și de eternitate omul ajunge la ideea de Absolut. Căci aducând infinitul (în spațiu și timp), nu poți să nu-ți pui problema Absolutului. Astfel, filozof se cheamă omul care gândește orice lucru prin ideea de Absolut; care gândește toate lucrurile din existență prin Absolut. Deci, filozofia e știința Absolutului. Ajungem deci, și pe această cale, la adevărul de-

finiției pe care am dat-o filozofiei: disciplina Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă. Sau: cunoașterea realității integrale pe baza ideii de Absolut.

Noiembrie 1974

[Definiția filozofiei]

Filozofia cercetează cum s-a făcut lumea și cum se face, și către ce tinde. De aceea, filozoful are adeseori un fel de demiurgism teoretic (pe un substrat de pietate?).

Pe când știința, în lumea gata făcută, sau își studiază trecutul cum ar studia piesele unei mașini, ori îi detașează legile cu cari poate tehniciza existența.

Istoria nu e știință, ci artă, filozofie și știință; istoria mare e un *summum* la noi: Pârvan, Iorga, Xenopol; în Franța, un Michelet etc.

Știința e cercetarea plurală a realității pe direcții diferite de structură. Sau, mai scurt (dar mai implicat): știința e cercetarea realității pe direcții diferite de structură.

Știința e cercetarea relativului pe baza cantificării matematice (sau: a conversiunii matematice).

Filozofia e cercetarea Absolutului pe baza calitativului inconvertibil.

Martie 1975

Ce e filozofia. Plan

I. În timpul nostru a crescut interesul pentru filozofie și s-au înmulțit studiile și articolele filozofice (mai ales cele cu caracter eseistic); curios; fiindcă omul actual nu e totuși filozofic, în ceea ce privește structura. Să caut cauzele.

II. Accepțiile ce s-au dat filozofiei de-a lungul mileniilor.

III. Eliminarea accepiilor (ori practicilor) improprii (de exemplu, filozofia ca istorie a filozofiei ori ca exhibiție abstractă).

Concluzie: filozofia e disciplina Absolutului, reionând în toată existența: termenul ontologie e foarte potrivit; vezi Schelling, Nae Ionescu.

IV. Atunci, care e deosebirea de religie, artă? Aici să scot deosebiri (și asemănările) între religie, artă, filozofie: vezi un studiu al lui Petrovici.

V. Ramurile filozofiei, ca sociologia, pedagogia, psihologia... au și ceva științific. Nu e nevoie de metafizică pentru a face monografia unui sat ori a unui grup mic (tendință în sociologia de azi) sau pentru a studia senzațiile, în psihologie, chiar și asociația de idei. Dar în chestiuni mari și decisive, aceste ramuri științifice (Lalo a vorbit de o „estetică experimentală”; verificare) ale filozofiei trebuie totuși să rămână în cadrul filozofiei (era bun obiceiul german ca profesorii universitari să predea toate disciplinele filozofice).

Religia ca izvor și sens al filozofiei:

Martie 1975

1) fiindcă în religie a fost de la început multă filozofie, după puterea oamenilor din fiecare epocă; după cum a fost și artă, și morală, și știință chiar (la început), și... politică uneori (mahomedanismul);

2) în Evul Mediu, religia a stimulat gândirea filozofică pentru a fundamenta adevărurile credinței;

3) când a început reacția – multe capete, chiar de călugări, și-au ascuțit mintea pentru a combate multe poziții ale religiei; Duns Scott; filozofia modernă s-a născut în mare parte din nevoia ori gustul de a combate pozițiile tradiționale ale religiei.

Dar adevărul este că filozofia însăși nu poate avea altă finalitate decât de a sprijini religia sau o cultură de tip religios, în esență.

O parte din filozofii actuali care să facă numai o *filozofie a omului* (la noi, alde Ralea): un aspect al luciferismului ori al idealismului subiectiv. Orice idealism subiectiv e, de fapt, antropologie filozofică.

Accepțiile filozofiei

Martie 1975

La început, filozofia era de toate: poezie, științe, religie, filozofie la un loc. „Omogenitatea primitivă”, vezi și basmele românești: „vraciul”, învățatul, filozoful, doctorul.

Dar, ulterior, filozofia și-a precizat obiectul:

1) filozofia ca înțelepciune („un sage antique en un citoyen moderne”³¹), ori ca iubire de înțelepciune; vezi și înțelepții Asiei;

2) filozofia ca meditații asupra timpului; intuiția timpului a născut filozofia, nu spațiul (dar în milenii; dar și ei s-au ocupat la începuturi). De ce? Fiindcă timpul, cu transformările lui, pune ideea relativului, a trecătorului și a esenței permanente, și pentru că timpul duce la moarte. De aceea, un antic a spus că filozofia e meditație asupra morții. Din acest punct de vedere, filozofia se poate defini ca o știință ce caută raportul între trecător și permanent.

Ultimul mare meditator asupra timpului este Bergson (să fac deosebirea între timp și istorie. Timpul e o esență cu același înțeles filozofic peste tot; istoria e ceva concretizat în epoci etc.; numai în parte e metafizică, dacă e);

3) filozofia ca meditație asupra moralei și rostului omului – pentru a da fundamentarea ultimă. Marele început l-a făcut Socrate. El numai în aparență a coborât filozofia pe pământ; de fapt, a ridicat omul în cer, a făcut o metafizică implicată. Importanța lui Socrate pentru etică și pentru logică și teoria cunoașterii. În aceeași măsură a căutat cugetul drept, iar pe acesta l-a fundat ca pe un atribut metafizic;

4) filozofia ca motivare a religiei, până la ancilă a religiei;

5) filozofia pentru a găsi o societate mai bună: Platon, Campanella, Thomas Morus, același limbaj cu alde Saint-Simon, Proudhon, Fourier..., până la comunism, care, prin Mordehai etc., a creat o filozofie integrală: răspund la orice întrebare, când pui moneda în *stallverk*; un *stallverk* universal. Au croit după capul lor;

6) ca justificare a etnicului și a imperialismului: spațiul vital – era politică – Gobineau – până la Hitler;

7) ca filozofie a artei, a frumosului considerat în sine sau ca valoare integralizatoare;

8) filozofia ca istorie a filozofiei. Îndrumări, *Einleitung*³²-uri;

9) filozofia ca gnoseologie, începând de la Locke încoace și mai ales de la Kant;

10) filozofia ca filozofie în sine, dar cu devoțiune pentru adevăr; analogie nu cu înțelepciune – ci iubire de înțelepciune: Kant, Nae Ionescu etc.;

11) filozofia ca disciplină a realității totale: Spencer;

12) filozofia ca voluptate în sine, ca sport de idei (indiferent, fără însă se preocupe de adevăr: disociații, aproximații, eseuri responsabile) și ca exhibiție;

13) filozofia ca divertisment și ca echilibrare: Schopenhauer, Sartre etc.;

14) apoi, filozofia ca artă de idei, ca filozofie a vieții, ca antropologie, ca metodologie a științelor, ca filozofie a cuvintelor, ca filozofie a culturii, a istoriei, a dreptului etc.

Concluzie: domeniul și formarea filozofiei sunt ca bazinul unui mare fluviu, cu foarte mulți afluenți. Ea e un fluviu spiritual cu atât de mulți afluenți, cum nu are nici o altă disciplină; în definitiv, filozofia este însăși finalitatea cunoașterii. Toate celelalte discipline sunt faze pregătitoare.

Conceptul de filozofie:

18 iulie 1975

1) filozofia de pură erudiție: ceea ce Nae Ionescu a numit metaforic „proștii filozofiei”³³. (Și totuși, ce bine prinde această erudiție când e bine informată, când înțelege bine și când e sistematică și clară! Nu ca la Brucăr, care n-avea sistematizare și stil!);

2) filozofia trebuie să te învețe carte și să facă pe cititori-auditori să gândească. Așa a procedat Aristotel în vechime (el a fost și un istoric al filozofiei de mare preț, având în vedere că multe opere antice s-au pierdut). Așa a făcut Gusti la noi (și n-a fost înțeles); așa putea face și G. G. Antonescu, dacă n-ar fi fost *sectar*, dacă n-ar fi ucis *nuanțele* și dacă nu s-ar fi *fixat* o dată pentru totdeauna în orice problemă.

Așa cred că făcea și Kant la cursuri: expunea și pe alții, și adăuga; producea filozofie, fiindcă dădea elementele (*doct* asta înseamnă: a ști ce s-a spus, ca să mergi mai departe. Cum o să gândești, dacă n-ai materie primă?), dar dădea și sugestii și înaltă neliniște (ca Nae Ionescu, la noi).

Iulie 1975

[Definiția filozofiei]

Teză: filozofia e specificul omului și omul e om în măsura în care are preocupare filozofică în structura vieții lui. Ceva știință, ceva artă, poate ceva morală, poate au și animalele – dar *gândirea ansamblului Realului* o are numai omul. Iar această gândire ia forme religioase sau poetice, sau de filozofie pură, după faza de evoluție a omenirii.

Important. Să dezvolt: omul lipit de fenomen ori de biologie *sans plus*³⁴ nu e încă om. În mod absolut nu există un astfel de om.

Iulie 1975

Ce e filozofia

Filozofia ca jonglerie de idei și forme – ca joc și exclusivitate –, ca scop în sine, ca prestidigitație intelectuală..., cabotinism de abstracții. Această filozofie are ca „substanță” emisia de idei, mai ales de paradoxuri (are cultul paradoxului și originalității aparente): e filozofia ca vanitate.

Este o formă modernă a sofisticii antice. Uneori, mai rar, e ceva pur distractiv, pentru a umple timpul. O artă pentru artă în domeniul intelectual.

12 noiembrie 1975

Sensurile filozofiei

I. Cunoașterea de ansamblu, cum a fost încă de la elini. Arta, știința, filozofia și chiar religia sunt la un loc, într-un chip organic (și chiar practic). E și un avantaj de unitate sufletească aici, iar nu ca în specializarea modernă; dar în basmele românești se confundă filozoful cu învățatul, cu vrăciul, cu doctorul; citate.

II. Filozofia ca înțelepciune (cine i-a spus întâi filozofie? Alde Pitagora?).

III. Filozofia ca ancila religiei. Eriugena spunea că filozofia și religia au același obiect, dar una are adorarea și alta știința lui; discuție (nici religia nu e fără „știință” – nu e pur sentiment, pur acefalism grav, cum nu e nici arta, și nici filozofia nu e fără sen-

timent. Separațiile astea au fost mult timp o eroare și în felul de a privi arta, și în cel de a privi filozofia sau religia. Toate au *de toate*, căci sufletul e întreg, dar în altă modalitate, alte ierarhii și grade).

Filozofia nu e numai ancilă a religiei, cum nu e numai ancilă a științei și nici numai ancilă a artei (vezi la unii esești, cari fac artă din idei, literatură din idei).

IV. Meditație asupra morții; vezi la unii materialști elini și vezi ce zicea Platon (dar în alt înțeles și pe altă bază). Filozofia ca meditație asupra timpului (care implică și ideea de moarte, dar și pe cea de viață, de renaștere). Căci timpul, operând schimbarea, sugerează ideea că există o permanență, deci *esența* filozofică. Dacă ar exista numai spațiu, fără timp, poate că n-ar fi fost nicio dată filozofie în lume.

Eventual, să fac două paragrafe privind meditația asupra timpului, ca un alt paragraf. Până la Kant, spațiul nici nu s-a bucurat de mare trecere în filozofie, ori mai mult la sceptici și idealști subiectivi.

V. Filozofia ca gnoseologie – mai ales de la Kant (asta ținea loc și de metafizică, în epoca contemporană) și la sofiștii elini și la Socrate gnoseologia avea mare loc în filozofie.

VI. Filozofia ca istorie a filozofiei; vezi Mircea Florian (a dat o *Îndrumare în filozofie* concepută ca istorie). E aici și o oboseală și o renunțare, oarecum; analogie cu renunțarea pozitivistilor la metafizică.

VII. Filozofia ca filozofare: ceva la Kant, Nae Ionescu.

VIII. Filozofia ca antropologie a spiritului uman, ori 1) în sens grav, moral-metafizic, de rost al omului (și la Socrate; în mare parte e la mulți înțelepți asiatici, la moralști mari...); ori 2) în sens cantonat, ca la Ralea: ceva superficial, care ascunde un moft luciferic ori impotent.

IX. Ca joc intelectual și, cele mai adesea, ca vanitate servită de inteligență și erudiție; uneori, exhibiție caracterizată, alteori piraterie intelectuală. Aici intră și paradoxele, metaforele grozave, adeseori sofisme (câteodată strălucite, epatante); filozofia concepută ca o virtuozitate (a inteligenței).

X. Filozofia ca armă politică, socială, revoluționară, mesianică: piesă puternică în arsenalul comunismului și la 1789 și mai apoi. Ranchiună socială.

XI. Ca ranchiună metafizică, revoltă pe Existență, pe destin. Asta e cauza pesimismului în general, mai ales la Schopenhauer,

a dus la luciferism cvasi-morbid la alde Sartre, Heidegger, ori a pornit surd din el; ori la ranchiună morală: moralștii francezi (la Rochefoucauld...), cari s-au răzbunat pe natura umană, dezvăluindu-i „egoismul” etc. (așa cum unii își bat joc de oameni în jurnalele intime: se răzbună). (Pot face un singur paragraf din filozofia ca ranchiună: ranchiună social-politică sau chiar metafizică; ranchiună morală, după obiectul ei, nu după mobil.)

Natural, se fac combinații între aceste trei feluri de ranchiună, în grade diferite; câte 2 ori 3 exemple.

XII. Filozofia ca mijloc de perfecționare a societății, aliindu-și și știința: alde Saint-Simon etc. Filozofia ca perfecționare a vieții sociale și a traiului uman.

XIII. Filozofia ca gnosa realității integrale: „cunoștință unificată” (Spencer).

XIV. În sfârșit, filozofia ca disciplină a Absolutului.

Concluzie sintetică: filozofia e disciplina care are ca obiect cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lumea sensibilă (cunoașterea Absolutului și a ecourilor lui în lume).

Decembrie 1975

Ce e filozofia

1) Filozofia se ocupă cu Absolutul și ecourile lui în lumea sensibilă.

2) Filozofia se ocupă cu realitatea întreagă a existenței, pe baza ideii de Absolut.

3) Filozofia se ocupă cu realitatea integrală a existenței, considerată ca *obiect unic*.

(Să arăt că, pentru a înțelege obiectul filozofiei, e nevoie de conceptul de *univers ontologic*, care nu e tot una cu cel astronomic și nici chiar cu cel creat, așa cum spune *Biblia*.)

Adică, conceptul de *Real*. Care cuprinde și *noumenul*, și fenomenul, tot ce este, ce a fost și va fi, eternul și infinitul: *Unul existent*.)

Și dacă se poate obiecta că nu putem cunoaște Absolutul și, deci, nici ecourile lui în lumea sensibilă, atunci putem formula sau, mai bine zis, *reformula* definiția de la punctul 1, de mai sus, în acest mod:

Filozofia e disciplina care are ca obiect reprezentarea abstractă a Absolutului și consecințele acesteia pentru lumea relativului (a întregului relativ).

Iar dacă și termenul de „reprezentare” poate fi criticat, se poate spune așa:

Filozofia e disciplina care are ca obiect considerarea Absolutului și consecințele acestei considerări pentru lumea relativului (sau: pentru tot relativul; sau: pentru toate zonele relativului).

Vezi cum, în realitate, și scepticii și pozitivistii (Comte, Spencer) au fost obsedați de Absolut; și de la ideea lui au pornit și în raport cu felul cum l-au considerat și-au construit filozofia. Nici Comte, nici Kant, nici Spencer, nici Herbart n-au fost înțeleși cum trebuie de urmași.

Filozofia și Absolutul

Februarie 1976

Fără ideea de Absolut nu există filozofie. Numai cu... geografie nu se poate face filozofie. Poți înconjura pământul, dar nu poți ști ce e înăuntrul lui. Zece călătorii în jurul pământului nu fac cât un singur sondaj în interiorul lui, cât un vulcan sau un puț adânc... Putem localiza o vorbă latină: de-i goni Absolutul chiar cu forța, el tot se-ntoarce în galop înapoi (vezi, în Schopenhauer, unde spune că natura ereditară se întoarce în galop).

Filozofii sunt obsedații Absolutului – dar cu condiția să-l aplice la viață, la totalitatea existenței, fiindcă altfel cad într-un misticism steril și chiar fals ca adevăr. Comuniștii contestă Absolutul ori nu fac deosebire (radicală) între relativ și Absolut: ei procedează ca struțul, care bagă capul în nisip.

Natura filozofiei

Mai 1976

I. Ca știință sau cunoaștere generală, cum era în omogenitatea „primitivă”; vezi cum și Fichte spune „știință” în loc de filozofie (titlul unei cărți a lui din tinerețe).

Iar azi, comunismul susține că filozofia e o știință – nici mai mult, nici mai puțin.

II. Filozofia ca înțelepciune. Chiar și Bouglé a pus titlul: *Du sage antique au citoyen...*

Înțelepciunea a fost marea obsesie a antichității și a Orientului: o nobilă pasiune, o nobilă viziune! Chiar și materialistii (Democrit etc.) și scepticii (nu sofistii) urmăreau tot înțelepciunea (exemple).

Filozofia ca înțelepciune are meritul că asigură unitatea culturii. Nici gratuitism, nici instinctivism.

III. Filozofia ca ancilă a religiei; în fond, așa e, dar nu ca simplu instrument (filozofia e o disciplină autonomă, cu obiect și metode proprii). Ea nu este nici ancilă a științei (știentism), nici ancilă a politicii (comunismul!).

IV. Filozofia ca ideologie (tipic pentru epoca noastră): în comunism etc. Vezi și ideologiile naționaliste; ideologia etică: Carlyle, Ruskin; ideologia social-progresist-tehnicistă: Saint-Simon. Utopiile (Morus, Campanella).

V. Filozofia ca meditație asupra timpului și a morții. Timpul e mai filozofic, fiindcă sugerează ideea de *esență*, de transformare. Platon.

Timpul atrage și atenția asupra omului; în adevăr, filozofia (se spune curent) e concepția despre lume și viață; despre lume și rostul omului. Ideea de *rost* e ceva adânc și se aplică în primul rând omului.

VI. Filozofia ca viziune despre realitatea integrală: cunoștința *unificată* (Spencer). Științele și datele conștiinței.

VII. Filozofia ca filozofare (voia să-i învețe pe studenți să filozofeze, dar la Kant aceasta era o metodă sau un scop în sine ori o voluptate continuă și iresponsabilă). Keyserling: el a filozofat continuu în marginea libertății (ca și Nietzsche), dar ca trăire spirituală (teama de cristalizare, Nae Ionescu. Filozofia însă e o cristalizare, dar într-un sistem complex, viu, simplu – iar nu năpărlire ideatică la infinit).

Metoda „filozofării” a fost o reacție a didacticismului și a erudiției ca scop.

VIII. Filozofia ca teorie a cunoașterii; la Kant (în parte), dar mai ales la Husserl. Descartes a creat și o teorie a cunoașterii, dar a și aplicat-o: o ontologie.

IX. Ca istorie a filozofiei. Vezi *Einleitung*-urile germane; vezi P. P. Negulescu (dar el are și o atitudine filozofică: profesism etc.).

X. Filozofia ca joc și ca exhibiție; despre eseu: el a plecat de la ceva grav (Locke, Leibniz), având sensul etimologic de *încercare*,

și a ajuns azi la un sport intelectual-literar cvasi-gratuit și care proliferază. E unul din chipurile epocii noastre, până și romanele devin cvasi-eseuri.

Concluzie (în urma analizării celor de mai sus): filozofia se ocupă cu Absolutul (vezi Schelling, Novalis, Nae Ionescu), ca și arta (dar ea plasticizează) și religia (aceasta cultizează). Artă e viziunea plastică a Absolutului, în forme nenumărate, religia e viziunea cultică. Artă plasticizează, iar filozofia e cunoașterea relativă a... Absolutului. Dar *relativul* filozofiei e ceva foarte grav: ține de sângele (intestinul) nostru; religia cultifică Absolutul. Știința e cunoașterea absolută a relativului.

Mai 1976

Ce e filozofia. Filozofia ca istorie a filozofiei

Asta, mai ales în epoca contemporană; vezi mari întreprinzători în istoria filozofiei, în special germanii (Ritter, Windelband etc.) și până la minunatele istorii semnate de J. Chevalier și A. Rivaud (din nefericire, neterminată), Weber, Höffding...

Filozofia concepută astfel a venit și din imperialismul cunoașterii (mai ales, în extensiune), caracteristic epocii (paralel cu extensiunea cunoașterii continentelor, a munților înalți, a planetelor și tuturor astrelor; a botanicii, a zoologiei, a etnografiei, a istoriei etc., etc.). A venit, în parte, și dintr-un fel de scepticism relativ: neavând încredere (ori geniu) pentru crearea de sisteme filozofice, gânditorii au început să inventarieze și să studieze sistemele trecutului.

La noi, această teză a filozofiei ca istorie a filozofiei a fost ilustrată de elocvența celor vreo zece volume de istoria filozofiei (și trebuia să fie vreo 15!) ale lui P. P. Negulescu, care totuși a conceput filozofia și ca pe o *atitudine* filozofică: progresistă și bazată pe descoperirile științifice, în primul rând.

În orice caz, filozofia ca istorie a filozofiei este cea mai bună metodă de inițiere și de introducere în filozofie și de înțelegere critică. Ar fi absurd, azi, să te apuci de un sistem fără să cunoști filozofiile trecutului (afară de faptul că istoria filozofiei e nedepășibilă pentru istoria religiilor, pentru estetică și istoria artelor, pentru înțelegerea istoriei generale, pentru critica literară, muzeală, plastică; un critic în aceste domenii fără să știe filozofie e un

miop; și, mai ales, fără spirit filozofic). Filozofii (și religiile) sunt *farurile* cunoașterii, farurile culturii trecutului și prezentului.

Că istoria filozofiei poate duce la scepticism, asta s-a spus mai ales în legătură cu introducerea istoriei filozofiei în liceu. Dar dacă filozofia trecutului e înțeleasă mai adânc, critic și în unitatea ei simfonică – nu e așa! – și pe cât posibil să se citească și filozofie în original (deși nu poți citi integral decât 5-6 într-o viață)? P. P. Negulescu ce a făcut n-a făcut bine – deși spune că publicul, studenții chiar, n-o pot face ușor ori deloc.

Octombrie 1976

Despre filozofie

Ramurile filozofiei fac parte, prin unele conținuturi ale lor (de exemplu, asociațiile de idei, despre senzații, numărul animalelor dintr-o comună etc.) din știință, dar pentru rest fac parte din metafizică, deși dau filozofie. Ele sunt ori știință (pozitivă), ori metafizică. De aceea trebuie să rămână la filozofie.

E straniu când, astăzi, se tot spune: filozofie și psihologie sau filozofie și pedagogie, filozofie și morală, ori sociologie, ori estetică.

Căci, într-un cântec în ramurile filozofiei e vorba de suflet, ele nu pot fi decât filozofie, pentru că în suflet sunt valorile. Iar acestea țin de domeniul metafizic; or, sufletul însuși e ceva metafizic.

Dar, chiar dacă nu s-ar admite asta, rămâne adevărat că sufletul cuprinde lumea valorilor, iar valoarea cea mai înaltă se referă la metafizic.

Pe urmă: vezi cum astăziologii, neurologii și fizicienii caută să facă mașini de calcul studiind neuronul și imitându-l (cum avioanele au imitat păsările, elicea a fost o apariție tot atât de revoluționară ca și roata, în preistorie). Tot așa, noi nu putem înțelege mai bine realitatea ontologică decât studiind sufletul uman și considerându-l ca cea mai proprie categorie gnosică în ontologie ([Rădulescu-]Motru: „personalitatea e o categorie mai cuprinzătoare”; dar personalitatea Realului e o supra-personalitate, de care nu ne putem apropia decât prin personalitatea umană).

14 octombrie 1976

Filozofie și cunoaștere. Ce e filozofia

1) Filozofia ca o cunoaștere a tuturor aspectelor existenței, cum era la etnografi și la grecii antici: nediferențierea originară (care avea totuși avantagii, fiindcă era ceva organic, nu erau nedumeririle profesionalismului și ale specializării, cari explică și îngustarea orizontului. Țăranul român avea cunoașterea *completă* și (alt avantaj) ea era străbătută de filonul metafizic-moral al religiei: două avantagii ale primei faze a filozofiei (să arăt asta mai sus).

2) Filozofia ca înțelepciune (a caracterizat toată epoca veche). Apoi s-a spus: iubire de înțelepciune (ca fiind atitudine mai „înțeleaptă”) – probabil, în școala lui Pitagora.

Filozofia ca înțelepciune avea obsesia fericirii, mai ales a liniștii, a fericirii *în spirit*.

3) Filozofia ca având finalitate religioasă; cel mai caracterizat fapt s-a întâmplat în Evul Mediu, care a devenit ulterior *la butte* sau: ținta de atac a tuturor raționaliștilor mai mult sau mai puțin empirici, dar care, în fond, reprezintă adevăratul sens al filozofiei, al culturii (după cum vom vedea), concepând lucrurile în mod larg.

4) Filozofia ca meditație asupra morții, cum a spus Platon, implicit asupra timpului (Heraclit etc.).

5) Filozofia ca teorie a cunoașterii. Aceasta era obsesia medievală a *pietrei filozofale*, mutată pe planul cunoașterii; și ramplasantul misticii ori nostalgiei religioase din adâncul sufletului: o nevoie de absolut, de care gânditorii încă erau stăpâniți fără să-și dea seama. De la Locke la Kant mai ales, și mai tot secolul al XIX-lea, și adesea mai târziu. Numai că „mai târziu” nostalgia pentru absolut, fie și inconștientă, nu mai era atât de puternică. Un Piaget poate să facă gnoseologie psihologică, numai că azi se poate vorbi până și de gnoseologia fiecărei științe pozitive ori a „cimentului”!

Subconștientul uman a sărăcit din punct de vedere metafizic (ceea ce înseamnă că s-a des-filozoficizat) (azi se face mai multă filozofie decât oricând, dar cu mai puțin spirit filozofic decât oricând. Înainte și știința era străbătută de spirit filozofic; azi, ea e contaminată de natură și de materialism „științific”).

6) Filozofia ca medicație socială, eventual revoluționară, ca perfecționare a organizării societății; vezi, mai ales, la urmașii lui Comte și la Comte însuși: *savoir pour prévoir à fin de pouvoir*³⁵. Se năștea un om nou, demiurgul mde laborator și de planșetă, termită umană înarmată cu „știință”: un nou romantism, nu ca cel literar de acum vreo 200 de ani aproape, ci un *romantism industrial și politic*. Când au venit și ranchiuna socială și ambiția, s-a născut comunismul. (Vezi Saint-Simon etc. Aici să vorbesc și de pozitivism, dacă nu vorbesc separat; vezi Bréhier, Höffding etc.)

Deci, filozofia ca mijlocul (suprem) de modelare a vieții sociale, cu ajutorul teoriei și al tehnicii.

7) Filozofia ca istorie a filozofiei. Asta implică și o resemnare, precum și o preocupare pedagogică (e adevărat că cea mai bună inițiere în filozofie este însăși istoria ei), ceea ce nu e în știință, unde te poți dispensa de istoria științei (ori aceasta devine istoria... tot a filozofiei sau a culturii). Dar nici în filozofie, nici în artă-literatură nu te poți dispensa de istoria lor și de creațiile trecutului (lucru foarte important: arta și filozofia n-au progresat?). Germanii, mai ales, au umplut lumea cu *Einleitung*-uri filozofice, concepute pe baza istoriei filozofiei. Iar alde M. Florian a scos *În drumare în filozofie*, care este pur și simplu un manual de istoria filozofiei (dar observația lui [Rădulescu-]Motru: istoria filozofiei poate duce pe elevi la negativism. Aceasta ar putea fi și în religie? Nu, pentru că în religie e un progres continuu către adevăr, deși nu de aceeași putere, a credinței; ce antinomie dureroasă!).

8) Filozofia ca antropologie; dar câte antropologii au fost sau sunt! Antropologia filozofică e, de fapt, o renunțare, un refugiu, ca și pozitivismul, dar depinde cum înțelegi această „antropologie”, care poate fi totul sau aproape nimic (din punct de vedere filozofic). Unii existențialiști; „filozofia vieții”: Nietzsche, Guyau etc., etc. Chiar și pragmatismul poate fi privit astfel; dar, ca și antropologia filozofică, filozofia vieții a reprezentat mai mult o *expresie geografică*. Căci și ea poate fi totul sau nimic – sau chiar *anti-viață*, anti-spirit (Nietzsche).

10) Filozofia ca știință, ori filozofia bază științifică; „știentismul”: un hibrid, un monstru; opusul ancilei teologice și mai rău din punct de vedere filozofic ori al vieții spirituale, dacă totul cade pe mâna unui Büchner ori a comunismului.

Filozofia științifică e ori o iluzie dogmatică, dacă ajunge la metafizică, ori cade în materialism și în pozitivism, sau într-un vag spiritualism, în cazul cel mai ușor. Iar pozitivismul e o amputare.

11) Filozofia ca joc (mai ales de societate; analogie cu arta pură), ca paradox, ca exhibiție, aforisme, contradicție, metaforism abstract.

Filozofia istoriei, a culturii, a valorilor, filozofia moralei, filozofia estetică (ca atitudini față de viață), filozofia dreptului etc. Ori se încrucișează ca preocupări (ca noțiunile încrucișate după sferă). Filozofia culturii, de exemplu, poate intra perfect la antropologia filozofică; filozofia valorilor intră la metafizică și etică; filozofia istoriei, la filozofia socială ori la filozofia timpului. Filozofia estetică și cea morală pot fi estetică pur și simplu, cu mai multă tinctură metafizică.

Acestea au fost discipline trecute de moderni mai mult la *discipline de lucru* ori de accentuare a preocupărilor într-o direcție sau alta.

Sau: filozofia culturii, de exemplu, poate foarte bine să cuprindă toată filozofia; filozofia dreptului e sociologie și etică...

Accepții ale filozofiei

20 decembrie 1976

1) Filozofia ca reflecție asupra timpului sau mișcării; teza că timpul e mai filozofic decât spațiul, fiindcă transformarea lucrurilor sugerează ideea de accident și esență, idee fundamentală în gândirea filozofică. Chiar primii filozofi sistematici din Europa – ionienii – au plecat, conștient sau nu, de la schimbarea lucrului; vezi și ciclurile lui Heraclit.

Parmenide, cu ideea unei esențe imuabile; Heraclit și Parmenide au obsadat secolele; cele două mari obsesii ale filozofiei.

Până s-a ajuns la Bergson: ultimul temerar al filozofiei (ca filozof mare), care, după cum se știe, a reflectat mai ales asupra timpului; și în *vania vanitatum*³⁶ (Eccelesiastul) și în filozofia hindusă – e deosebirea dintre accident (iluzie) și esență.

2) Filozofia ca meditație asupra morții: la Platon; era logic să se ajungă aici, fiindcă moartea e implicată în timp; adică, cu asta,

Platon a ajuns la *Absolut*. Cea mai mare descoperire a filozofiei, a gândirii filozofice – vezi Nae Ionescu, Schelling: filozofia, religia și arta au ca obiect Absolutul; dar Aristotel, cu tot naturalismul său, îl urmează, în esență, pe Platon: un platonism pozitivat, științificat, naturalizat. În fond, însuși Aristotel reduce totul la Primul Motor și la apriorism; deci, providențialism în ontologie și intism în gnoseologie.

3) Filozofia ca fiind cunoașterea unificată (Spencer).

4) Filozofia ca Absolut (Platon, Schelling, Nae Ionescu).

5) Filozofia ca trăire nu precizează; depinde de fel de trăire.

Aceasta poate implica una din celelalte accepții.

6) Filozofia ca joc mintal pe teme solemne ori de salon. Paradoxuri, „maximaliști“, pirații filozofiei: Șestov, Nietzsche; pirații intelectuali de orientări diferite.

7) Filozofia ca ancilă a religiei.

8) Filozofia ca ideologie revoluționară (comunismul, progresismul etc.).

9) Filozofia ca vanitate.

10) Filozofia mesianismului etnic: evreii etc.

11) Filozofia ca reprezentare, concepție a lumii și rostului omului.

12) Antropologia filozofică; la pozitivism, A. Comte. Etc.

20 decembrie 1976

Alte accepții ale ideii de filozofie

1) Filozofia ca gnosă generală, în omogenitatea (virtual complexă) primitivă; în basmele românești se spune că împărații au făcut egal, în caz de mare îngrijorare, cu învățații, vracii, doftorii, filozofii din toată împărăția lor. Acești termeni erau luați unul pentru altul (să citez).

2) Filozofia ca înțelepciune (filozofia s-a născut mai întâi ca morală și cosmogonie. *Unite*, ele formau viziunea religiei).

3) Filozofia ca istorie a filozofiei; mulțimea *Einleitung*-urilor germane. La noi: *Îndrumare în filozofie*, de Mircea Florian. Reprezentantul declarat al acestei concepții despre filozofie e P.P. Negulescu.

4) Filozofia ca teorie a cunoașterii.

5) Filozofia ca ideologie socială, politic-revoluționară: comunismul, Sorel, James etc. În această calitate, își croiește o concepție generală, un *Weltanschauung*, pentru a-și motiva scopurile.

6) Filozofia ca filozofare: vezi la Nae Ionescu, la Keyserling; cum era la Kant. Asta înseamnă primatul metodei și al trăirii (Schopenhauer cerea celibatul filozofilor).

7) Filozofia ca meditație asupra vieții (omului, mai ales); e și ceva antropologic aici? Era implicată și în filozofia înțelepciunii la elini și în Orient; adică, cerea să vadă rostul omului: „Ils cherchent la vérité”³⁷ (Vogüé). Dar, desigur, mai întâi îi interesa adevărul în... chimie ori heraldică, adevărul omului; însă conform cu sensul Realului.

Originea științei și a filozofiei Istoria filozofiei

Septembrie 1977

Istoria filozofiei a început ca un fantastic (fabulos) joc de copii geniali, joc de copii ce fac castele din cuburi: filozofii ionieni; cu cosmogonie și cosmologie.

Cerul a fost primul cosmolog, primul filozof cosmologic, primul care i-a învățat „științific” pe oameni, ori regularitatea legilor universului (chiar pe neolitici, ce au făcut geniale calendare de pietre).

Căci cerul a dat oamenilor putința să vadă deodată toată realitatea sau să aibă ideea ei. Așa cum navigația le-a dat imboldul să studieze calea nordului – cerul ca învățător științific și filozofic.

Mai mult: cerul, izvor de gândire și cult religios: soarele, luna (și, prin comparație, pământul).

Temă: cerul ca învățător al omenirii.

Pe lângă dezvoltarea obținută din cauza nevoilor practice de hrană și locuință. Paralel cu aceasta, s-au dezvoltat arta, religia...

Mai [1979]

[Definiția filozofiei]

Filozofia este viziunea explicativă a realității integrale a existenței, prin valorificarea rațională a unui mare (element) irațional.

Filozofia e cea mai rațională și mai irațională disciplină; e, în fond, cea mai rațională (profesiune de *credință*: nume semnificativ) (care spune mult).

La bătrânețea foarte înaintată, filozofia e o profesiune de credință sau o perplexitate (hotărâtă) generalizată; în cazuri foarte rare, o *sfîntenie* (dacă te ajută și filozofia).

Comparație cu câinele, care ascunde proviziile în pământ și le uită acolo (putrezire).

Geneza și evoluția filozofiei

I. Geneza filozofiei

S-a spus uneori că filozofia a început în secolul al VI-lea înainte de Hristos, în Grecia. Dar nimic mare, mai ales în ordinea spiritului, nu apare brusc, ca Atena din capul lui Zeus, complet formată și echipată. Din contra, cu cât o valoare spirituală e mai importantă, cu atât are un trecut mai îndelungat de constituire, ca un arbore, care are rădăcinile cu atât mai bogate cu cât are coroana mai mare. Noi stabilim date precise în istorie, mai mult din motive didactice. Dar cine-și închipuie că un om din 1452 era medieval, iar altul, din 1454, era modern, că între ei era deosebirea dintre două mari epoci? La fel cu stabilirea frontierei dintre preistorie și istorie. O producție filozofică a trebuit, deci, să fie și mai înainte de secolul al VI-lea. Mai întâi: chiar în lumea grecească, în secolele al X-lea sau al IX-lea și până în secolul al XI-lea, a fost o cultură bogată. Putem noi să credem că în epoca *Iliadei*, adică a acelei opere literare care va dispărea, poate, cea din urmă din memoria umanității, nu era și o vibrație filozofică importantă, dat fiind că între diferitele aspecte ale culturii există întotdeauna corelație?

Pe urmă, ideile filozofice au fost în Egiptul cel plin de matematică și au fost, mai ales, în Asia, în Orientul apropiat și îndepărtat, cu mult înainte de a apărea poporul grecesc. În India, cel puțin, a fost o adevărată pădure ecuatorială de idei și forme filozofice, un humus abstract, în care au crescut sute de școli sau curente filozofice. Toată această filozofie sau cristalizare cu idei filozofice a fost obiectul unor studii foarte importante, și totuși, ea așteaptă încă să fie pe deplin valorificată; și, probabil că aceasta se va face atunci când vor apărea în număr suficient, necesar mare, cercetători ieșiți chiar din sânul popoarelor asiatice, cari să unească cunoașterea trecutului lor cu simțul și respectul umanității generale.

Mai mult: se poate spune că filozofia a apărut o dată cu cultura și, întrucât națiunile implică o cultură, înseamnă că filozofia a apărut o dată cu fenomenul națiunii. În acest sens, originea filozofiei e în folclor și în religie... Desigur, omul a creat întâi

unelte, adică apariția tehnicii a precedat apariția culturii. Dar omul cu adevărat om, cu destin de om, e legat de apariția culturii, deci filozofia a apărut o dată cu omul. Aici însă, ca și în alte domenii, trebuie să păstrăm granițele și să nu ne pierdem în pan-filozofie. Căci filozofia ca disciplină nu e tot una cu ceea ce am numi filozofia culturală, adică cu gândul filozofic răspândit într-o cultură. Filozofia culturală a fost foarte bogată, după cum am văzut, mai ales în Orientul îndepărtat. Dar această filozofie, ca și cea din Grecia secolelor [h]omerice, ca și cea din Egipt ori din Orientul apropiat, a fost o filozofie în cadrul religiei, [al] poeziei, [al] magiei, [al] mitologiei și chiar în cadrul politicii și [al] medicinei.

Nu numai atât: această filozofie – și afirmația noastră se potrivește acum aproape numai pentru Orient – a fost în foarte mare parte un haos deconcertant, în care memoria mecanică și simpla asociație de idei aveau un mare rol. Ea era plină de bizare-rii, [de] inconsecvențe, de fantezii sau de un epic orgiac, ca în epopeile nordului european, dar la o scară mult mai mare, de obscurități și de luminișuri, de lipsă de simetrie sau de simț arhitectural. De aceea, e cazul să dăm dreptate celor cari datează începutul filozofiei în secolul al VI-lea înainte de Hristos, dar să vedem în ce sens. S-a spus despre greci că au fost un filtru, care au trecut cultura egipteană și orientală prin structura lor cristalină și astfel a rezultat „miracolul” culturii elenice. Faptul e adevărat mai ales pentru filozofie.

Pentru aceasta, grecii au făcut mai multe operații, fiecare în parte fiind o mare reușită istorică; și anume:

1) au precizat ideile pe cari le-au primit, le-au decantat și le-au limpezit. Dacă un Pitagora sau Heraclit au postulat obscurități, ele nu strică ansamblul și de cele mai multe ori rezultă din lipsa noastră de suficientă informație asupra acestor doi filozofi;

2) au selectat, după o rațiune superioară, păstrând în patrimoniul lor, idei cari puteau trece examenul bunului simț. Mai târziu, au fost și la greci filozofi fără simțul măsurii ori chiar provocatori sau unilaterali, iar aceasta e ceva fatal când o filozofie se dezvoltă mai mult; și, la greci, acești filozofi au rămas sub linia de altitudine a marilor sisteme;

3) au echilibrat ideile sau conceptele filozofice, dându-le o dialectică interioară și un stil arhitectural, adică expunându-le în mod sistematic, ceea ce e foarte necesar pentru filozofie;

4) au dat activității filozofice o conștiință de autonomie, cum nu mai fusese până atunci; deși nu se putea ca știința să nu fie la

un loc cu filozofia, fiindcă cunoștințele științifice nu erau prea multe și gânditorul filozofic era uneori obligat să și le construiască singur, pentru ca să-și alimenteze gândirea propriu-zis filozofică. Dar această filozofie la un loc cu știința era o activitate de sine stătătoare, cu autonomie de disciplină, care păstra, în general, relațiile cu religia, cu toate aspectele culturii, cum, de altfel, este ideal, dar nu se pierdea în ele;

5) au îmbrăcat ideile filozofice într-o formă literară, care, împreună cu o mare proprietate lingvistică și cu o putere suverană de nuanțare, a rămas ca model pentru toată istoria ulterioară, uneori consacându-se în vremea noastră studii speciale numai pentru forma literară a operelor filozofice grecești;

6) în sfârșit – și acesta e faptul cel mai important – grecii n-au fost numai imitatori sau compilatori, fie și foarte înzestrați, ci au adăugat de la ei. Ei nu s-au mulțumit numai să șlefuiască un diamant de preț sau să prelucreze un minereu. Se poate chiar spune că fondul esențial de idei a fost creat de filozofii greci. Tocmai forța de gândire și spiritul viu al grecilor i-au făcut să caute motive și sugestii peste tot. Deosebirea între greci și evrei: aceștia au fost adesea cărăuși ai ideilor filozofice și au adus servicii în acest sens, dar nu au adăugat mult de la ei sau n-au făcut-o în mod fericit.

Multe popoare au fost în lumea antică, până la greci și în timpul lor, dar nici unul n-a valorificat, n-a „filtrat” conceptele și simbolurile filozofice de mai înainte, cum au făcut-o ei. Acest lucru s-a datorat în primul rând faptului că ei înșiși au fost un popor de mare gândire, fiind, între toate popoarele indo-europene, ele însele, s-ar putea spune, popoarele cele mai filozofice, cel mai dotat popor pentru a crea filozofie. În consecință, omenirea a contractat față de acest popor una din marile ei datorii de recunoștință. Concepând lucrurile în acest mod, se poate afirma că filozofia a apărut la greci. În faza actuală a cercetărilor, nu se poate spune în mod concret cum s-a trecut de la gândirea filozofică mai veche la filozofia greacă din secolul al VI-lea. Dar un lucru se poate spune cu hotărâre: dacă filozofia nu s-a născut pe de-a-ntregul atunci, dar atunci ea a primit certificatul de identitate: în Ionia grecească, cu aproximativ 600 de ani înainte de era creștină.

II. Evoluția filozofiei; prima perioadă

Odată formal constituită, filozofia a început cel mai patetic destin al spiritului din toată istoria, după cel religios. Aceasta se vede în toată evoluția ei, care se împarte, într-o primă aproximație, în două mari perioade: de la origini și până la debutul filozofiei creștine, în secolele a II-lea și al III-lea, și de la acesta până în zilele noastre. Două perioade, dacă nu egale ca întindere, dar comparabile. În aceste două intervale de timp, atmosfera dominantă a fost diferită. În prima, atmosfera a fost păgână, dar cu puternice implicații și elanuri metafizice, religioase, cosmice. În a doua, atmosfera a fost creștină, cu rezistențe, abateri și erezii, dar cu nu mai puține sublimări spirituale*.

Prima perioadă, la rândul ei, o putem împărți după vârstele omului, cel puțin ca artificio de expunere. Faptul a fost încercat și pentru fondul chestiunii, deși nu într-un chip prea caracterizat. Am văzut că nașterea formală a filozofiei grecești e în secolul al VI-lea. Dar ce a fost în secolele precedente poate totuși să se numească întâia epocă a filozofiei grecești: copilăria ei. Este epoca poemelor în cari apar accente de filozofie practică, a celor „șapte înțelepți”, a poezilor gnomici, adică producători de maxime, a cântecelor sacre, a primelor proze cosmologice. Nume de autori din acest timp au un iz de legendă: Hesiod, Mimnerm, Solon, Phokylide, Theognis, Onomakrit, Pherekide... Din puținele vestigii cari au rămas de atunci, se vede că e vorba de genialitatea unui popor, care avea să-și țină din plin promisiunile.

A doua epocă, tinerețea filozofiei grecești și nașterea ei propriu-zisă, este aceea care începe cu cei trei filozofi, atât de des citați: Thales, Anaximandru, Anaximene, cei trei magi de la nașterea filozofiei. În aproximativ două sute de ani cari au urmat, a fost o viață filozofică atât de puternică, de precizată în curente și de completă ca varietăți posibile, încât face impresia că a fost comandată de un dirijor. De aceea apare îndreptățită afirmația lui

* Să nu pară curios că punem și ultimele secole tot în perioada „creștină”, fiindcă, în acest timp, gânditorii, chiar când combat creștinismul și religia ca atare, sunt tributari filozofiei creștine, cele mai adevărate. Vorba laicizantului Ferdinand Buisson: „suntem profund impregnați de *Evangelie*, chiar când suntem liber cugetători” (p. 338, din *Le sentiment religieux à l'heure actuelle*) (o am).

Albert Rivaud că în aceste două sute de ani s-au creat aproape toate problemele filozofiei și cadrele în cari aceasta avea să se dezvolte. Ionia, de pe coasta Asiei Mici, căci despre ea este vorba, cu orașul Milet și cu câteva insule din Marea Egee, ducea o viață economică și culturală înfloritoare, era o pre-Atenă, avea legături comerciale până și cu India și de peste tot veneau la ea, ca într-un sorb și ca într-un creuzet de spirit, motive și magii...

Era timpul când negustorii erau și militari, și aventurieri, și exploratori. Și din Ionia gânditorii au roit în toată lumea grecească; Xenofon, Heraclit, Pitagora etc. erau și ei de origine ionică; iar când perșii au distrus Ionia, capitala filozofiei s-a mutat la Atena. Din nefericire, din această epocă nu ne-au rămas decât un număr de fragmente, cari, toate, încap într-o singură carte. Dar din ele și din relatările mai târzii cari ni s-au păstrat, se poate vedea ce a fost tinerețea filozofiei grecești, impetuositatea ei și ascuțimea ei de cunoaștere, uneori divinatorie.

A treia epocă, maturitatea filozofiei grecești, este epoca lui Socrate, Platon și Aristotel, platoul de aur al acestei filozofii și poate din toate timpurile. Oricât de importante ar fi fost realizările de până atunci ale filozofiei, dar aceasta din urmă e atât de importantă și de înaltă, încât face impresia, când e privită mai de departe, că se ridică brusc dintr-o câmpie, ca un fel de munți Kenya ai spiritului. Sau ca un nou munte Sinai, de pe care s-au primit tablele legii ale filozofiei. Acest lucru e atât de adevărat, încât numele celor trei filozofi de mai sus e sinonim cu filozofia însăși – ca și cel al lui Kant în epoca modernă. Iar de data aceasta a ajutat și norocul, fiindcă operele lui Platon și Aristotel s-au păstrat, în foarte mare parte. E adevărat că lecțiile lui Platon la școala lui, un fel de cursuri universitare, cum am spune noi astăzi, s-au pierdut și ele aproape în întregime; și ele erau partea cea mai științifică a gândirii lui. Tot așa, printr-un fel de simetrie inversă, s-au pierdut aproape în totul dialogurile literare pe cari și Aristotel le-a scris în genul lui Platon, în schimb păstrându-se expunerile de la școala sa. Acesta e unul din motivele pentru cari Aristotel pare mai științific decât Platon, deși acesta din urmă a avut o inteligență mai completă decât cel dintâi.

A patra epocă, bătrânețea filozofiei grecești, este aceea care se desfășoară pe pante lungi, ușor înclinate, după Platon și Aristotel, timp de câteva sute de ani. Epicureismul, reluarea și accentuarea scepticismului, și mai ales stoicismul sunt direcțiile cele mai însemnate. Dar, înainte de a muri, filozofia grecească a

mai avut un moment de mare înălțare, ca o flacără care se ridică pentru câteva clipe înainte de a se stinge. Această protuberanță de geniu, nostalgică pentru trecut, dar și plină de virtualități, când acestea s-au replantat în solul creștin, a fost mai ales filozofia lui Plotin, în secolul al III-lea după Hristos, formată și dezvoltată la Alexandria și la Roma. Aceasta e un fel de vârstă suplimentară a filozofiei grecești, o apoteoză de după moarte, care poate fi numită a cincea epocă a filozofiei de care ne ocupăm și care, o dată cu concepte și aluviuni noi de spirit, e un fel de verigă de mare preț între cele două mari perioade ale filozofiei europene, ale filozofiei în sensul cel mai propriu al cuvântului.

După aceasta, filozofia grecească, cât a mai fost, a continuat, exceptând unele flăcări și mici incendii, mai mult în virtutea inerției. Cine și-ar putea închipui, de exemplu, că școlile filozofice ale lui Platon, Aristotel etc. au durat vreo nouă sute de ani, până când, în secolul al VI-lea după Hristos, le-a desființat un decret al împăratului Iustinian? Dar ce deosebire! În numai o sută de ani și ceva, Socrate Platon, Aristotel au creat voluta neîntrecută a filozofiei, ca un pod suspendat, aruncat peste apele existenței, pe când aceste școli au purtat mai mult materialele de colo, colo, ca un râu care duce doar pietrele la vale și le tocește din ce în ce mai mult. Căci trebuie să deosebim între valori istorice și valori neistorice. Aceste școli, cu figuri formale corecte, erau însă mai mult niște măști, fără putere de creație istorică. Naturaliștii au pus în circulație expresia: *des faits de survivance*¹, pentru a denumi rămășițe pasive de organe, cari au avut odată un rol, dar acum nu mai au nici un rost, sau cel mult unul decorativ sau ca să încurce lucrurile.

De aceea, Iustinian a dat prea mare importanță școlilor filozofice păgâne când le-a desființat; și fără ordinul său, ele tot nu mai reprezentau o putere. Iar istoricii cari consideră că filozofia antică a ținut până în secolul al VI-lea după Hristos greșesc, neținând seama de ceea ce este cu adevărat contemporan în istorie. Și acum e la Paris un templu, în care se adună ultimii adoratori ai lui A. Comte, dar ce importanță are aceasta? Atâta doar că, fără decretul lui Iustinian, acele școli anacronice ar mai fi durat și poate că ar fi salvat de la pieire unele din operele antichității, după cari tânjim noi acum; ar fi fost singura legitimare a existenței lor. Sau poate că ar fi dispărut de la sine în curând, căci alta era acum viața oamenilor și adevăratele școli filozofice

începuseră în haina creștină, cu sute de ani în urmă. Era noua filozofie cu adevărat istorică.

III. Evoluția filozofiei; a două perioadă

A două perioadă a filozofiei o putem împărți, fără nici un gând de simetrie, tot în cinci epoci. Și anume: epoca patristică, epoca medievală, renașterea, epoca modernă și epoca contemporană.

Epoca patristică a fost precedată sau chiar inițiată de așa-numiții filozofi apologeti, începând din secolul al II-lea, pentru ca să se ajungă, în secolul al IV-lea, la impresionantele figuri de Sfinți Părinți, cari au devenit patronii bisericii creștine. Un timp, filozofia păgână și cea creștină au mers paralel, cu egală putere, uneori gânditorii trecând dintr-o tabără în alta. A fost un dialog dramatic, de mari aderări sau de negări, care și-a găsit și oameni pe potrivă. Dar ceea ce era în adevăr valoare de viitor, valoare istorică, trebuia să se împlinească. În această privință e semnificativ faptul că, uneori, chiar și gânditorii cari se opuneau religiei creștine o serveau fără voia lor, creând concepte cari aveau să intre, convertite, în dogma orientării noi. Filozofii cei mai importanți din această epocă sunt Origen și Augustin, spirite de o inteligență pătrunzătoare, devorate de un foc interior puternic, amintind pe apostolul Pavel și pe Pascal, încât te miri că au trăit zeci de ani și că nu s-au transformat în câteva minute într-un morman de cenușă.

Rezultatul a fost o concepție de viață în care omenirea a trăit, cu o rigoare de stil rar întâlnită în istorie, timp de aproximativ o mie de ani, și care are și astăzi virtualități în acele zone ale globului cari răspund de viitorul spiritual al omenirii. De aceea e curioasă atitudinea istoricilor cari consideră filozofia patristică, dar și Evul Mediu, ca pe o simplă aplicare a filozofiei antice, ca pe un „ceva prelungit” al acesteia. Cel puțin filozofia patristică e pusă direct la filozofia antică. Dar nici o epocă istorică nu trăiește numai din filozofia altei epoci. Dacă ar fi așa, nici n-ar fi altă epocă. Afară de acest motiv de ordin principial, nu trebuie să se dea termenului „aplicare” un înțeles prea larg. Fiindcă, dacă i se dă un astfel de înțeles, atunci nu numai filozofia patristică și medievală, dar toate cele cinci epoci ale perioadei a doua a filozofiei pot fi socotite ca aplicări sau ecouri ale filozofiei antice, o istorie a filozofiei

europene putând să se cheme, în acest caz, *istoria filozofiei mediteraneene*.

Kant, de exemplu, cu toate că are un spirit diferit, se poate concepe mai bine prin Platon – în privința aceasta, Schopenhauer are o parte de dreptate – și nu „Hume l-a produs pe Kant”! Hume a fost numai ocazia sau ca o înălțime de câțiva milimetri, de care, izbindu-se, o sanie în viteză sare în prăpastie. Dacă astfel se înțelege „aplicarea”, atunci s-ar putea susține că toată istoria e o succesiune de aplicări. E absurd, cultura europeană, în întregime ei, e un fel de cultura dicotiledonată, fiind formată sub influența culturii grecești și a celei latine, iar Grecia a influențat cultura europeană mai ales prin filozofia ei, inspiratoare, direct sau indirect, de direcții și teme în spiritualitatea europeană. Aceasta însă nu anulează originalitatea, uneori profundă, a fazelor culturii europene de la început și până astăzi.

În ceea ce privește originalitatea sau autonomia, relativă, ca orice autonomie, a patristiceii, ea se poate vedea în chip direct prin ideile fundamentale cu cari a venit sau pe cari le-a pus pe primul plan. Iată câteva din aceste idei:

- 1) transcendentalizarea completă a ideii de Absolut;
- 2) spiritualizarea desăvârșită a esenței realității;
- 3) infinitatea e un atribut al perfecțiunii;
- 4) universul creat e finit și, ca atare, nu poate avea perfecțiune în el însuși, ci numai în raport cu scopul pentru care a fost creat;
- 5) ideea creației *ex nihilo*²;
- 6) intuiția dualității existenței, deși esența este absolut spirituală, o dualitate foarte complexă, fiindcă trebuie înțeleasă în trei direcții: existența necreată și existența creată, lumea de acum și lumea viitoare, lumea vizibilă și invizibilă, sau sensibilă și suprasensibilă; aceasta din urmă există chiar de pe acum, ca și existență necreată și creată, cu care nu se confundă, ceea ce e de foarte mare însemnătate, fiindcă în acest mod se explică, de exemplu, puțința miracolelor și puțința libertății metafizice pentru om, în legătură cu voința care vine din lumea suprasensibilă și cu participarea noastră adâncă la ea. Viziunea acestei dualități ontologice e, deci, de o mare complexitate și ea guvernează aproape toate ideile și conduitele creștine;
- 7) în sfârșit, să notăm ideea care e, de fapt, alfa și omega religiei creștine: ideea și sentimentul iubirii morale, cu ideea corela-

tă a valorii omului și a vieții, și cu ideea jertfei; totul încheindu-se cu:

8) ideea unui nou sens dat suferinței, sens prin care, după cel al iubirii, creștinismul a revoluționat lumea. Numai cine cunoaște cât de cât filozofia și lumea antică își poate da seama, prin comparație, de importanța acestor idei și aspecte aduse sau revalorificate de creștinism, a cărui bază filozofică a fost pusă de patristică.

Filozofii trebuie, deci, să-și schimbe atitudinea față de epoca patristică, să nu o considere o simplă anexă a antichității sau să nu o abandoneze teologilor ori istoricilor literari. Aceștia au studiat cu mare seriozitate și imensă știință această epocă, în sinteze uneori monumentale, dar e nevoie de o istorie amplă a filozofiei patristice, scrisă pentru intelectuali în general, așa cum au făcut Zeller și Gomperz pentru antichitate, Gilson pentru Evul Mediu și Höffding pentru epoca modernă. Nu mai vorbim de necesitatea reeditărilor și înmulțirii traducerilor, pentru ca operele patristice să fie la îndemâna tuturor în cât mai multe culturi.

Odată constituită, filozofia patristică a fost păstrată ca atare în creștinismul răsăritean. În cel apusean, ea a dus, datorită situației diferite de acolo, despre care vom vorbi, la formarea filozofiei medievale, așa-numita scolastică.

Filozofia medievală s-a bucurat de mai multă atenție din partea filozofilor laici, dar și astăzi ea e considerată adeseori mai mult ca un reflex, la lungă distanță, al gândirii antice. Un spirit neprevenit își pune însă de la început următoarele întrebări:

- 1) cei cari contestă originalitatea Evului Mediu spun că, în faza a doua a scolasticeii, el n-a făcut decât să „încreștineze” pe Aristotel, însă tot ei spun, de obicei, că Aristotel e un gânditor de tip științific. Dar, una din două: ori scolastica s-a mulțumit să aplice pe Aristotel, și atunci e și ea „științifică”, fapt pe care nu-l admit filozofii în chestiune; ori, dacă nu e „științifică”, înseamnă că a adăugat ceva nou, original, la Aristotel, cum au adăugat grecii la ideile venite din Orient. Căci nu era așa de ușor să „încreștinezi” pe Aristotel. Aceasta nu se putea face numai printr-o operație birocratică ori printr-un botez formal, ci implică o *meditare din nou* a filozofului antic, ceea ce nu putea să nu aibă și rezultate noi. Ar fi de mare interes, de exemplu, să se facă un studiu despre *originalitatea sfântului Toma din Aquino*, în loc să se caute mereu conformismul lui aristotelic, și așa ar trebui să se facă cu toți gânditorii scolastici;

2) filozofia medievală s-a format sub imperiul a două mari forțe: creștinismul și popoarele noi, pe cale de constituire. Nu s-a ținut seama îndeajuns de puterea creatoare a acestor două forțe, când s-a afirmat că produsul lor nu era nou. Creștinismul, ca evenimentul major al istoriei, trebuia să aducă și în reflexiunea filozofică ceva deosebit și, în orice caz, după creștinism, filozofia și cultura în general nu mai puteau fi aceleași de mai înainte. Iar popoarele noi, dacă erau prea tinere ca ansambluri, puteau totuși să dea indivizi de excepție, cu o gândire puternică, și au dat;

3) în sfârșit, Evul Mediu, privit în articulațiile lui adânci, în virtualitățile și drama lui spirituală, e mai aproape de epoca modernă decât de cea antică. Este exagerată afirmația lui Alfred Weber că scolastica este știința modernă în stare embrionară, dar ea e foarte semnificativă. Nu o dată simți în gândirea filozofică medievală zvâcnirile puiului modern în ou. Epoca modernă s-a preformat în Evul Mediu așa cum s-a format istoria în preistorie. Și atunci, cum s-ar putea spune că filozofia medievală e o copie didactică a antichității, deghizată ecleziastic pentru uzul credincioșilor, așa cum lasă să se înțeleagă unii istorici superficiali?

Dar să analizăm lucrurile mai de aproape. În epoca patristică, filozofia trebuia creată aproape *de toutes pièces*³, plecând de la *Noul Testament* și de la filozofii greci, dar popoarele culte de atunci erau popoare bătrâne, cari își dăduseră măsura. Lupta cea mare era în procesul de invenție al noii filozofii, al noii metafizici și în apropierea ei față de gânditorii păgâni, aceste două aspecte, de altfel, condiționându-se sau stimulându-se reciproc. Iar după ce concepția patristică s-a format, ea a început să bată oarecum pasul pe loc, aceasta și fiindcă popoarele cari o serveau erau în faza lor ultima de creație*.

Nu tot aceasta a fost situația în Occidental medieval, ci a fost ceva exact invers. Când s-a născut filozofia medievală, sau scolastica, viziunea filozofică creștină sau doctrina era stabilită, în schimb, popoarele erau pline de ebuliția copilăriei și tinereții,

* În Orientul Europei, când s-au format popoarele noi, era prea târziu ca să se mai creeze filozofia creștină (deși au fost unii mistici până târziu – chiar și Calinic etc. Să mă informez mai bine); iar sub turci nu se putea face mare lucru, fiindcă ei nu tolerau decât folclorul. Totuși, vezi cartea *Filozofia bizantină*, în colecția Bréhier; și vezi filozofi ortodocși greci etc., din ultimele sute de ani.

forța lor instinctivă amenința să spargă formule, energia lor era ca un fluviu, ce izbește cu putere în turbinele uzinei. De aceea, acestea trebuiau să fie solide și fixate, să aibă, mai ales, o mare prestanță, căci copiilor nu le vorbești în controverse. Încă un motiv, deci, de ordin psihic și pedagogic, ca doctrina în sine să nu fi fost pusă în discuție. În această luptă dintre conceptele vechi ale filozofiei sau doctrinei creștine și noutatea popoarelor ce se ridicau, cu elanul lor, uneori tulbure, și cu timbrul lor specific, stă cea mai mare parte a pitorescului istoriei și culturii medievale. Acest amestec de ceva foarte vechi și de ceva foarte nou, această energie nouă în forme vechi, e prima originalitate a Evului Mediu, a scolastice.

Se va spune: dacă filozofia creștină era fixată în conceptele ei metafizice și nu putea fi schimbată, atunci cum mai putea fi filozofia medievală ceva nou? Răspuns: filozofia creștină putea fi îmbogățită pentru a se explica conceptele ei, pentru a le dezvolta și a le extinde la toate aspectele vieții și pentru a le apăra. Pentru a face aceasta, ea răspundea unei necesități istorice și crea un nou stil de gândire. Mai ales apărarea conceptelor creștine apărea ca ceva stringent; deci, din nou apologetică. Dar în alt sens decât în ajunul sau la începutul patristice. Atunci trebuia să se facă dovada că filozofia creștină e superioară celei păgâne, că religia creștină e adevărata religie, pe când acum apologia creștină trebuia să răspundă propriei conștiințe a filozofului și întrebărilor indiscrete cari puteau apărea în mediul popoarelor noi, analoage cu întrebările indiscrete sau teribile pe cari le pun uneori copiii și tinerii. Tirania rațiunii științifice a epocii moderne, care începea să-și facă drum încă de pe atunci, ca râurile printre ghetari, cerea o punere la punct din ce în ce mai incisivă.

De aceea, marea problemă a Evului Mediu filozofic a fost armonizarea credinței cu rațiunea, acordul între dogmă și știință. Patristica stabilise dogmele, acum trebuia să se facă legătura cu viața și mai ales cu rațiunea. Sute de ani a durat efortul gânditorilor medievali în acest sens și niciodată în istorie el n-a fost mai subtil și mai patetic. Trei fenomene sunt, în primul rând, specifice Evului Mediu: cruciatele, disputa în problema realism – nominalism și catedralele. Cruciatele însemnau credința adâncă și ingenuă; problema realism – nominalism însemna prezența acută a rațiunii, care voia să știe dacă ideile generale (noțiunile) au realitate în sine ori reali sunt numai indivizii, ideile fiind, în acest caz, ceva nominal; iar catedralele, cari, alături de castele, organizau

spațiul medieval și, spre deosebire de castele, îi dădeau orientare spre transcendent, însemnau acordul dintre credință și rațiune, acord vizibil și misterios totodată, credința pusă în piatră și piatra în ordine, sinteză de elan și de formă, prestigioasă fuziune și echilibrare a celor două mari aspecte ale sufletului uman integral, nefalsificat, cari au pulsat deopotrivă în Evul Mediu: nostalgia către Absolut și nevoia materializării concrete.

Dar meritele originale ale Evului Mediu, relative, ca orice merit, se pot vedea în chip direct în valorile filozofice sau general culturale, pe cari el le-a lăsat moștenire epocilor următoare. Iată câteva din ele, pe cari le socotim principale:

1) ocupându-se cu atâta persistență de acordul între credință și rațiune, Evul Mediu a implicat problema cunoașterii și a creat un exercițiu anticipator, cu puncte de vedere și nuanțe cari aveau să folosească mai târziu. Se știe că marea aventură, marea obsesie a epocii moderne a fost tocmai problema cunoașterii. Dar nici nu se terminase bine Evul Mediu și un filozof din renaștere, Campanella, a pus problema cunoașterii în termeni moderni. E adevărat că Evul Mediu a discutat cunoașterea pe bază de credință, de vitalitate, iar nu în chipul dezolant din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, care amintea anume accente din antichitate. Dar problema și unele metode au rămas și ele au folosit mai ales gânditorilor din secolul al XVII-lea;

2) Evul Mediu a analizat raționamentul, l-a variat și l-a forțat până la a-i da un registru larg de posibilități și de forme și o ascuțime care face să te gândești la bisturiul chirurgului pentru operațiile cele mai delicate și mai riscante. Ruajul și metamorfozele silogismului au fost studiate până la exces, ajungându-se adesea la modalități absolut gratuite, dar de o subtilitate aproape incredibilă, surprinzătoare. Evul Mediu făcea aceasta fiindcă, pentru a lucra la marea lui problemă, acordul dintre credință și rațiune, avea nevoie de un raționament care să fi trecut prin toate probele, și pentru că nu făcea experiență și observații în mijlocul naturii. El a perfecționat astfel dialectica, cerându-i să dea mai mult decât putea da ea, obligând-o uneori să funcționeze în gol, dar, când acest minunat instrument a fost îndreptat asupra naturii, atunci știința s-a format cu rezeziune, căci oamenii știau să gândească și erau bucuroși să dea raționamentului un conținut substanțial. De aceea, la originea fizicii moderne, în sens larg, se găsește și puterea acestei dialectici medievale, atât de mult criticată;

3) pentru a stabili acordul dintre credință și rațiune, trebuia ca această credință să fie cât mai pură. Între o religie superioară și rațiune, legătura se face mai ușor. De aceea, Evul Mediu filozofic a dus până la ultimul stadiu purificarea monoteistă a reprezentării lumii. Filozofia antică, chiar în culmile ei, a rămas uneori tributară resturilor sau concesiunilor politeiste. Acum însă atmosfera s-a distilat cu desăvârșire în sens monoteist și în acest orizont se puteau studia mai ușor prefigurările legilor naturii. A. Comte și, la noi, Rădulescu-Motru au arătat cu autoritate acest lucru. De aceea, curând după Evul Mediu, au putut apărea marii reformatori ai mecanicii cerești: Copernic, Kepler, Galileo și, mai târziu, Newton, toți, de altfel, oameni credincioși și cari au dat astronomia cea mai de preț a omenirii;

4) Evul Mediu, se știe, a creat un spirit de universalitate, care aproape în toate privințele e pentru epoca noastră abia un ideal. Această tendință de universalitate era atât în domeniul teoretic cât și în cel practic sau politic, adică atât în cunoștințele, câte erau atunci, cât și în solidarizarea tuturor claselor sociale și a tuturor națiunilor în aceeași viziune superioară, peste specificurile etnice sau chiar folclorice locale. E interesant acest lucru: creștinismul nu era numai pentru cei de sus, ci pentru toate clasele societății, și, din punct de vedere religios, acesta era un fapt nou față de antichitate și de toate epocile precedente. Doar în unitățile sociale tribale, patriarhale, de tip preistoric, a mai fost această unitate religioasă, dar pe arii mici și într-o formă naivă. Și creștinismul medieval era același pentru toate popoarele Occidentului, circulația aceleiași teologii și [a] acelorași teologi era în toată Europa apuseană, iar admirabila limbă latină era un fel de pașaport intelectual general. Mai mult: Evul Mediu a început să facă legătura și cu Orientul, prin cruciate, lărgind astfel cercul intuiției lui de universalitate și căutând, poate instinctiv, să se adape la izvoarele ontice de la care plecase filozofia lui, să o verifice și să se verifice.

În toate aceste privințe, nu numai că Evul Mediu e modern, dar modernitatea noastră a rămas în urma Evului Mediu, cu care, din acest punct de vedere, „viitorul trece“, după cum spune poetul. Chiar descoperirea Americii, în renaștere, a beneficiat de acest spirit de universalitate creat de epoca medievală. Nici epoca elenistică și nici chiar imperiul roman n-au avut atât de complet acest spirit, fiindcă popoarele nu erau atât de apropiate, dar mai ales pentru că la baza societății era lumea anonimă a sclavilor,

excluși din comunitatea culturală și politică. Meritul creștinismului pentru abolirea sclaviei e unul din cele mai mari merite din tot trecutul omenirii, căci nu cauze în primul rând economice au dus la aceasta, cum cred anumiți oameni unilaterali, ci cauze morale și politice;

5) în Evul Mediu s-au ivit națiunile europene, dar ele nu au intrat deodată în scenă, gata formate, ca la teatru, ci formarea lor a fost un proces lung și complex, cu multe riscuri și cu probleme foarte montate pentru gândirea politică (să ne gândim numai cu câtă abilitate și simț de prevedere au fost atrași francii în comunitatea latină a Galiei!). Aceste popoare veneau cu energia fecundă a barbariei lor, cu versatilități și cu încăpățănări uneori teribile, și numai o putere de spirit ca cea a Bisericii putea ordona și face educația acestor mânji colectivi, cari uneau ingenuitatea cu toate îndrăznelile și câteodată cu toate crimele. Până la urmă, aceste popoare au fost domolite, unde n-a reușit imperiul roman a reușit Biserica și cu timpul noile popoare au preluat moștenirea filozofică și au devenit ele însele creatoare, așa cum odinioară grecii preluaseră moștenirea filozofiei orientale. Dar, pentru ca să realizeze această mare reușită istorică, Biserica trebuia să aibă o concepție bine stabilită, clară și completă, trebuia să aibă un firmament de concepte înalte și un complex suplu de norme, iar pe toate acestea nu i le putea da decât filozofia ei, să-i spunem pe nume: filozofia scolastică;

6) filozofia medievală a avut momente de înaltă și intensă spiritualitate, chiar dacă, de cele mai multe ori, trăia idei și forme mai vechi. Ea semăna, din acest punct de vedere, după cum s-a spus, cu un râu care e strâns între maluri abrupte de piatră: cu cât albia e mai îngustă, cu atât apa e mai adâncă. Ca să continuăm această comparație, vom spune că apa râului de mai sus are nu numai adâncime, ci și viteză și limpezime. Tot așa, filozofia medievală avea profunzime, fervoare și claritate. Deși mistică în esență, ea nu avea obișnuitul hermetism, care eliberează fulgere de sens din când în când, al misticilor, ci făcea impresia că e un corp mistic ce se hrănește cu combustibil de silogisme.

Această înaltă spiritualitate se cultiva de obicei în mănăstiri. În urma cataclismelor politice, barbaria, de data aceasta numai în sens rău, se răspândise foarte mult: anarhie, ignoranță, cruzime. Cultura se refugiase în mănăstiri, cari, risipite în mediul social devastat, formau un fel de puncte neuronale cu sensibilitate superioară. Spiritele de elită se simțeau atrase să intre în mănăstiri;

acolo învățau carte, se ocupau cu copierea și salvarea manuscriselor antice și, în cazuri excepționale, contribuiau la formarea și dezvoltarea filozofiei medievale. În mănăstiri, în școlile de acolo sau în cele episcopale, au fost elementele de persistență prin cari s-a continuat și s-a transformat cultura de mai înainte, acolo spiritul a căpătat putere, până când și-a însușit previziunea și altitudinea necesare ca să comande întregii societăți și s-o ordoneze, la rândul ei. Activitatea aceasta din mănăstiri – care, de altfel, a fost și în Răsăritul Europei, în Biserica Ortodoxă, fără ca acolo însă restul societății să fi fost atât de barbarizat cum a fost, într-un timp, în Apus – e un exemplu pentru noi, cei de azi.

În epoca noastră, o oarecare asemănare cu activitatea științifică și spirituală din mănăstirile medievale o au academiile și institutele științifice, dar atunci spiritul de comunitate era mai dezvoltat și avea simțul transcendentului, pe care va trebui să-l recăpătăm odată și noi, ori să-l întărim, când îl avem. Căci astfel de centre de viață spirituală dau legitimitatea de a fi pentru întreaga societate și noi avem ceva de învățat, și din acest punct de vedere, de la Evul Mediu;

7) iar în cele din urmă, filozofia medievală însăși a îndreptat spre studiul naturii atunci când spiritul nominalist a început să aibă apreciere la gânditorii săi. Se va obiecta: aceasta era decadența scolastice, așa cum e bătrânețea la om. Dar, pentru aceasta, bătrânețea nu face mai puțin parte din ciclul vieții omului. Iar nominalismul începuse, după cum știm, cu mult mai înainte.

După toate acestea, se vede că acuzația ce se aduce filozofiei medievale, că a fost un fel de penumbră paragrafată a filozofiei antice, că a însemnat, în totalitatea ei, o epocă de „barbarie” și de „obscurantism”, e cel puțin o ingratitude⁴. Față de nici o altă epocă filozofică nu s-a manifestat mai mult subiectivismul istoricilor și al intelectualilor în general, ca față de Evul Mediu. Până și partidele politice se amestecă aici, pentru a face aprecieri și a profera insulte, dar ce rost au aceste partide, în această chestiune, care nu e de nasul lor? De fapt, se pune acum o problemă: de ce acest subiectivism, mai exact, de ce această pornire pe Evul Mediu, cum se explică ea? Răspunsul se impune aproape de la sine: Evul Mediu a fost o disciplină riguroasă, el a fost ca o școală cu bun internat, din care, când au plecat, la terminarea studiilor, foștii elevi și-au cam făcut de cap. Excesele sunt urmarea unei discipline severe, atât la indivizi cât și la popoare.

Dar, mai mult: Evul Mediu nu s-a lăsat ușor înlocuit. Pentru ca să se creeze un regim nou, „modern“, a trebuit să se ducă o luptă susținută, iar când a venit victoria, „emanciparea“, lupta a continuat în virtutea inerției și a ranchiunei, devenită istorică. Progresismul, enciclopedismul iluminist au acoperit Evul Mediu cu toate atributele negației, fără să se gândească la cât îi datorează. A. Comte, după cum am văzut, a luat, într-un fel, apărarea Evului Mediu, dar aceasta nu i-a descurajat prea mult pe negatori, mai ales că aproape întotdeauna nici nu prea știau bine despre ce este vorba. S-a mai adăugat și antipatia teologilor protestanți contra Evului Mediu catolic. Totuși, de la un timp, aceste exagerări au început să cedeze și să se vadă adevărul, când revolta contra Evului Mediu a fost însușită de ranchiuna marxistă, mult mai compactă, ce durează până acum. E curios: partizanii materialismului istoric, deși caută să explice lucrurile istoric, recunoscând, de exemplu, rolul necesar, la timpul lor, al monarhiei, al burgheziei etc., dar pentru Evul Mediu nu vor să recunoască aceasta, atât de mare e frica și pornirea lor față de religie în general...

Să notăm, pentru a încheia această explicație, că, în felul de a considera filosofia Evului Mediu, au aproape întotdeauna o parte structura și sentimentele strict personale ale istoricilor. E. Bréhier, de exemplu, om de o inteligență cu mare cuprindere și de un echilibru didactic superior, nu valorifică întocmai cum ar trebui gândirea medievală, pe când J. Chevalier, filozof catolic însemnat, afirmă că această gândire este sinteza cea mai împlinită a filozofiei ca atare.

Adevărul este că filosofia medievală sau scolastica e una din epocile principale ale celei de-a doua perioade a filozofiei, dar că, totodată, în ea au apărut germenii cari, mai târziu, când credința a slăbit, au dus la raționalism. De aceea, credem că în viitor catolicismul se va apropia de ortodoxie, a cărei viziune a rămas mai detașată față de rațiunea în sens strict științific și că, din această apropiere, care trebuie să fie reciprocă, va urma un folos el însuși reciproc*.

* Catolicismul a avut un germen raționalist, o înclinare către rațiune (poate și ceva atavism romanic?) și de aceea s-a amestecat în știință și a dat condamnări (contra Galilei, Inchiziția...) la aceasta determinându-l și faptul că era și o putere politică și trebuia să vegheze la ordinea sănătății sociale. Pe când ortodoxia, fiind oarecum pe deasupra

Renașterea – secolele al XV-lea și al XVI-lea – fost o splendidă ecloziune de tendințe și teme, aproape un tumult de posibilități, care trăia puternic toată filozofia trecutului, dar și virtualitățile viitorului. Încât, nu știi ce să subliniezi mai mult în această epocă: subconștientul, în care se afirma cu putere trecutul, sau inovațiile, deocamdată cu respirația cam scurtă, dar intens trăite, cari își făceau drum din toate părțile, amorsând filozofia epocilor următoare. Prin mulțimea de teme filozofice pe cari le-a schițat, renașterea are oarecare analogie cu epoca filozofiei ioniene, amândouă epoci de tinerețe, de activitate proteică.

Epoca modernă a fost în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, deși uneori termenul „modern“ e aplicat la întregul interval de la Evul Mediu și până astăzi. Aceasta este epoca marilor sisteme filozofice – Descartes, Spinoza**, Leibniz, Malebranche – și a miracolului kantian. Națiunile nou formate ajunseseră acum la maturitate și și-au dat măsura lor în filozofie, ca și în alte domenii. Însămânțarea greco-romană în solul proaspăt al popoarelor „barbare“ a produs roadele ei de mare fond, în acest timp. Dacă voim, putem face oarecare analogie cu epoca lui Socrate, Platon, Aristotel, din antichitate. Întru cât ne privește, noi socotim și romantismul german – Fichte, Schelling, Hegel – tot în epoca filozofiei moderne, deși a fost în secolul al XIX-lea, fiindcă e și el expresia aceleiași bogate maturizări a popoarelor europene.

rațiunii științifice, a lăsat-o în pace (treaba ei!), n-a dat condamnări (ortodoxia nici n-o fost putere politică, decât uneori, la Bizanț).

Catolicismul vine deci cu două greutăți, e grevat cu două neajunsuri: raționalismul (în sensul de mai sus) și faptul că, făcând politică, a făcut să se acumuleze contra lui un depozit imens de revoltă, un fel de ghețar psihic, care nici până azi nu s-a topit – pe când ortodoxia e liberă de aceste neajunsuri (în schimb, ea e mai închistată și mai grav decorativă). Ortodoxia are intuiția organică a transcendențelor și n-a contractat revolte, devenite istorice, contra ei. Din apropierea între catolicism și ortodoxie va rezulta deci o remetafizicare a catolicismului și o revitalizare-reactualizare a ortodoxiei. Catolicismul e curentul care s-a amestecat în istorie, a fost viu, a fost creator, a inovat, de aceea a avut *riscul inovației*, pe când ortodoxia s-a mulțumit cele mai adesea să trăiască și să păstreze un depozit sacru.

** Spinoza aparține unui popor vechi, însă, pe de o parte, el s-a dezvoltat în mediul vital al popoarelor noi, pe de alta, el a adus în filozofia sa, în parte, instinctele națiunii lui de origine.

Germanii au intrat mai târziu în circuitul culturii europene, afară de faptul că și fondul lor psihic străvechi a fost mai tenace, aceasta fiind o posibilă explicație a prelungirii epocii lor moderne până mai aproape de noi.

Epoca contemporană manifestă, paralel cu un mare avânt în știință, oarecare declin în filozofie, cu toate că acum s-au scris nenumărate cărți filozofice, multe excelente și unele pe nedrept necitate (ar fi interesantă, și un act de dreptate, o istorie a cărților uitate*). Acum se accentuează epicureismul sub forma utilitarismului, scepticismul, sub forma pozitivismului, iar stoicismul e, în general, absent, fiindcă nu convine omului contemporan, care e legat, în general, din punct de vedere teoretic, de senzație, iar din punct de vedere practic, de senzualism. Totuși, am putea găsi un corespondent al stoicismului din epoca ultimă a filozofiei grecești, în unele idei ale așa-numitelor filozofii ale acțiunii și ale vieții, cari au apărut în vremea noastră. Și, pentru a încheia analogia, deși noi o socotim mai mult un joc mintal, am putea spune că și această epocă de bătrânețe a filozofiei a avut la urmă, ca și cea antică, o aprindere, o protuberanță deosebită, în filozofia bergsoniană, cu antecedentele și consecințele ei...

IV. Unitatea și progresul în filozofie

Acest tablou de ansamblu sau acest film plin de complexitate al filozofiei pune de la sine o problemă, pe lângă altele: aceea a unității și progresului în evoluția filozofică a omenirii, unitate și progres contestate adeseori. E cazul, deci, al unei aprecieri generale, pe care nu o putem lăsa la o parte.

Unii au vrut să facă această unitate a filozofiei așa încât ea să dovedească afirmarea continuă a rațiunii, de ceea au înlăturat aproape, ori au disprețuit, epocile în cari „mistica“ a avut un rol important, după cum am văzut că s-a întâmplat cu patristica și scolastica. Așa au făcut filozofii raționaliști și progresiști. Alții, eclecticii, au căutat să arate, prin eforturi de abilitate și de uni-

* De multe ori cărțile uitate ori trecute pe plan minor sunt numai cu o nuanță mai puțin bune decât de cari vorbește puternic istoria – așa cum, la sport ori la concursuri de frumusețe, cine ia premiul al doilea e numai cu câțiva milimetri ori nuanțe în urma primului ori primei persoane.

versală bunăvoință, că toate sistemele filozofice se împacă sau au un fond comun. Apoi, filozofii cu un puternic sistem personal de filozofie, ca Hegel, au susținut că gândirea trecutului este exemplificarea ori aplicarea ideii lor despre trecutul spiritului. Să menționăm și pe materialistii istorici, cari au crezut că pot dovedi unitatea evoluției filozofiei prin dependența ei de modul economic de producție, a cărui suprastructură ar fi*. Dacă, în primul caz, de unificare a filozofiei, e o amputare a ei; dacă, în al doilea, e mai mult o comoditate de spirit, utilă cel mult pentru a salva, în practică, integralitatea sufletului uman; dacă, în al treilea, e o încurajare pentru a face ca orice filozof să trateze evoluția filozofiei ca pe un domeniu ascultător, care să-i justifice sistemul său, apoi, în al patrulea caz, e o sacrificare a ceea ce e mai intim și mai esențial în filozofie: autonomia gândului filozofic, pentru care s-a luptat atât și cu care știm că s-a născut filozofia propriu-zisă în secolul al VI-lea ionian. Desigur, autonomie nu înseamnă plutire în aer, lipsă de legătură cu marile evenimente ale istoriei, ci înseamnă numai o corelație, în care spiritului uman i se păstrează demnitatea lui și, eventual, chiar puterea de a determina, în parte, aceste evenimente.

Noi nu vom urma metoda patului lui Procust sau altele înrudite, pentru a dovedi unitatea evoluției filozofiei. În acest scop, nu vom căuta o unitate formală, așa cum ar fi într-un tratat de știință pozitivă, ci o unitate de fond și mai liberă. Ca urmare, ne punem întrebarea: oare există mai multă unitate decât e în evoluția filozofiei, în istoria generală a omenirii și în cea a artelor sau chiar în istoria științelor pozitive? Desigur că nu. Unitate formală e în știința ca rezultat, dar nu în istoria ei, care, în general, nu are o unitate diferită de cea a istoriei filozofiei.

S-a spus de unii că filozofia e o artă, mergând chiar până acolo, încât să declare că citesc operele filozofilor clasici ca pe cele mai frumoase și mai angajante romane. E adevărat, filozofia e și artă, dar nu numai artă. Însă, dacă filozofia și arta nu sunt același lucru, dar structura evoluției filozofiei are ceva din structura operelor de artă. Se știe că arta trebuie să aibă unitate, aceasta constituind una din condițiile esențiale ale valorii ei. Dar ce fel de unitate are arta? În primul rând, unitate de acțiune. Aceasta se vede în orice epopee, în orice schiță, nuvelă, roman, în orice poezie, dacă sunt reușite. Se vede în compozițiile muzicale, în ac-

* Cum e la B. Russell.

țiunea sunetelor și motivelor unele asupra altora; în arta plastică, în felul cum acționează elementele de culoare, desen, de formă și de suprafețe, pentru a da impresia unitară de ansamblu. Mai mult: în literatură și muzică, mai ales, au importanță și elementele contradictorii, factorii de opoziție, cari merg uneori până la o mare diversitate, pentru a da un corp dramatic și complex, pentru a sugera contrapunctic marea varietate a vieții și polifonia sensului realității*, aproape inefabile în esența lor, dar revelatoare ca bogăție cuprinsă în unitatea destinului. De ce nu s-ar admite și pentru evoluția filozofiei acest tip de unitate? El există, și încă într-un mod mai profund și mai expresiv decât în artă. Această unitate de acțiune, cum i-am spus, care acceptă toată varietatea de posibilități angajate pe viață și pe moarte în lupta spiritului, pentru a vedea cât mai mult din sensul existenței, este chiar superioară unității dintr-un tratat de știință. Și istoric mare al filozofiei e cel care știe să modeleze această supremă simfonie abstractă, care e filozofia străbătând secolele și mileniile, asemenea fulgerelor cari cuprind uneori tot cerul.

În ceea ce privește progresul în evoluția filozofiei, situația e mai complicată, din cauzele următoare:

1) deși filozofia e tot ce poate fi mai general, dar ea e legată de timp, loc și persoană. În știință, se poate face ușor abstracție de tot trecutul ei și chiar se face, de obicei. Dar înțelegerea adevărată a filozofiei nu e cu puțință dacă nu e pusă în legătură cu timpul, locul și mai ales cu psihologia autorului ei. Și în privința aceasta, filozofia seamănă cu arta. Însă raportarea aceasta cvasipermanentă a sistemului filozofic la timp, loc și persoană creează un portativ foarte divers, în care e mai greu să distingi un fir progresiv;

2) aproape orice filozof pune în discuție toată filozofia dinaintea lui, dând impresia că vrea s-o ia de la început. În acest sens, filozofia e o repetare continuă a începutului. Chiar și în curente sau școlile filozofice cari durează mult timp, pot să apară schimbări sau „începuturi“, de exemplu, școala platonice, tot schimbându-se, a ajuns într-o vreme la scepticism. Nu mai vorbim de cazul atât de cunoscut când filozofi ulteriori spun că cei din trecut n-au avut valoare ori au susținut idei eronate;

* Altfel, n-ar fi dramă și nu s-ar vedea destinul.

3) s-a afirmat, și am afirmat și noi, că marile culmi ale evoluției filozofiei sunt în trecut;

4) în sfârșit, în filozofie problemele fundamentale, și chiar principalele ramuri ale ei, au fost create cu mult timp în urmă și s-a spus, în esență, aproape tot ce se putea spune pentru rezolvarea lor. În afară de geniul lor unic, dar grecii au avut și noroc, fiindcă pentru ei problemele și disciplinele filozofice erau noi și ei erau primii cari să le rezolve – sau cel puțin noi nu cunoaștem cu precizie ceea ce ei au primit din Orient ori din altă parte. Azi însă un gânditor în filozofie poate fi obsedat de ideea că nu se mai poate spune nimic cu adevărat nou și că orice idee ar avea el, dacă ar căuta cu tot dinadinsul, ar descoperi-o undeva în trecut*, la vreun filozof de care nici n-a auzit măcar. W. James, în psihologia lui, vorbește de sentimentul sau intuiția lui *déjà vu*⁵, pe care oricine din noi l-a constatat în el însuși; tot așa, gânditorul în filozofie poate fi obsedat de ideea lui *déjà dit*⁶. Totul s-a spus! Vorba Ecleziaștului: „ce a fost va fi, ce este a fost, căci nimic nou nu este sub soare“. De aceea, la baza unor originalități impetuoase este ignoranța și nu e lipsită de nici un adevăr gluma că una din condițiile creației este ignoranța. Altfel e în știință. Acolo, cercetătorii sunt stăpâniți de sentimentul ineditului, părăndu-li-se oarecum că din fiecare experiență o să țâșnească un spiriduș de noutate. Acest prestigiu, această tiranie și mai ales această bogăție a trecutului nu sunt făcute pentru a încuraja progresul în filozofie.

Am formulat observațiile de mai sus îngroșând cu intenție trăsăturile, de aceea răspunsurile sunt cu atât mai necesare. Mai întâi, o chestiune de principiu: chiar dacă în filozofie n-ar fi progres, în sensul că filozofia de astăzi nu e superioară celei din trecut, pe noi faptul acesta nu ne tulbură prea mult, căci n-avem naivitatea și prezumția progresismului, ba chiar ne-ar bucura ca adevărul complet să fi fost spus în trecut. Dar nu e așa și de aceea trebuie să dăm curs răspunsurilor noastre.

* Ar descoperi că a mai avut-o cineva în mileniile precedente. Parcă e o vrajă, o fatalitate, în această privință... Poate că Heraclit și metempsihoză s-au inspirat și de aici când s-au constituit. Dar e prea devreme ca să verificăm pe Heraclit: pentru asta nu ajunge o istorie de câteva mii de ani, ci ar trebui să constatăm o repetare de multe ori a ciclului. Afară de aceasta, când se termină un ciclu, nu mai rămâne nimic. Focul distruge totul, deci dispare și memoria istorică; așadar, Heraclit este neverificabil.

Să luăm cazul științelor, cu cari se tot compară filozofia. În ele e un progres continuu. Dar nici aici nu e ceva atât de diferit de ceea ce e în evoluția filozofiei. Fiindcă trebuie să se facă următoarele rezerve:

1) iluzia marei deosebiri dintre știință și filozofie, din punctul de vedere în discuție, e pentru că progresul științei are de obicei un caracter stalagmitic. Adică, fiecare picătură, oricât de mică, se adăugă și astfel crește coloana. Pe când în filozofie, o idee nouă poate să fie mult mai importantă decât o „picătură“, dar, fiindcă ea e comparată cu filozofia în bloc a trecutului, nu pare mare lucru. Dacă ne-am schimba felul de a considera lucrurile, am face altă apreciere;

2) în știință, cele mai adesea progresul e mai mult cantitativ decât calitativ. Se mai descoperă un element, se mai descoperă o metodă de așchiere a metalelor, se inventează un nou instrument ori un nou produs farmaceutic, se aclimatizează o plantă ori se creează un tip nou de grâu sau de porumb, se zboară în cosmos, se mărește viteza avioanelor, se pune la punct o nouă metodă chirurgicală etc., dar toate acestea măresc mai mult cantitativ orizontul științific și nu-i schimbă perspectiva sau viziunea. De aceea, mii și milioane de oameni fac astăzi știință și numărul lor va crește.

Dar schimbările revoluționare în știință sunt tot atât de rare ca și în filozofie, adică ceea ce am numit progresul calitativ. Un Copernic sau un Newton nu se nasc chiar în fiecare secol și chiar un Darwin n-a venit cu ceva esențial nou, pe care să nu-l fi cunoscut filozofia: ceea ce a fost nou a fost exagerarea. Dacă progresul științei ar fi întotdeauna calitativ, dacă descoperirile ei ar însemna tot atâtea revoluții de ordin calitativ, s-ar schimba și filozofia și ar înregistra și ea progrese revoluționare, căci întotdeauna filozofia s-a schimbat în urma progresele importante ale științei. Dar vedem că nu e așa. Nu trebuie să confundăm progresul calitativ cu cel cantitativ și mai ales cu cel tehnic, în știință;

3) se spune că în știință apar mereu probleme noi, până la punctul de a se crea științe noi, ceea ce e adevărat. Dar și aici trebuie să observăm un fapt limitativ. Numărul științelor, ca discipline teoretice originale, a rămas aproximativ același ca în seria stabilită de A. Comte. Așa-zisele științe noi intră de obicei într-una sau în mai multe din științele clasice. Motive de organizare a muncii și motive de ordin practic fac să se creeze aceste științe noi, pe cari le-am numi de gradul al doilea, dar, strict teoretic

vorbind, ele nu sunt științe noi. Știința temperaturilor joase e un capitol al fizicii, speologia e o sinteză și aplicare de biologie în sens larg și de geologie.

În acest fel, ar putea să spună și filozofii că, întrucât trebuie să se studieze amănunțit procesul de formare a conceptelor, e nevoie de o disciplină nouă, care să se numească „conceptica“, ori, întrucât educația are nevoie să cunoască de-aproape logica copilului, să se creeze o disciplină nouă, care să se cheme „pedagogica“... După acest tipar se formează, în chip obișnuit, științele noi. Dar, dacă cunoștințele de amănunt ori nevoile practice se vor înmulți atât de exagerat, s-ar putea ca, într-o zi, să se creeze o știință care să se ocupe, să zicem cu legile funcționării perfecte a șuruburilor. Acesta e un exemplu tipic, de altfel, de ce înseamnă progresul cantitativ în știință.

Acum vor apărea în altă lumină răspunsurile în privința celor patru cauze, cari complică situația progresului în filozofie:

1) filozofia e legată de timp, loc și persoană, dar numai acest fapt pune în valoare patetismul filozofiei și drama destinului uman. Tocmai în acest fel se vede mai complex și mai expresiv poziția omului în lume și zbaterea lui pentru a înțelege sensul lucrurilor. Dacă progresul făcut în această privință se înțelege mai greu, el e însă cu atât mai variat, mai plin și mai interesant;

2) e adevărat că orice creator filozofic organizează din nou toată filozofia trecutului, întrucât o cunoaște, și uneori o contestă. Dar e tot atât de adevărat că, în ceea ce creează el, utilizează meditația filozofică de până atunci, conștient sau nu, și uneori o utilizează cu atât mai mult cu cât declară că n-are nimic comun cu ea. De obicei, filozofii, și în privința aceasta ei sunt ca și ceilalți oameni, nu acceptă că au primit influențe și se ocupă să dovedească punctele de deosebire dintre ei și mai ales filozofii cari de fapt i-au influențat. Așa că, până la urmă, filozofia nu e repetarea continuă a începutului. Departe de a fi un început repetat, ea e plină de germenii și dinamisme lăsate de toată gândirea trecutului. Că rezultatul nu e neapărat la înălțimea acestui bogat tezaur, aceasta e altceva, dar ceva rămâne din tot ce a fost, căci și aici se poate spune, până la un punct, că totul se transformă și nimic nu se pierde;

3) ceea ce este în afară de orice îndoială e că marile culturi ale filozofiei sunt în trecut. Dar nu e la fel și în literatură, și în artă, în general? Și cine s-ar gândi, pentru aceasta, să condamne literatura sau arta în general? Dar nu numai atât. Într-o simfonie,

de exemplu, momentul culminant e adesea cu mult înainte de final. Oare din cauza aceasta finalul sau ceea ce a urmat după punctul culminant n-are valoare? Ori trebuie mai degrabă să considerăm totul ca [pe] un fel de ființă, ca un spirit ce se destramă în timp, având momente diferite de intensitate? Desigur că așa este. Aceasta nu înseamnă că nu sunt în istorie și epoci sterile, în filozofie ca și în alte domenii. Dar, în principiu vorbind, faptul că punctul culminant a rămas în trecut nu anulează ideea unui progres;

4) cu privire la „totul s-a spus și nimic nou nu este sub soare”, amintim observația lui Bergson că trebuie să se spună mai degrabă că „totul este nou sub soare”. Adevărul e că orice epocă, pentru a fi organică, trebuie să fie totodată ceva vechi și nou.

Așadar, orice epocă vitală are ceva nou. Și atunci și filozofia ei are ceva nou*. Lucrul cel mai lămurit e când aduce idei fundamentale noi. Dar aceasta nu e neapărat necesar. Fiindcă ceea ce are importanță este atmosfera în care sunt puse ideile, chiar dacă ele vin toate din trecut, felul cum sunt accentuate și trăite, natura structurării lor, stilul în care sunt prezentate. Din nou, filozofia are ceva comun cu arta, care poate să întrebuințeze idei vechi, cunoscute, dar să le dea o nouă și puternică expresivitate. Jocul accentelor e foarte însemnat în artă, ca și în filozofie.

Deci, faptul că s-a gândit atât de mult în filozofie nu împiedică progresul ei, iar, când acesta nu există, se datorează altor factori. Reluând idei vechi, încă poate fi progres în filozofie. Afară de faptul, care e cel mai însemnat, că și aici pot fi surprize, pe cari le păstrează în rezervă geniul uman: cine se putea aștepta, de exemplu, pe la 1850, ca o jumătate de secol mai târziu să se ridice la orizont steaua lui Bergson?

Și, cu aceasta, putem formula ideea de progres în filozofie, chiar dacă toate cele de mai sus n-ar fi valabile.

Această idee are trei aspecte: de adâncire, de simț critic și de organizare. A. Cournot spunea (Lalande, II, 587) că problemele filozofice, rămânând în fond aceleași, progresul filozofic constă în adâncirea termenilor acestor probleme (și în stimularea științelor pozitive).

* Orice epocă are necesități sufletești și sensibilitate proprii și filozofia trebuie să se potrivească cu ea (decă, trebuie să aibă și ceva nou).

Simțul critic*, care crește o dată cu evoluția filozofiei, are și el trei aspecte: de subtilitate, de justete și de limitare:

de subtilitate, fiindcă reflecția filozofică, în urma atâtor exerciții și rezultate variate de a cunoaște realitatea, în urma atâtor reușite și eșecuri, a învățat să fie din ce în ce mai subtilă și cu mai multe superioare prudențe;

de justete, fiindcă școlile sau concepțiile filozofice, chiar dacă au fost diferite până la cea mai mare opoziție, dar tot călătorind, așa-zicând, s-au domesticit adeseori în spiritul gânditorului de astăzi: ele seamănă, din acest punct de vedere, cu pietrele de râu, cari au plecat colțuroase când s-au desprins din munte, dar, tot rostogolindu-se împreună, s-au rotunjit. Concepțiile diferite și-au împrumutat reciproc elemente, în cursul timpului, recunoscând, formal sau implicit, ceea ce era acceptabil în tabăra adversă...

În adevăr, istoria împacă ori apropie uneori pe oameni, adică ideile lor, și, dacă s-ar întoarce, ei ar fi foarte mirați văzând că sunt puși în aceleași stoluri;

de limitare, fiindcă gândul filozofic se convinge cu timpul că sunt lucruri pe cari nu le poate înțelege, dar fără să renunțe, pentru aceasta, la cunoașterea esențială, ci îndreptând, de exemplu, spiritul către soluția religioasă. În ceea ce privește ultimul aspect al ideii de progres în filozofie, organizarea, Rădulescu-Motru a observat că e un progres și în filozofie, deși el trece neobservat: acela că totalitatea conceptelor filozofice se organizează, se structurează, în cursul istoriei; întru totul din ce în ce mai bogat, mai diferențiat și mai fin, constituind, am zice, un mod de cunoaștere cu o vastă și nuanțată claviatură. Filozofia devine astfel o lume de intuiții, în care profuziunea de sensuri se ia la întrecere cu spiritul critic cel mai rafinat și cu libertatea interioară de combinație, în fermitatea de a servi adevărul.

E drept că ridicarea prea mare a nivelului critic poate să fie ceva paralizant în creația filozofică, ca și în alte creații, dar acest nivel critic în sine e un progres și, de altfel, ca să spunem lucrurilor pe nume, el nu paralizează decât inspirațiile mici. Așadar, progres de adâncire a noțiunilor, de înălțare a nivelului critic și de mai proprie structurare a ceea ce se poate numi, la figurat, or-

* Cea mai mare creștere de nivel critic, cel mai mare salt critic (aproape o mutație), l-a adus Kant.

ganismul culturii filozofice, iată ceea ce nu se poate contesta în evoluția filozofiei*.

O curiozitate legitimă, după ce a privit trecutul filozofiei, poate să se îndrepte asupra viitorului ei și să se întrebe: ce va deveni filozofia? În chip normal, ea se va dezvolta, fără doar și poate, chiar dacă nu va atinge niciodată culmile trecutului. Dar în istoria lumii se pot petrece și lucruri anormale, se pot petrece chiar cataclisme. Căci s-au ridicat acum la putere, în unele locuri, oameni elementari** cari, în tot cursul istoriei trecute, au fost ținuți în frâu sau, dacă s-au manifestat, au făcut-o în chip excepțional, pe când acum au voința să facă lege pentru toți. Acești oameni elementari, fără sensibilitate metafizică și morală, vor să construiască, cu ajutorul tehnicii și al silniciei, un mod de viață copiat după cel al termitei, cu un adaos de senzualitate și orgoliu. Dar termita n-au nici religie, nici filozofie. De aceea, viitorul filozofiei va fi hotărât de faptul dacă omul va rămâne om sau va deveni un fel de supratermită.

P. S. Finalul de mai sus să-l înlocuiesc cu unul mai discret, în felul următor: căci s-au ridicat acum la putere, în unele părți ale planetei, oameni elementari, fără sensibilitate metafizică și

* Să fac un alineat și pentru ideea echivalenței epocilor istorice? Nu egalitate, ci echivalență. Sau, cel puțin, epocile sunt comparabile (ca însemnătate)? Trubețkoi a vorbit de echivalența culturilor. Tot așa, se poate vorbi de echivalența vârstelor. Dacă e adevărat, atunci, în chip fatal, și în filozofie e un progres sau e ceva nou.

Însă epocile nu sunt la fel de valoroase: unele sunt sterile, iar altele rău direcționate (*le stupide XIX-e siècle* – sau azi).

Totuși, e ceva adevărat. Să vorbesc de ideea aceasta aici, ori la începutul paragrafului despre progresul în filozofie – ori în capitolul de concluzii la sistemul de filozofie?

** Cari, în tot cursul istoriei trecute, au purtat botniță, iar dacă au mușcat, au făcut-o în mod excepțional, pe când acum au pretenția să facă lege pentru toți.

Comuniștii n-au filozofie, cel mult știință. Admițând însă că ceea ce au ei se poate numi filozofie, atunci, acum va începe a treia perioadă a filozofiei, complet des-creștinată și des-metafizicizată, care e, în fond, un fel de zoologie de al doilea grad. Dar asta nu va putea rămâne așa, ci va veni a patra perioadă, în care oamenii vor reveni la spirit. Iar dacă nu, înseamnă că se va isprăvi cu istoria umană a bimanului și omul va fi chiar mai rău decât animalul (fiindcă acesta nu e luciferic).

morală, cari vor să construiască, cu ajutorul tehnicii și al silniciei, un mod de viață după cel al termitei (cu un adaos de senzualitate și vanitate). Dar termita n-au nici religie, nici filozofie.

De aceea, viitorul filozofiei va fi hotărât de faptul dacă omul va rămâne om sau va deveni o supratermită.

Valoarea filozofiei

Filozofia e veche de câteva mii de ani; iar într-un sens foarte larg, se poate spune că a apărut o dată cu nașterea propriu-zisă a omului. Având această vechime, această inseparabilitate de omul ca atare, ea trebuie să aibă o valoare deosebită. Totuși, sunt și rele foarte vechi, unele cel puțin tot atât de vechi ca și filozofia, cum ar fi păcatul, și nu s-ar putea spune că ele au o valoare sau, cel puțin, nu o știm noi ori nu o admitem. De aceea, importanța filozofiei se va vedea numai stabilind avantajile și dezavantajile filozofiei, pentru ca după aceea să vedem valoarea ei sau în ce condiții ea are o valoare.

Cele spuse despre putința progresului în filozofie sunt încurajatoare pentru a pune problema valorii sau avantajilor filozofiei.

1. Filozofia și dezvoltarea științelor

Nu e astăzi nimeni, sau aproape nimeni, care să se îndoiască de valoarea științelor. Dar, pentru constituirea și dezvoltarea științelor, filozofia a avut un rol important, fără care științele ori nu s-ar fi născut, ori ar fi rămas într-un stadiu elementar. Acest fapt e adevărat mai ales pentru originea științelor în stil mare, pentru epoca antică, medievală, pentru renaștere și începutul epocii moderne. Aproape toate marile idei în știință au fost date multă vreme de filozofie. Ideea transformismului, care a dus la precizarea modernă a evoluției, ideea raporturilor numerice în structura lucrurilor (Pitagora), care e la baza ideii de lege, teoria atomică, până și ideea rotunjirii pământului, sau aceea că viața s-a născut în mare, în apă, au fost date de gândirea filozofică.

Ideile mari ale omenirii s-au născut în spiritele filozofice. Ideea de infinit, de libertate, de determinism, de finalism, de progres, ideea transformării lucrurilor unul în altul, care a obsedat pe alchimiști și a dus la chimia actuală, ideea că sufletul e o esență, la care se pare că revine psihologia de astăzi, întrucât nu e denaturată de materialism, ideea purificării orizontului cunoașterii și reducerii lui la un fel de monism științific, și atâtea altele, sunt realizări pentru cari omenirea e debitoare filozofiei și

ele nu sunt străine de constituirea și dezvoltarea științelor. În acest sens, ar fi foarte interesant să se facă, temeinic și amănunțit, istoria anticipării filozofice a cuceririlor științifice*.

Trebuie să observăm că astăzi oamenii de știință se specializează aproape întotdeauna în mod excesiv, o bună parte din ei devenind mai mult meseriași, și în aceeași măsură se îndepărtează de filozofie. Iar filozofii, la rândul lor, greu mai pot cuprinde în profunzime și totalitatea cunoștințelor filozofice, și pe aceea a unei singure științe măcar, dată fiind înmulțirea descoperirilor științifice. Dar tocmai această inundație a descoperirilor științifice face mai necesară decât oricând funcția coordonatoare a filozofiei, după cum am văzut, chiar dacă, pentru aceasta, filozofii nu mai sunt ei înșiși oameni de știință ori [sunt] numai în foarte rare cazuri, mulțumindu-se să utilizeze rezultatele obținute în diversele domenii ale cunoașterii umane. Și apoi, spirite cu adevărat mari, stăpâne și pe filozofie, și pe știință, se vor ivi întotdeauna, deși mai greu de azi înainte.

Ținând seama că, la rândul ei, dezvoltarea științelor influențează filozofia (se știe reperculsiunea pe care au avut-o, rând pe rând, asupra filozofiei progresele științelor matematice – mai ales ale mecanicii –, fizico-chimice, biologice, istorice și sociale), vedem că între filozofie și știință e o corelație adâncă, ceea ce ea singură dovedește valoarea filozofiei.

2. Filozofia și celelalte discipline ale spiritului

Filozofia sau spiritul filozofic dau puțința unei creații mai înalte, a unei realizări mai depline, în artă și literatură, morală, religie, istorie, în formarea limbii etc. Sculptura și pictura „titanilor” renașterii, pictura unui Rembrandt, muzica lui Bach, Beethoven, pentru a nu cita alte exemple prestigioase, au atins culmile cunoscute, și, în parte, încă necunoscute, datorită înainte de toate spiritului filozofic sau ideilor filozofice precise de cari sunt pătrunse. Același lucru trebuie să-l spunem, când e vorba de literatură, despre Shakespeare, Molière, Goethe, Dante, despre necunoscutul Omer și tragicii greci, despre Cervantes, Balzac, Dostoievski, Tolstoi, Selma Lagerlöf, Ibsen, Eminescu, despre toate culmile de prima mărime ale artei cuvântului, mijloc unic,

* Eventual, să se schițeze aici, în câteva alineate dense, o astfel de istorie.

dar prin care geniile de mai sus au făcut să se nască lumi noi, cu armonii, cu adâncime, cu plasticitate, cu vrajă inedită și mai ales cu sensuri de transfigurare demiurgică.

Dacă acești creatori au ceva divin, e tocmai fiindcă au creat lumi prin simple cuvinte – o realitate atât de minusculă și de volatilă –, ei fiind, în această privință, o reeditare, dar în limite permise omului, a Factorului metafizic, care a creat la început lumea prin cuvânt. Ei au fost înainte de toate gânditori.

În adevăr, nici o operă literară, artistică, muzicală... nu poate atinge maximul dacă nu are un sens filozofic și calitatea ei e hotărâtă, în mare parte, de puterea și adâncimea acestui sens. Orice operă din această categorie are un număr de idei filozofice și ce interesant ar fi un studiu amplu despre filozofia capodoperelor literare, a capodoperelor artistice în general, dar făcut de filozofi propriu-ziși și nu de beletrști sau simpli istorici.

Thibaudet spunea într-o carte, despre literatura franceză, laudând arta lui Daudet, că, dacă totuși acesta n-a atins nivelul maxim, de exemplu al lui Shakespeare, e pentru că i-a lipsit o filozofie a destinului, a existenței, adică ultima carată a filozofiei. Deși s-ar putea obiecta că, în partea ultimă a lui *Tartarin de Tarascon*, Daudet face o fină, insistentă, melancolică și discretă filozofie a iluzionismului uman, mergând până la implicații de metafizică a cunoașterii și a moralei, ceea ce nu trebuie să i se conteste acestui inimitabil creator de perfecta fluiditate filigranată a cuvântului.

În orice caz, un lucru e câștigat prin afirmația lui Thibaudet: nu se poate supremă artă literară fără filozofie, natural, nu o filozofie discursivă și cu atât mai puțin didactică, ci o filozofie de semnificare a realului, care să curgă ca un șuvoi, suveran și discret totodată, prin toată opera, și care să-l facă pe cititor să înțeleagă că realul e înainte de toate idei și că el însuși e pătruns și oarecum sacralizat de această idee, atât timp cât ia contact cu opera și o înțelege. Iar aceasta e adevărat despre orice artă – și despre muzică mai mult decât despre oricare artă, căci armonia sunetelor e armonia ideilor cari au devenit sonore.

Morala filozofică e desigur un risc, fiindcă poate să se bazeze pe o idee greșită, decât care e infinit preferabilă simpla morală a sentimentului sau a obiceiurilor. Dar această ultimă morală trebuie mai întâi să existe, iar în epoca noastră sentimentul și-a pierdut cele mai adesea naturalitatea lui anonim înțeleaptă și obiceiurile sunt din ce în ce mai supuse atacurilor diplomate ale

civilizației moderne. Și, în toate cazurile, în realitatea atât de complicată, de schimbătoare și de înșelătoare a epocii moderne, e nevoie de o reflexiune exercitată, pentru ca să se vadă cum se aplică corect o normă morală, căci în epoca noastră nu se mai poate trăi într-un sistem de relații prestabilite.

Pe de o parte, deci, pentru a sprijini în mod corect morala sentimentului, pe de alta, pentru a suplini, măcar în parte, morala obiceiurilor, ori, și mai bine, pentru a le întări, și întotdeauna pentru a descifra configurația variabilă a realității și a reacționa propriu, e nevoie de o meditație filozofică, de o convingere filozofică. Desigur, convingerea poate fi rea, după cum am spus, dar, dacă nu se ajunge la o convingere bună, nu vedem cum s-ar putea salva viața morală a oamenilor, până când un nou ev istoric va reorganiza societatea. Iar ca să se ajungă la o conduită morală luminoasă, de mare elan, plin de simț critic și de generozitate totodată, aceasta nu se poate fără un puternic gând filozofic. Datoria filozofilor de a da oamenilor în general idei cu caracter moral este deci imensă, iar meritul lor, când reușesc să o facă, e tot atât de mare pe cât e de mare crima pe care o fac atunci când, prin ideile lor improprii, contribuie la criza sau carența vieții morale.

S-ar zice că religia n-are nevoie de filozofie, fiindcă ea e tocmai filozofia, care s-a încorporat într-un cult. E adevărat, dar pentru aceasta trebuie să fie vorba de o religie autentică și, mai ales, trebuie ca această religie să nu fie amenințată de primejdii. Recunoaștem și o afirmăm cu hotărâre: orice credință religioasă e bună, dar unele credințe religioase sunt mai bune decât altele. Dacă un om nu e în stare de o religie superioară, e preferabil să aibă una bazată în mare parte pe bigotism și superstiție, pe teamă și conformism: practicând religia aceasta, tot devin actuale, în sufletul său, unele posibilități pur religioase, cari, altfel, s-ar pierde.

E însă cu mult mai bine când oamenii au o idee înaltă în viața lor religioasă, care, pe măsură ce se realizează, îi ridică deasupra bigotismului, [a] superstiției și [a] celorlalte elemente adiacente ale practicii religioase. Pentru aceasta, trebuie însă și aici un fond filozofic. Iar dacă filozofia nu poate să inventeze credința religioasă atunci când omul e afon, așa cum un instrument muzical nu poate scoate sunete dacă nu are coarde, oricât ar fi, altfel, de bine făcut, chiar dacă ar fi de aur sau de argint, în schimb, când omul are credință, filozofia i-o poate sublima, când are un început de credință religioasă, filozofia i-l poate dezvolta și

când e în mijlocul atacurilor necredincioșilor, tot filozofia i-o poate apăra – și numai ea!

În epoca noastră, pe care o dorim de tranziție, credinciosul sau cel care vrea să creadă riscă să fie mușcat din orice parte de balaurul cu o mie de capete al ateismului. Dacă el nu are inteligența critică, filozofică, pentru ca să taie rând pe rând toate aceste capete, e pierdut. Așa cum, în renaștere, cavalerii purtau întotdeauna cu ei o spadă, pentru a se război la nevoie cu adversarii, oamenii zilelor noastre cari au o credință nobilă trebuie să poarte permanent cu ei o spadă mult mai fină și mai promptă: aceea a gândirii filozofice, pusă în serviciul credinței nobile. Dacă filozofia nu-și îndeplinește acest rol, nimeni nu o poate înlocui.

Orice istorie e bună dacă e onestă și dacă reușește să redea faptele așa cum au fost. În acest sens, chiar simpla cronică sau chiar istoria pur narativă și didactică sunt foarte utile. Dar istoria superioară, care e știință și artă în același timp, e cu mult mai mult. Ea se ridică până la înțelegerea filozofică a unei epoci ori a vieții omenirii din toate timpurile. Ea dă portrete expresive, caracterizări de situații, sinteze vaste, iar acestea nu se pot face fără intuiție psihologică, fără pătrunderea împrejurărilor, fără explicarea cauzelor, fără bănuirea scopului spre care se merge, cu un cuvânt, fără o putere filozofică, fără o viziune largă și veridică.

Toți marii istorici au avut și gândire filozofică. Nu ignorăm însă faptul că aici e și riscul unei false filozofii a istoriei, cum e în aventura materialismului istoric, decât care e preferabilă cea mai simplă relatare cinstită a faptelor dintr-o cronică naivă. Dar când se va trece peste această eroare de interpretare a istoriei, oamenii vor fi învățați poate ceva și din ea; și anume: să-și apere cu și mai multă hotărâre bunul suprem, care e spiritul lor. Iar atunci când o operă de istorie e pătrunsă de o interpretare veridică a trecutului, rezultă, celelalte calități adăugându-se, istoria de valoare maximă. Fără filozofie, acest fapt e cu neputință, după cum cu neputință sunt arta, morala, religia de excelare maximă, fără un mare potențial filozofic.

Chiar și într-un domeniu mai special, cum e acela al limbii, filozofia a avut și are un rol important. Fără îndoială, limba s-a format la început fără un gând filozofic. Dar progresul și transformarea ei într-un mijloc adecvat, care să dea expresie ideilor și formelor celor mai înalte ale spiritului omenesc, sunt în legătură cu filozofia. În acest înțeles, putem spune că filozofia sau modali-

tatea filozofică a oamenilor a format limba suplă și subtilă, limba nuanțată și cuprinzătoare, limba înălțimilor și adâncurilor...

În general, se poate spune că popoarele cele mai filozofice, popoarele cele mai rafinate, popoarele cari au ventilat cel mai mult idei sunt acelea cari au avut și limba cea mai prelucrată, în stare să exprime toate articulațiile și șoaptele acestui neîntrecut magician, care e gândul omenesc. Nu e deci de mirare că grecii vechi, francezii, arabii, germanii, [h]indușii etc. au avut sau au o limbă atât de bogată și de diferențiată. Natural, limba, odată creată, a ajutat gândirea să se precizeze și să se fixeze, pentru ca să realizeze noi sușuri, dar mai întâi ea a primit influența binefăcătoare și dominantă a gândului filozofic, care a gravat oarecum în limbă și a modelat în ea formele și sensurile lui, chipurile lui abstracte, de o mare complexitate și de o înaltă putere revelatoare, acea unică arhitectură aeriană, în continuă mișcare și totuși păstrând o bază de canoane permanente, care e o a doua lume, comparabilă aproape cu lumea externă.

De aceea, un istoric al filozofiei spune că înșiși sofistii greci „au mlădiat limba greacă, făcând din ea acest organ miraculos al gândirii, pe care noi îl admirăm în dialogurile lui Platon” (Weber, *Histoire de la philosophie européenne*, p. 60-61). Relația dintre limbă și filozofie este deci directă. Chiar la noi, românii, nu s-a putut ajunge la limba filozofică a lui Blaga decât după un exercițiu de gândire critică de aproximativ o sută de ani, greutățile începutului fiind legate tocmai de relativa absență a reflexiunii filozofice în formă „cultă” de mai înainte. Relația în chestiune e pusă în evidență, deși, din nefericire, într-un chip negativ, și de regresul actual, în anume măsură, al limbii, pe tot globul, din cauză că majoritatea oamenilor așa-ziși „civilizați” se îndepărtează din ce în ce mai mult de filozofie, în ciuda aparențelor și pretențiilor, în ciuda înmulțirii termenilor tehnici, care nu înseamnă progres, ci simplă aglomerare.

Limbă subtilă înseamnă limbă cu numeroase categorii gramaticale, cu o nesfârșită variație, cu o spontaneitate care menține continuu impresia de inedit și cu un făgaș organic de fixitate, care e în legătură cu specificul sau personalitatea limbii. Dar modernii încep să simplifice, ei aglomerează în simplitate, așa cum fac și în arhitectură și în muzică, și în costume și în obiceiuri, și în atâtea domenii. Limba de astăzi parcă ar avea ambiția să

poată fi vorbită odată de un robot*. Ea se esperantizează ca spirit de la sine și e în acest sens un reflex al simplificării sau sărăcirii gândului filozofic al oamenilor în general. Simplismul lingvistic (în măsura în care a apărut) reflectă simplismul filozofic. (Oamenii întrebându-se numai 300-400 de cuvinte; vezi situația imperfectului, [a] subjonctivului în Franța; traducerea *Bibliei* în limba engleză...).

Iar dacă mai e nevoie să ilustrăm relația directă dintre limbă și filozofie, vom spune că etnicurile – aceste mari societăți, pline de vână și de revelații – au creat limbile globului și ale istoriei, fiind totodată create în parte de ele, tocmai fiindcă etnicurile implică o filozofie, o viziune a lumii, ceea ce se numește un „ethos”, ajungându-se, de multe ori, la limbi bogate și armonioase. Iar criza limbilor, de care am vorbit mai sus, se explică și prin internaționalizarea oamenilor, adusă de „civilizație”, adică prin parțiala diluare a etnicurilor.

3. Filozofia ca înfrumusețare a vieții

Rolul filozofiei e, deci, de prim ordin în științe, cărora le dă anticipări, probleme, îndemnuri; în celelalte discipline ale spiritului, cărora le dă putința să-și realizeze culmile. Dar nu e numai atât. Pentru a continua tabloul serviciilor pe cari filozofia le aduce genului uman, vom observa că, atunci când gândul filozofic, sprintar și neobosit, se hotărăște să se ofere oamenilor oarecum *en détail*¹, adică în moduri de mai mare circulație și între haine mai atrăgătoare, cum ar fi articolele, eseurile, maximele, conferințele, poate rezulta, dacă autorii lor au talent, o înălțare a vieții, ca atunci când o casă e bine mobilată.

De aceea, e semnificativ, de exemplu, că, în 1964, cu ocazia unei aniversări a lui Walter Lippmann, un concetățean a scris că publicistica lui „face viața mai interesantă și mai frumoasă”, căci marele gazetar american gândește filozofic și are expresii fericite. În aceste cuvinte e foarte propriu exprimată teza valorii inteligenței pozitive în tălmăcirea și ornamentarea vieții.

Ideea subtilă și nouă e cea mai mare picanterie, iar când e și morală e cea mai mare binefacere a vieții. Inteligența aceasta filo-

* Fără gândire filozofică, limba cade în platitudine – numai bine pentru a fi vorbită de un robot.

zofică, ce se dăruiește zilnic ori la scurte intervale oamenilor, într-o fosforescență grațioasă sau cel puțin sugestivă, pune un fel de „paiete“ pe corpul adesea cenușiu al existenței: fără ea, viața ar fi mai urâtă. Gânditori și scriitori ca Maurras, Lassere, Massis, A. France, Valéry, toți moraliștii francezi, în frunte cu Pascal, Nietzsche, Kierkegaard, Carlyle, Ruskin, Emerson, Papini, Unamuno, Gasset, Berdiaev, Șestov, Ducici, Bălcescu, Eminescu, Maiorescu, Hasdeu, Rădulescu-Motru, C. Dimitrescu-Iași, N. Iorga, Pârvan, I. Petrovici, Nae Ionescu, Blaga și mulți alții au făcut în adevăr viața mai frumoasă, au prins pe umerii vieții haine atrăgătoare, chiar dacă nu admitem întotdeauna ideile lor. De aceea*, în toate timpurile oamenii au căutat societatea spiritelor cu idei, l-au ascultat sau ispitit pe Socrate, s-au adunat în simpozioane cu Platon, Aristotel, stoicii, ori în agora, pentru a „auzi ceva nou“, cum făceau grecii, în saloane de discuții minunate, ca în Franța, în cafenele liniștite, ca în Germania, în șezători, ca la poporul român; și chiar oamenilor comuni le place să stea ore întregi „la taifas“, pentru a-și primeni sau vântura gândurile...

Teza inteligenței ca înfrumusețare a vieții, desigur în anume condiții, e o teză mare. Și e vorba, înainte de toate, de o inteligență cu elite filozofice.

4. Filozofia și utilitatea pragmatică

S-ar putea ca cineva să fie mirat că filozofia, o disciplină atât de abstractă și de generală, are totuși o utilitate practică. Dar și matematica e o disciplină abstractă, și totuși, oamenii nu mai pot trăi fără ea, cum nu pot trăi fără pâine. Utilitatea practică a filozofiei este în domeniul educației, în reforma socială, în cunoașterea oamenilor, a eului propriu și a valorilor existenței pentru stabilirea conduitei în viață.

* Bucuria discuției de idei... De aceea au fost în toate societățile culte (și șezători – în cele patriarhale), cenaculuri de spirite fine, cari și-au petrecut cele mai importante ceasuri din viață adunându-se și discutând... ceasuri și nopți întregi. Vezi la vechii greci: Socrate, Platon, Aristotel etc., școlile lor, cari erau în mare parte discuții; vezi „Junimea“ și „Capșele“ de la noi.

Oamenii au făcut întotdeauna educație – într-un fel, o fac și animalele –, fără să știe filozofie, chiar de la început, adică psihologie, căci mai ales de aceasta e nevoie în educație. Dar, înainte, oamenii erau mai naturali, ei aveau intuiție și foarte mult instinct, care face, în fond, mai mult decât o academie. Oamenii însă, în ultima parte a istoriei, au început să se artificializeze și ceea ce nu le mai poate da instinctul le dă psihologia, o ramură a filozofiei. În lipsa naturii, sunt bune și surrogatele. Din acest punct de vedere, pedagogia e un fel de ortopedie.

Mai e apoi și faptul că mediul modern de viață e uneori atât de complicat, încât instinctul rămâne dezorientat în fața lui. De altfel, se știe cât de mare caz se face în pedagogia modernă de psihologie. De aceea, un educator naiv a pus întrebarea: unde e mai multă psihologie decât în pedagogie? Uitând că cea mai multă psihologie e în psihologia însăși! Iar, dacă se întâmplă ca cineva să-și păstreze și sufletul adânc natural și totodată să cunoască și psihologie, e ideal pentru opera educativă.

Reforma socială autentică nu se face la întâmplare. Ea e, poate, faptul cel mai complex din istorie. Oameni ca Pericle, Cezar, Carol cel Mare, Napoleon, Ștefan cel Mare apar foarte rar. Ei sunt un fel de mari tehnicieni ai profetismului, cu puteri transformatoare aproape miraculoase, aproape depășind specia noastră. Una din principalele lor calități, pe lângă devotament, pe lângă forță magnetică sau prestanță deplină, pe lângă cunoaștere enciclopedică, pe lângă virtuți militare impresionante, mai ales în trecutul omenirii, pe lângă promptitudine în hotărâri, este adâncimea și justetea în viziune. Ei simt viitorul și simt natura umană, s-ar zice că ei nu sunt oameni, ci istorie care s-a concentrat într-un om. Iar această putere de viziune e un fel de genialitate filozofică intuitivă, practică. Pe cât de inapți și de absenți din punct de vedere filozofic sunt politicienii obișnuiți, caracudele, escrocii politici și toți exasperații eșichierului public, pe atât de mari gânditori intuitivi și dinamici sunt marii oameni politici. În ei e un fel de providențialism, care prin ei se încorporează în lucruri, cu voia lor, iar uneori chiar fără voia lor, dar nu fără acceptarea lor, tocmai fiindcă se știu instrumente ale istoriei*.

* Dacă Napoleon a spus că destinul trebuie înlocuit cu politica, e pentru că în politica oamenilor mari se manifestă destinul.

Fiind acumulatori de istorie și descălecători, stăpâni și servitori ai istoriei totodată, ei n-au nimic comun cu utopiștii și mai ales cu tiranii și cu apucații, și sunt la antipodul oportuniștilor și aventurierilor de toate categoriile. Desigur, având această vocație extraordinară, marii oameni politici n-au nevoie să învețe filozofie de manual – uneori însă o învață, întotdeauna cu folos, și, în orice caz, lor nu le e străin nici un monument al culturii. Cea mai mare fericire pentru un popor ori pentru o epocă e să-și aibă marile lor om politic, salvatorul. Dar nu e întotdeauna așa și de aceea uneori popoare și epoci se zbat în neputință, ca un corp cu multe membre, dar fără cap, sau fac experiențe tragice, ca somnambulii fără leac.

În lipsa unui geniu politic, a cărui apariție nu poate fi provocată voluntar, trebuie să se studieze atent natura umană în societate și în istorie. Și tocmai aici e rolul filozofiei, care, dacă nu poate înlocui pe reformatorul propriu zis, dar poate fi de mare folos. Cât e de necesară o astfel de filozofie atentă și sănătoasă, se vede din soarta ideologiilor. Sunt ideologii proprii, cari dau o binefacere mai mult sau mai puțin accentuată, dar sunt și ideologii improprii, cari aduc mult rău omenirii.

Acestea din urmă sunt mai ales de două feluri: unul pleacă de la ideea unui fel de *homo angelicus*², cum făcea la noi, după primul război mondial, Brătescu-Voinești, când a scris cunoscutele lui scrisori despre pace³, sau cum a făcut, în morală, J. M. Guyau, mizând pe oamenii viitori ca pe un fel de îngeri atei, fără să vadă absurditatea unei astfel de concepții; altele pleacă de la un fel de *homo oeconomicus*⁴, exagerându-i importanța, și fără aceasta destul de mare, încât se ignorează complexitatea naturii umane, ajungându-se la o încercare în stil mare de amputare a ei, cum a făcut și face ideologia comunismului marxist. Dar o reformă socială bazată pe una din aceste două ideologii duce ori la un fiasco complet, ori la o denaturare a speciei noastre, la neumanitate.

Rolul ideilor este imens în istorie. O recunosc și comuniștii de astăzi, contrazicându-se sau invocând mai ales ideile „progresiste”. Filozoful francez Fouillée a arătat importanța „ideilor-forțe”. Iar despre Fichte s-a spus că, prin filozofia lui, a fost o cauză însemnată a ridicării poporului german contra lui Napoleon*. Mai ales în zilele noastre se poate spune că filozofia a devenit o armă,

* Weber, 489.

cea ce nu înseamnă că omul obișnuit de azi e mai filozof decât cel din trecut, din contra. Dar, așa cer alfabetul, devenit o practică generală, și democrația. Cele mai importante arme ale omului „evoluat” sunt ideile. *Homo sapiens*⁵ are ca laborator militar mai ales logica, indiferent dacă e vorba de o logică obiectivă sau nu. Ideile sunt săbii și bombe atomice, cele mai explozive bombe atomice. De aceea, este imensă responsabilitatea filozofiei. Încorporată în „ideologii”, ea prezidează la reformele sociale, ca și la războaie. Dar totul e să fie vorba de o ideologie sănătoasă. De altfel, înseși geniile politice se pot servi de filozofiile umanității, de ideologii, din cari aleg ce le convine pentru marea lor vocație. Așa că o reformă socială nu se poate face fără filozofie și o bună reformă nu se poate face fără o filozofie proprie.

Prin aceasta, nu voim să spunem că filozoful așa-zicând de carieră trebuie să fie el însuși om politic. Acesta din urmă are o structură sufletească specială și o misiune care e numai a lui. Se știe experiența decepționantă în politică pe care a făcut-o Platon, altfel, atât de mare filozof. E și aici o împărțire de „daruri”, cum ar spune apostolul Pavel. Filozoful e chemat să dea idei reformatorului politic, acesta trebuie să aibă și o filozofie, dar ei nu sunt același tip sufletească. Numai în foarte rare cazuri un filozof de carieră a putut să aibă și oarecare succes în politică și aceasta nu s-a întâmplat cu nici unul din foarte marii filozofi.

Pentru stabilirea unei conduite mai înalte sau mai personale, e nevoie de cunoașterea altora, de cunoașterea eului propriu, de cunoașterea valorilor vieții. Oamenii comuni se conduc, în fond, în parte zoologic, în parte etnografic, dar și la ei e un rest sau o depășire care e numai a lor. Și apoi, în epoca noastră s-a zăpăcit sau s-a anemiât și animalul, iar etnograficul s-a dizolvat în mare parte. Încât, filozofia trebuie să suplinească și aici. Se mai poate spune că acești oameni comuni seamănă între ei și deci n-au nevoie de filozofie, adică de psihologie, pentru ca să se cunoască. E aici ceva adevărat și chiar surprinzător, fiindcă se întâmplă adesea ca acești oameni, pe cari-i numim comuni, să cunoască, practic vorbind, mai bine pe oameni în general, decât oamenii excepționali.

Nu o dată un om deosebit cade victimă acolo unde un om comun nu cade niciodată. Căci oamenii comuni n-au nevoie de studiu psihologic pentru ca să înțeleagă pe cei cari sunt la fel cu ei, chiar majoritatea oamenilor! Aici cunoașterea se face pe baza analogiei. Doi escroci se înțeleg imediat și chiar doi naivi se

înțeleg de minune. Nu trebuie totuși să exageram. Oamenii comuni se aseamănă, dar nu sunt identici și nu rareori cad și ei victimă într-o situație mai complicată sau în contact cu un om mai abil. Așa că un anume spirit critic, pe care-l dă psihologia, le poate fi util. Și încă și mai utilă e psihologia pentru oamenii deosebiți, pentru ca să învețe să nu judece oamenii după ei...

De fapt, ceea ce fac toți oamenii, fie comuni, fie excepționali, este, în mare măsură, să observe pe ceilalți oameni, fără să aibă, de obicei, conștiința științifică a faptului, și să-și alcătuiască, fiecare pentru sine, un fel de tipologie psihologică empirică, astfel încât, cunoscând felurile de oameni, să știe cum să reacționeze față de fiecare dintre ei. Perplexitatea lor e mare când întâlnesc un tip nou sau unul care s-a prezentat altfel decât este în realitate și i-a înșelat. În general însă, această garnitură de tipuri psihice, pe care le cunoaște fiecare, dă bune rezultate. De notat că și animalele superioare fac la fel. Și ele își adună, o dată cu experiența vieții, un număr de date, față de care să știe cum să reacționeze. La ele însă e ceva cu mult mai elementar, încât nu poate fi vorba de o filozofie. Dar oamenii, când stabilesc tipologia umană, adevărată sau falsă, pentru uzul propriu, sunt, de fapt, filozofi fără și știe, adică psihologi. De aceea, filozofia vine în ajutorul lor și ceea ce ei fac, mai simplu și oarecum mai instinctiv, îi ajută să o facă în mod mai complex, mai lucid și mai adevărat. Din cauza aceasta și conduita care urmează e mai proprie.

Cunoașterea eului propriu e ceva mai anevoios. „Ochii minții” au apărut în urma ochilor fizici, probă că la animale nu există decât aceștia din urmă: ele n-au ceea ce se cheamă „introspecție”. Dar e altceva și mai grav: oamenii, chiar și cei comuni, ar avea puțină să se cunoască pe ei înșiși, fiindcă, de fapt, cu ei se întâlnesc în fiecare zi și n-au decât să constate semnificația psihologică și mai ales morală a faptelor lor, ca să vadă ce fel de lighioană sunt. Adică, au puțină intelectuală, în acest sens, și aici se vede că omul cel mai simplu e totuși altceva chiar decât animalul superior, cel puțin din punct de vedere mintal. Dar intervine subiectivitatea și ea anulează în cea mai mare parte puțină intelectuală în chestiune, căci ea nu-l lasă pe om să se recunoască așa cum este în realitate și în ciuda faptelor multe pe cari le cunoaște despre el, inducția lui apare până la urma falsificată.

Și aici e rolul filozofiei. Când filozoful antic a spus „cunoaște-te pe tine însuși”, a înțeles nu numai observarea sistematică a

eului propriu, a înțeles nu numai adâncirea lui până la fondul bun și sănătos (dacă îl are, adăugăm noi), ci a înțeles și că, de fapt, e util să te cunoști așa cum ești și că o idee cu totul greșită despre tine te poate duce la dezastru. Desigur, omul e prin excelență o ființă bovarică și oarecare bovarism e poate necesar pentru curajul în lupta vieții. Dar totul e chestie de măsură: în doze mici, și otrăvurile pot fi medicamente.

Filozofia trebuie să vină în ajutorul oamenilor, convingându-i că e în avantajul lor să se cunoască așa cum sunt, cu oarecare ușoară idealizare, și în acest caz ei pot să-și construiască conduita în mod critic, pentru a deveni mai apti pentru viață, pentru a da mai puține falimente, așa cum un simț critic, psihologic, îi ajută să cunoască mai adecvat pe ceilalți oameni și conduita lor să fie, pe cât posibil, un drum care se ferește de gurile de lup.

În ceea ce privește cunoașterea valorilor existenței, aici filozofia e la larg și e la larg mai ales în epoca noastră, când a dispărut în foarte mare parte configurarea mai mult sau mai puțin armonioasă a valorilor, pe care omul o găsea altădată în mediul lui social, stratificat în mod organic, o găsea aproape cu aceeași siguranță și întregime cum găsea imaginea stelelor pe cer: între aceste două lumi de constelații, drumul vieții nu era prea greu, vorbind în general. Dar, în confuzia actuală, numai gândul filozofic sănătos poate aduce lumină. De aceea, oamenii cari pot crea o gândire filozofică în acest sens au o mare datorie față de ceilalți, cari, în majoritate, nu sunt făcuți să fie tocmai filozofi. În orice caz, nu se poate conduită autentică fără cunoașterea valorilor vieții.

Dar, cu aceasta, ajungem la cea mai mare utilitate pragmatică a filozofiei sau la una din cele mai mari.

Conduita, într-unul din modurile ei cele mai împlinite, se cheamă înțelepciune. A cunoaște oamenii, a te cunoaște pe tine, a ști cari sunt valorile vieții în ierarhia lor, adică sensul vieții, a dori să-ți potrivești viața după un sistem de valori, ceea ce e o dorință firească și, pe deasupra, a stăpâni și tehnica psihologică sau pedagogică, pentru ca să te poți schimba în raport cu cunoștințele sau datele de mai sus – înseamnă a fi candidat la înțelepciune. Desigur, aceasta nu garantează și succesul la examen, dar filozofia face tot ce poate ca să ajute pentru aceasta.

Nu ignorăm, se înțelege, faptul că unii filozofi n-au fost înțelepți, iar câțiva au fost poate dintre cei mai smintiți oameni. Știm că grecii și aproape tot Orientul au cultivat idealul înțelepciunii.

nii și au scris cărți foarte frumoase în această direcție, dar nu garantăm că grecii și orientalii au fost, în general, înțelepți în realitate sau atât de înțelepți pe cât o spun operele lor...

Atunci, care e concluzia noastră ? Din ce în ce mai mult ne facem convingerea că înțelepciunea, întocmai ca sfințenia, e o predestinare: ea ține, înainte de toate, de un echilibru înăscut, de o structură ereditară, care, din nefericire, e foarte rară. Dar, chiar dacă e așa, trebuie să admitem că filozofia e utilă mai ales aceluia care are predispoziții pentru înțelepciune, așa cum mai ales un om cu talent artistic, științific etc. are nevoie de o educație potrivită pentru a-și dezvolta talentul său. Nici un diamant nu e șlefuit și montat de la natură, ci prin tratare și valorificare ulterioară, cari-i măresc de zeci de ori prețul.

Dar nu numai atât: chiar pentru oamenii fără chemarea înțelepciunii, însă meditând mereu asupra vieții, tot se distilează ceva înțelepciune și în viața lor, fie și mai mult teoretică, în cazul când nu se naște o nebunie și mai mare...

Gândul infinitului, de exemplu, nu se poate să nu înțeleptească, cel puțin uneori, chiar și pe nebuni! În această privință, însăși filozofia s-ar putea defini ca fiind disciplina infinitului, a meditării asupra infinitului și a modelării vieții în raport cu el.

Filozoful cunoaște într-un fel oarecare esențele și aparențele, sau ceea ce se numește cu aceste cuvinte, le cunoaște în succesiunea lor de terase antice și nici o sminteală nu poate să-l împiedice ca, cel puțin din când în când ori în momente de mare încercare ale vieții, să aibă o rezervă față de „aparențe” și o dăruire față de „esențe”, să-și nervureze sufletul cu sensuri cari sa-i dea o anumită transfigurare liniștită, baza înțelepciunii...

În ceea ce privește pe oamenii comuni, înțelepciunea la ei trebuie să vină, în afară de instinct, într-un cât s-a păstrat nealterat, în primul rând prin ceea ce le administrează, în formă accesibilă, filozofii bine inspirați și o bună organizare a societății.

Înțelepciunea e un cuvânt mare și despre ea mai mult se vorbește decât există în realitate, dar, în măsura în care există, ea nu poate fi fără filozofie: din punct de vedere practic, ea e filozofia însăși.

5. Filozofia și idealul cunoașterii

Și, cu aceasta, venim la problema principală pe care am urmărit-o în capitolele precedente, aceea a cunoașterii ideale, cerută de spiritul nostru.

Cunoașterea practică și științele au o foarte mare importanță. Dar prima are, înainte de toate, o importanță de indispenzabilitate, fiindcă fără ea nu putem trăi, și, după aceea, pentru că, în timpul exercițiului practic, inteligența noastră poate avea sugestii pentru cunoașterea teoretică ori poate verifica unele idei teoretice. Iar științele au importanță, fiindcă dau cunoașteri în anume domenii, fiindcă dau cunoașteri pozitive, adică verificate în cadrul fenomenului, și fiindcă dau idei de cari se poate servi practica.

Dar, să ne înțelegem: nu aceasta e cunoașterea ideală sau ceea ce am numi cunoașterea nostalgică sau chiar originară a spiritului nostru. Fiindcă ceea ce a urmărit omul chiar din momentul când s-a „realizat” în adevăr ca om, faptul la care a năzuit, cu un fel de puternic instinct spiritual, care este onoarea speciei noastre, prin care s-a și ridicat deasupra speciei, a fost și este cunoașterea realității ca atare, fără raportări practice și fără fragmentari de nici un fel. Subiectul uman unic a stat în fața obiectului unic și pe acesta a vrut să-l cunoască, fără nici o deturnare de la semnificația lui în sine și fără nici o diminuare prin spargerea în aspecte izolate. Adică, mintea noastră, în reacția ei gnostică fundamentală și nealterată, vrea să cunoască existența nemultiplicată și nedisociată, existența totală, nedenaturată prin interese utilitare și, am zice, neaparentizată, prin considerarea ei în aspecte autonomizate, rupte de sensul adânc ce străbate „tot ce viază și cântă”.

Existența trebuie că a apărut de la început spiritului nostru ca o magie de semnificație și ca o muzică de înțelesuri, topite într-o armonie unică. Aceasta e cunoașterea noastră originară și totodată ideală. Probabil că ea s-a născut, dacă sunt posibile explicații în acest domeniu, dintr-un fel de *osmoză* a spiritului nostru cu întreaga existență, dintr-o contemplație majoră și tot pe atât de dezinteresată pe cât de patetică.

Când această „osmoză” s-a precizat și s-a diferențiat/complexizat îndeajuns, când omul, din obiect, a devenit subiect, dar păstrând adâncimea și plenitudinea corelațiilor organice și neștiute cu toată realitatea, cu acea realitate care nu se poate multiplica, fiindcă unul nu se poate înmulți cu el însuși și nici nu

se poate diviza, fiindcă s-ar anula, atunci s-a născut cea mai însemnată cunoaștere a omului, cunoașterea ca atare, cunoașterea dezinteresată, dar dramatică și vrăjită, fiindcă de aici înainte omul avea să fie ucenicul neobosit și adeseori tragic al acestei nevoi de cunoaștere.

Căci ceea ce vrea, în fond, spiritul nostru nu e o cunoaștere parțială, nu e cunoașterea unui aspect sau a unui dispozitiv detașat din marele tot, nu e nici chiar o cunoaștere care să servească numai biologicul sau practicul, iar după aceea să adormim, ci e cunoașterea întregii realități într-o singură viziune și într-o perspectivă de inteligibilitate nepuizabilă, care să facă din noi spirite permanent vii, atât, desigur, cât ne putem realiza ca spirit. Această cunoaștere, primordială și finală în același timp, e cunoașterea fără atribute, căci atributele servesc cele mai adesea să diversifice și să superficializeze: ea nu e nici cunoaștere chimică, nici fizică, nici geografică, nici de a vreunei alte științe unilaterale, în care agonizează sau se pierd desăvârșit în sensul de ansamblu, ci e cunoașterea în sine, iar ea cuprinde totul într-un unicat, ce nu poate fi imitat de nimic, fiindcă obiectul ei e dat o dată pentru totdeauna. Când s-a născut această cunoaștere, s-a născut filozofia.

Omul are, din punctul de vedere care ne preocupă acum, trei feluri de percepții: percepții de obiecte individuale, percepții de ansambluri de obiecte (grupe, peisagii) și percepția realității generale, care este și ea unică, dar nu e individuală, fiindcă nu e mărginită de nimic. Cu obiectele individuale (lucruri sau ființe) și cu grupele sau ansamblurile se ocupă științele și artele. Științele descriu obiectul sau obiectele, arată componentele și relațiile, legile. Artele dau expresie plastică obiectelor individuale sau în grup, stabilesc tipuri fascinante și dau armonii complexe, depășind unghiul științific și împrumutând ceva de la filozofie.

Dar cu realitatea generală ca atare, cu percepția ei, se ocupă filozofia. Vocația filozofică e măsurată de precizia și acuitatea percepției sau intuiției acestei realități generale pe care o are cineva. Filozoful are ochi compuși și vede tot, dar imaginea pe care și-o face despre toate obiectele este una singură. Ceea ce este însă mai clar la filozof este specific genului uman ca atare: filozoful reprezintă autenticitatea, originalitatea, idealitatea cunoașterii, care e caracteristica gradului deplin al ființei umane.

Dar nu numai atât: în această reacție de cunoaștere fundamentală a omului, pe care am numit-o filozofică, este considerarea lumii ca totalitate, fără însă ca omul să uite locul lui în

lume. În această cunoaștere deci, subiectul nu uită de el, oricât de absorbantă ar fi contemplația sa. Ci, percepând existența sau realitatea generală, omul se simte pe el ca pe un punct specific, înrudit cu restul, făcând parte din marele rest, chiar din sacrul rest, dar păstrând particularitățile lui, de unde problema destinului său, a sensului vieții lui în sensul generalului existenței. Ce dualitate patetică! Ce antinomie chiar, uneori, în cadrul unității realului.

Ce e realitatea generală, de unde vine, unde merge și care e rostul omului în ea, lumea și omul în lume, *unul* pigmentat și oarecum neliniștit de acest mic dar scump embrion care e omul: aceasta e intuiția, cu nimic comparabilă, asupra căreia lucrează de mii de ani, ținând case de păianjen ontologic, meditația filozofică a omului. Ce altă cunoaștere mai poate să se ocupe cu această problemă? Din contra, toate celelalte cunoașteri sunt palide sau incomplete în raport cu ea, cunoașterea prin excelență.

Se vorbește de specialități, de nenumăratele specialități științifice, ca și când numărul lor impresionant și din ce în ce mai mare ar putea să anuleze cunoașterea filozofică. Dar specializarea nu este în firea cunoașterii ca atare. Ea e, în fond, o cunoaștere amputată. Specializarea e produsă ori de nevoi practice, ori de nevoi didactice, ori de o perversiune a spiritului. Nevoile practice sunt tiranice. De vreme ce, în lumea aceasta, spiritul vremurilor e legat de un corp, el suferă, în mare parte, servituțile acestuia. Cunoașterea practică – și marea importanța care i se dă – e urmarea unei astfel de servituți.

Omul e pândit la fiecare pas de un roi de boli, așa cum e pândit de un roi de demoni. Cercetarea practică, medicală, e deci o necesitate. Corpul e o realitate metabolică. Știința trebuie să caute, în consecință, cât mai multe alimente: cum același sol poate să dea mai multe recolte pe an, cum aceeași vacă poate să se transforme într-un bazin de lapte, cum același porc poate ajunge, prin experimentări și selecție, să dea o rasă cu capul și picioarele mici, aproape fără cap și fără picioare, mai mult un sac de carne etc. Apoi, omul trebuie să-și acopere goliciunea trupului, trebuie să construiască adăposturi pentru condiția lui firavă, trebuie să inventeze mijloace de transport, trebuie să fabrice arme pentru răutatea lui și a semenilor... Nu e loc de cărmit: cu toate aceste lucruri, și cu altele, el trebuie să se ocupe, dacă vrea să supraviețuiască. De aceea, nu e de mirare că cea mai bogată,

dacă nu cea mai importantă, cunoaștere umană e cunoașterea practică.

Nevoile didactice, a doua cauză a specializării, decurg din limitele minții omenești: oamenii își împart sectoarele realității, pentru ca să le poată studia mai în amănunt, pentru ca să poată expune mai ordonat rezultatele, pentru ca să le poată învăța mai ușor, și fiindcă ascultă de aptitudinile lor, mai pronunțate într-o direcție decât în alta. Iar o dată cu fantastica înmulțire actuală a cunoștințelor științifice (invazie de buletine, anale, reviste științifice, biblioteci-uzine de cărți de specialitate), specializarea nu e numai o utilitate, ci o fatalitate. Un matematician, cercetător cu mare reputație, mi se plângea, de curând, că, asistând la un congres internațional de matematici, într-o secție care nu era a lui, n-a înțeles nimic. Între el și un absolvent a patru clase primare nu era nici o deosebire: sunt propriile lui cuvinte.

Perversiunea spiritului, a treia cauză a specializării, a apărut prin transformarea mijlocului în scop, cum s-a întâmplat de atâtea ori. De aceea, unii savanți s-au închis în laboratoare, muzee, biblioteci și au făcut din cercetarea unor aspecte mai mult sau mai puțin minore un scop în sine, rupt de viață și de celelalte discipline ale cunoașterii. Când culoarea de fond poate străbate prin culoarea pusă deasupra, sau de ce aripile unor fluturi au mai multe colțuri – pot fi probleme grave, în acest caz... Firește însă că nu se poate stabili întotdeauna cu precizie unde cercetarea specială e motivată și de unde începe devierea.

Cunoașterea practică e importantă pentru cunoașterea în sine, mai ales prin sugestiile pe cari le poate da, dar, considerată în sine însăși, ea satură mai mult biologicul decât spiritul nostru. Dacă n-ar fi boldul nevoilor practice, oamenii nu s-ar ocupa cu cele mai multe din chestiunile puse de ele, dar cu cari se omoară astăzi. Nu e același lucru cu cunoașterea dezinteresată sau în sine. La ea, omul n-ar putea renunța nici într-un caz, fiindcă ea ține de plenitudinea și de rostul lui.

De aceea, e foarte semnificativ că teologul, când spune că în Paradis oamenii vor trăi contemplând Divinitatea, a implicat faptul că acolo oamenii vor păstra, își vor potența chiar funcția cunoașterii ca atare, contemplarea însemnând cunoaștere maximă și trăire artistică perfectă. În Paradis, poate că nu va mai fi nici morală, pentru că nu va mai fi nevoie de ea, sau va fi o stare de sublimare morală, cu atât mai mult nu va mai fi

cercetare practică, dar cunoaștere în sine, transfigurată, va fi învăluită în armonie estetică.

Tot așa, cunoașterea științifică vine cu împărțirea realității în domenii diferite: realitatea însă, în fond, n-are sectoare, ea e una singură. Mai mult: oamenii de știință, când se specializează, se fragmentarizează ei înșiși, oarecum. În științe, oamenii își limitează și realitatea exterioară pe care o cercetează, precum și propriul lor spirit. Pentru aceste motive, nici cunoașterea exclusiv practică, nici cea exclusiv științifică nu pot răspunde idealului gnosic al spiritului nostru, sau numai până la un punct. Orice mare gânditor depășește atât practica cât și știința și caută să ajungă la o viziune de totalitate, din care, de fapt, se hrănește spiritul său. Această viziune o dă filozofia. Practica și știința sunt instrumente ale omului, sunt chiar respirații ale lui, în bună parte, dar, în cele din urmă, ele reprezintă o *cunoaștere auxiliară*. Oricât ar fi de indispensabile și de grave, ele sunt două trepte, cari duc sau trebuie să ducă la treapta cunoașterii filozofice.

Numai cunoașterea filozofică poate să dea o idee despre toată existența și să mulțumească, în anume condițiuni, sufletul nostru. Lăsând la o parte, după ce le-a cunoscut, contribuțiile practice și ale științei, ea ne dă o conștiință a Totului, pe potriva noastră, și a rostului nostru în acest Tot, ceea ce e chiar de la început scopul nealienat al cunoașterii omenești. Prin aceasta, ea merge către ținta însăși a cunoașterii, înscrisă în structura noastră (filozofia dă adevărul structural al omului), fără uitări ale propriei ei naturi și fără fragmentari, ajutând-o să se reveleze sieși cât mai precis.

Cum poate filozofia să îndeplinească această misiune? Prin ceea ce am arătat mai înainte, prin ideea de Absolut. Esența ultimă a lucrurilor sau Absolutul face unitatea acestei imense *membra disjecta*⁶ a realității generale, transformând o necuprinsă pluralitate într-o singură ființă. Prin ideea de Absolut unificăm multiplul, fără a-l face monoton, și tot prin sensul intuit în el aflăm și sensul sau rostul nostru de viață.

Am văzut că știința se ocupă cu fenomenele și le cercetează în raporturi reciproce. Se ocupă cu fenomenele, dar niciodată cu *fenomenul*, care e unul și le cuprinde pe toate. De aceea am spus că știința este *intrafenomenală*. Filozofia însă consideră fenomenul în întregimea lui. Și, pentru ca să-l poată înțelege, trebuie să-i caute sensul sau rațiunea în afară de el, așa cum face și știința când caută să înțeleagă un fenomen prin altul. Dar știința

rămâne tot în fenomen, e prizoniera lui, oricâte minuni de explicație sau de descoperire ar face. Pe când filozofia se plasează în afara fenomenului ca atare și îl explică printr-o rațiune ultimă.

De aceea, filozofia e *extrafenomenală*. Prin aceasta, filozofia a ajuns la excelarea care îi e proprie, a ajuns în adevărata ei țară. Rupându-se de totalitatea lucrurilor, de realitatea generală, prin luminarea sau semnificarea acesteia cu ajutorul unei anume idei despre Absolut, și răspunzând astfel la ceea ce e cerința supremă în spiritul nostru, filozofia își realizează cea mai mare valoare a ei. Multe și importante sunt valorile filozofiei, după cum am văzut, dar ele culminează cu aceasta, care e valoarea primordială a filozofiei. Spiritul uman însetat de Absolut, nostalgia după o cunoaștere plenară și ultimă își află satisfacția, atât cât e permis nouă, oamenilor, în filozofie sau în ceea ce ne recomandă ea, acolo unde ea însăși nu poate să precizeze mai mult.

Din faptul că filozofia se ocupă cu realitatea generală pe baza ideii de Absolut, sau, mai pregnant, cu Absolutul și manifestările lui, decurg câteva corolare. Cel mai însemnat e că filozofia, pentru ca să se constituie, pleacă de la o idee de bază, de la o viziune a realității, care rămâne aceeași pentru fiecare filozof, ulterior datorită lui fiind numai să o varieze ori să-i găsească noi fundamentări. Pentru filozof deci, adevărul e dat în esență o dată pentru totdeauna.

Și nici n-ar putea fi altfel. Fiindcă Absolutul nu se poate împărți în fragmente, cari să fie studiate pe rând, cum face știința cu fenomenele, pentru motivul că Absolutul e întreg în fiecare parte. Absolutul nu se poate cuceri prin fragmente, ci printr-o înțelegere inițială, care rămâne definitivă, a sensului lui, atât cât acest lucru e cu putință. Prin aceasta, gândul filozofic are rațiune suficientă pentru spirit, are saț, având în același timp și permanent inedit prin variere la infinit, această dualitate fiind o altă valoare a filozofiei.

Filozoful, cunoscând adevărul în esență sau ca discuție, de la început, sau ceea ce consideră ca fiind adevărul, capătă o anume liniște interioară, din acest punct de vedere, o ridicare deasupra surprizelor. În acest sens, filozofia dă un *terminus*, care e totodată și repaos spiritual, păstrând ineditul, după cum am văzut. Imaginea clasică a filozofului e chiar aceea a unei suveranități, însoțită însă de modestie, a unui sentiment de pace, dar și a unei permanente actualități.

Să ne gândim la această vie pace interioară a unui Platon, Spinoza, a unui Socrate, Aristotel, a stoicilor, a filozofilor creștini etc. Pentru ei, viziunea de bază le dădea un fel de evantaliu de inteligibilitate, care lumina întreaga existență, făcând-o străvezie, fiindcă toate faptele, toate câte există, intrau sau se subsumau în categoria de semnificare a viziunii lor, ca într-o cheie a unui imens portativ gnosic.

Pentru știință însă nu e tot așa. Pentru ea, cunoașterea n-are saț, un adevăr câștigat, o problemă rezolvată pun alta, de aceeași importanță și adeseori de o și mai mare acuitate. Cercetarea științifică n-are niciodată sfârșit, contrastează cu pacea filozofului⁷. Se poate vorbi de un cerc vițios. Adevărul esențial nu poate fi dat de la început, ci e amânat la infinit. În schimb, adevărurile se acumulează. Aceasta poate da omului de știință un sentiment de satisfacție în calitate de cuceritor, dar nu-i dă un adevăr definitiv și complet, care să-i armonizeze ființa, ci menține o permanentă stare de provizorat, o încordare, o inversunare, care uneori transpune instinctul de vânător în domeniul cunoașterii.

De fapt, la baza imensului progres actual al științelor stă, pe lângă motivele practice, acest instinct de vânător, care e străin adevăratului filozof. Știința nu poate deci să dea înțelegerea sub specie eternă și nici liniștea care urmează acesteia, iar când o face, e pentru că omul de știință e dublat de un filozof. Iată de ce gânditori ca Platon, Schopenhauer, Spencer, Bergson... au putut avea, la urmă, sentimentul că și-au împlinit adevărul: acest sentiment nu-l poate avea nici un om de știință, chiar dacă ar trăi o mie de ani. El poate vorbi cel mult de trofee, sau de oboseala luptătorului, care a stat prea mult în arenă.

Dar nu e numai atât. Se poate spune că știința acumulează cunoașterile, dar mărește ignoranța. Niciodată n-au fost mai multe cunoștințe științifice ca astăzi, dar niciodată în istorie n-au fost mai multe probleme nerezolvate ca acum. Avem uneori impresia că, pentru o problemă rezolvată, apare un fascicol de noi probleme. Ca în domeniul medical, unde numărul remediilor a crescut, dar numărul bolilor e mai mare decât oricând. S-ar zice că știința ne ajută să ne vedem ignoranța. Ea nu ne dă o perspectivă universală de inteligibilitate, ca filozofia, ci ne îneacă în propria noastră știință. E ciudat că știința, care de obicei mărește orgoliul omului până la a-l face uneori luciferic, îi dă și sentimentul acestei ignoranțe, umilința acestei neputințe. Dar când

omul de știință vede aceasta, înseamnă că s-a depășit în oarecare măsură.

Și, ca și când atât nu ar fi de-ajuns, se mai întâmplă ceva. Auguste Comte a îndemnat pe oameni să se ocupe numai cu științele în cari pot fi cunoașteri pozitive, dar el n-a contestat existența Absolutului, în anume cazuri a avut chiar un sentiment puternic al lui. Dar oamenii de știință de după A. Comte, ocupându-se cu o pasiune din ce în ce mai mare de tot felul de științe, au ajuns, de obicei, să creadă că acesta e totul și au uitat de punctul de plecare, de Absolut, cel puțin practic vorbind. Ei s-au cantonat în fenomen, s-au îndepărtat de fondul realității și de ținta adevăratei cunoașteri.

Știința a devenit un fel de somnifer grav, care a confiscat gândul ultim, gândul metafizic. Ea a fost reprezentată frecvent de tipul cercetătorului contemporan, care s-a mulțumit cu o realitate secundară, cu condiția ca aceasta să încapă în eprubete, telescoape, turbine, documente și formule. Adică, un fel de seră a realității, foarte îngrijit și geometric aranjată. E și aceasta o realitate, dar nu cea mai mare realitate, aceea care le susține pe toate și le dă sens.

Întrucât acest tip de om de știință contemporan s-a îndepărtat de realitatea cea mai adâncă, el a devenit, în ciuda aparențelor, un spirit nerealist. Evul Mediu a fost acuzat de lipsă de realism, dar acuzatorul a căzut și el în nerealism. Numai că Evul Mediu avea nerealismul realităților secundare, pe când epoca noastră a căzut cel mai adesea în nerealismul realității prime, ceea ce e cu mult mai grav. Desigur, științele au dreptul să se ocupe cu fenomenele, căci acestea sunt domeniul lor, dar cu condiția să nu ignoreze realitatea mai adâncă. Altfel, scena e ocupată de omul de știință inocent, care trăiește într-un fel de paradis confecționat al cunoașterii, străin de marea dramă a acesteia, dar și de marea ei victorie finală, de înalta ei spiritualitate. Sau, și mai rău, apare omul de știință prezumțios, care declară formal că nu există decât știința lui și că, prin ea, el poate descifra universul sau îi poate schimba structura. În felul acesta, se adună gândul viu din spiritul oamenilor și el alunecă pe deasupra realității ca o roată ce a ieșit din angrenaj ori ară la mică adâncime.

Acest om de știință rupt de ultima realitate este, de fapt, oricât ar crede contrariul, o ființă a-ontică. Visătorul de odinioară, omul cu mituri, cu credințe fundamentale și cu presentimente, era un om mult mai întreg, cu un realism mult mai autentic. De

aceea, în el era mai multa filozofie, chiar când era naivă, eventual copilărească, fiindcă filozofia vine din adânc și se scrie în zenit. Filozoful e un om viu, în centrul lucrurilor, în contact continuu cu esența realului. Primejdia aceasta a științei ca somnifer ontologic sau metafizic nu poate fi evitată decât printr-o adevărată educație filozofică.

Altfel, se întâmplă nu numai o diminuare a omului, a spiritului, dar un neajuns important chiar pentru știință, considerată în ea însăși. Căci sunt fapte, în știință, cari sunt condamnate să rămână întotdeauna neexplicate, dacă nu sunt puse în legătură cu ecouri ale Absolutului. Însăși ordinea universală și procesele arhitecturante din natură sunt un exemplu în acest sens, pe care omul de știință, orbit sau adormit de un naturalism periferic sau agonizant, îl ignorează ori cu candoare, ori cu orgoliu.

Un alt corolar, care rezultă din faptul că filozofia se ocupă cu realitatea generală prin prisma irizantă a Absolutului, a acelei realități generale în care omul își caută sensul ființei lui, este că filozofia nu e o disciplină pasivă sau o disciplină de care omul se poate lipsi. Ne referim, se înțelege, la omul realizat sau la omul nefalsificat și neinfatuat. Până și oamenii cei mai simpli, aproape rudimentari, au momente în viață când își pun problema existenței generale, când sunt înfiorați de destinul lor și al lucrurilor.

La acest fapt s-a gândit, desigur, Goblot, când a spus că termenii științelor nu sunt cunoscuți de nespecialiști, dar că „nimeni nu poate să evite limba specială a filozofiei” (*Vocabulaire...*) și când a afirmat că „filozoful e un specialist, în sensul că se ocupă în mod special de chestiuni despre cari vorbește toată lumea”. De aceste chestiuni se interesează oamenii, fie și la răstimpuri și în momente de răgaz sau de mare cumpănă, dar nu se interesează la fel, de exemplu, de temperatura la care se topesc mineralele, de sistemul în care cristalizează soluția, de numărul ouălor pe cari le face un vierme, de limba malgașă, de răspândirea cuiburilor de păsări în orașul New York.

În schimb, e semnificativ că oamenii se interesează de chestiuni științifice, când n-o fac din interese practice sau din amuzament, atunci când au impresia că ele au ceva ultim, adică atunci când li se pare că ele se apropie de filozofie, cum ar fi problema viselor, a ocultismului în general, constituția materiei, galaxiile cele mai îndepărtate, coincidențele stranii, instinctele, migrația păsărilor și [a] peștilor etc. Pe oameni îi interesează mai mult filozofia decât știința și, dacă nu se ocupă mai mult de ea, e

fiindcă n-au timp, n-au pregătire, n-au pricepere, ori din decepție, sau alt motiv.

De aceea, probabil, însuși Democrit nu dădea o importanță în sine științei, deși își baza filozofia pe ea; și tot de aceea, de la un timp, Socrate nu mai făcea caz de știință, deși o cunoștea și vorbise în multe rânduri despre ea. Aceasta însemnează că omul se definește, între altele, prin filozofie (de aceea omul de azi se dehumanizează), și aceasta e una din definițiile cele mai substanțiale, mai grele de consecințe. Nu e nevoie să spunem mai mult, pentru a arăta importanța filozofiei.

Ultimul corolar, care decurge din faptul că filozofia se ocupă cu Absolutul, este că ea are obiectul cel mai greu de cunoscut. Aici e altă dualitate a filozofiei. Pe de o parte, pe oameni îi interesează filozofia, pe de altă parte, aceasta e aproape peste puterile lor. Filozofia e umană fiindcă interesează pe oameni, dar e parcă supraumană, fiindcă îi pune la grea încercare ca să și-o apropie. Dintre toate disciplinele de cunoaștere, filozofia e cea mai grea, dacă e vorba de filozofie de valoare. De aceea greșește Condillac* când spune, cu obișnuita lui naivitate de explicație, dar și cu animozitate, că „un philosophe rêve facilement”⁸ (Bréhier, t. I, p. 17). Că filozofia ar fi vis, aceasta se poate, în parte, dar nu e nimic grav aici. Visul servește, uneori, și pentru comunicarea religioasă care se face omului sau e, alteori, modalitatea inspirației artistice. E foarte greu să faci lucruri mari, lucruri serioase, visând sau jucându-te. Dar nu despre realitatea visului este vorba, ci despre faptul că cei mai rari creatori sunt filozofii, mai rari decât artiștii și literații și cu mult mai rari decât oamenii de știință. Ne referim, desigur, la marii filozofi, cari, în toată istoria, au fost câțiva sau cu puțin mai mulți. Chiar și religia e, într-un fel, mai ușoară, fiindcă pe ea o creează, în esență și mai mult sau mai puțin direct, însuși Dumnezeu.

Și totuși, filozofii au existat. Indirect, sunt și ei inspirați, în cazurile fericite, de Absolut, dar ei au vorbit ca oameni. Prin contribuția celor mai buni dintre ei, s-a adus o înnobilare a genului uman. Fiindcă filozofiei, în această situație, i s-a încredințat misiunea și soarta adevărului. Reprezentanții ei au transmis oamenilor puteri de cunoaștere cari erau, s-ar zice, numai ale zeilor. Căci

* Și Proudhon, când spune: „vendeur de l'Absolu” – cu excesul lui de afirmație.

care e omul exclusiv uman, care să îndrăznească să se apropie cu folos de Absolut?

La acest lucru se va fi gândit Aristotel, când a spus că filozofia are ceva divin (Janet, Séailles). Desigur, e departe de noi gândul de a interpreta aceste cuvinte prea *ad litteram*. Dar spune foarte mult că un spirit atât de ponderat și cu un simț al răspunderii atât de mare, cum era filozoful în chestiune, s-a exprimat în acest mod. Mai apropiat de sensul literal, ne gândim la părerea lui Aristotel că filozofia e „știința adevărului”, a adevărului universal, a adevărului suprem.

Adică, disciplina care se ocupă cu adevărul ca atare, cu adevărul în sine, cu adevărul întreg, fără compartimentări și diluări, care comandă celelalte adevăruri și pe care de la început îl caută spiritul uman, cu acel adevăr care ne introduce în inima lucrurilor și care ne face să auzim ceva în însăși intonația existenței, simțind în același timp accentul propriei noastre respirații cuprins în magia sensului general.

6. Filozofia și cultura

Cultura: cuvânt grav, cuvânt sonor și prestigios, care aduce în minte imaginea unui cristal imens și incasabil, ce cade pe trepte de marmură. Vom vorbi mai târziu în capitole speciale despre sensul culturii, felurile și comandamentele ei. Acum însă trebuie și observăm că acest fapt minunat, care e cultura, presupune în primul rând o concepție de viață, o viziune a existenței, deci un adevăr integral sau considerat ca adevăr, dar întotdeauna integral, o reflectare a întregii realități în cunoașterea omului. Dar aceasta însemnează filozofie. Această caracteristică a culturii e atât de necesară, încât ea apare nu numai în cultura indivizilor, ci și în aceea a popoarelor, a națiunilor.

Orice națiune are o viziune a vieții, o filozofie, care, dacă are oarecare vag sau oarecare disparitate, nu e mai puțin reală. Fiindcă nu poate exista cultură fără filozofie! De aceea, un specialist într-o știință, oricât de importantă, nu e om cult dacă nu are și ceva filozofie. Un fizician, un chimist, un matematician, chiar dacă ar cunoaște toate transformările materiei, toate formulele combinațiilor și toată feeria numerelor, nu ajunge la starea culturală dacă nu pune toate acestea în legătură cu sensul existenței totale, dacă nu pătrunde și formulele sufletului, dacă nu-i sensibil la feeria existenței infinite.

Și aceasta e adevărat despre orice știință particulară, întrucât conduce în afara filozofiei. Științele pot să dea material foarte prețios și sugestii de mare valoare pentru filozofie, dar valorificarea lor o face un act de depășire a științei. De aceea, e curios că o minte atât de ageră ca aceea a lui Albert Rivaud a spus că fizicienii, chimiștii etc. sunt filozofi și chiar cei mai buni (*Histoire de la philosophie* I, p. VIII). Adăugăm că a spus aceasta într-un anume înțeles, adică vrând să critice pe aceia cari nu cunosc realitatea prin experiență directă, dar vor să facă filozofie, totuși afirmația lui rămâne curioasă.

Că e bine ca filozofii înșiși să facă experiențe științifice – întru cât e posibil –, așa cum făceau adeseori mai demult, aceasta e altceva. Concepția generală despre lume n-o poate da decât filozofia, fiindcă ea însăși e filozofia, iar filozofia e în mare parte cultura, în anume condiții, dar în mod necesar. De aceea un teolog, sau un om cu adevărată cultură religioasă, cade întotdeauna în picioare, orice chestiune generală sau de viață s-ar discuta: fiindcă are o bună bază filozofică, experimentată de veacuri pe potriva sufletului uman și integrată organic în această cultură. La fel, un om vechi, beneficiind de roadele culturii patriarhale, cultură completă, impregnată de o idee filozofică plină de armonie, discreție și profunzime vitală.

Spre deosebire de omul actual, de obicei risipit, unilateral și neliniștit, pe care civilizația modernă îl îndepărtează de filozofie, contrar naturii lui adânci sau nealterate. Și omul religiei, și omul vechi trăiau puternic faptul religios, iar religia e cea mai proprie bază a culturii, fiindcă, în esență, e o filozofie infuzată în dogme și practici complete, armonizate și precizate, de ceea ce nu poate da decât revelația.

Trebuie să mai observăm însă că nu orice filozofie, oricât ar fi ea de rafinată, e proprie pentru o adevărată cultură, fapt de care ne vom ocupa în alt capitol, și că filozofia care intră în cultură și o face posibilă nu e ceva indiferent, nu e ca tablele de logaritmi inerti, ci mai degrabă un izvor de logaritmi vii, cari patetizează ființa omului și se topește în pulsul structurii lui. E vorba de o trăire a filozofiei care, în unele cazuri, e mai mult platonice, dar sinceră, în altele, se apropie de ceva cultural. În cazurile din urmă, cari sunt și cele mai împlinite, filozofia poate duce la un act de aderare religioasă formală și lucidă. Atunci, filozoful călătorește în preajma lucrurilor sacre, el devine, în ultimă analiză, un pelerin.

Filozofia, având această importanță pentru constituirea culturii, trebuie să fie valorificată. Sunt unii cari spun că orice om are o filozofie, mai mult, că orice instinct sau habitudine implică o atitudine, deci ceva filozofie, iar instincte și habitudini are toată lumea. Se vorbește chiar, de exemplu, de filozofia avarului, [a] negustorului, [a] Don Juan-ului, [a] exploratorului, [a] cuceritorului, [a] meseriașului [a] avocatului etc., și nu fără oarecare motivare. Totuși, aceasta ar însemna să dăm filozofiei un sens prea larg. Omul nu are filozofie așa cum are albine știința vieții. Oamenii, în general, dacă nu sunt falsificați, se interesează de filozofie, dar aceasta nu înseamnă că o și au. Dacă instinctul și habitudinile ar ajunge pentru a avea filozofie, atunci ar trebui să se vorbească de o filozofie a lupilor, [a] oilor, [a] vrăbiilor...

Desigur, conștiința e, în parte, un dublet al instinctului și s-ar spune că aceasta e suficient pentru filozofie, când e vorba de om. Dar instinctele sunt ceva elementar, iar, la om, nici nu mai sunt ceva complet și adesea nici nu mai au sănătatea naturală. Iar conștiința însăși nu e ceva mecanic, ci ceva care trebuie să fie format și fundamentat. Am spus doar că filozofia e cunoașterea cea mai grea. Oamenii, în general, așteaptă această cunoaștere de la cultura stabilită tradițional și de la societate. Acesta e un lucru pe care îl știu foarte bine comuniștii de astăzi, de aceea, ei fabrică cu zel și cu tiranie o filozofie pentru toată lumea. Dar toată lumea are mai mult bun simț...

Unul din scopurile vieții, și cel mai important, dacă ne referim numai la existența în istorie, este crearea culturii. Dar, pentru cultură, filozofia este condiția dintâi. Deci, prin cultură, filozofia devine istorie. Și cum, în esență, filozofia e metafizică, prin filozofie, metafizica intră în istorie și aceasta din urmă capătă o nuanță de supra-istorie. Cu alte cuvinte, ea capătă o adâncime de dincolo de lume, adâncimea inefabilă, care uneori ne deconcertează, dar care întotdeauna ne dă sentimentul măreției existenței, bucuria reculeasă a înțelesurilor largi și convingerea tonifiantă că existăm în rațiunea de fond a lucrurilor.

Note

Definiția filozofiei

¹ Studiul, datat 25 decembrie 1922, a rămas inedit până la publicarea în: Vasile Băncilă, *Opere*. Vol. II. *Scrieri inedite din tinerețe (1923 – 1926)*. Ediție îngrijită de Dora Mezdrea. București, Editura Muzeul Literaturii Române; Muzeul Brăilei, Editura „Is-tros”, 2004, p. 89-143.

² „spiritul geometric”; „spiritul de finețe” (fr.).

³ „concepție despre viață” (germ.).

⁴ „omul făuritor” (lat.).

⁵ André Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la phi-losophie*. Paris, Presses Universitaires de France, 1926; multe alte ediții: în 1940, 1947, 1951, 1967.

⁶ Autorul folosește în mai multe rânduri expresiile *ancilla re-ligiae* („slujnica religiei”) sau *ancilla philosophiae* („slujnica filo-zofiei”) (lat.), atât în grafie latină cât și grafie românească („an-cilă”). Sunt formate după *ancilla theologiae* („slujnica teologiei”), expresie prin care filozofia medievală desemna subordonarea filo-zofiei în fața teologiei.

⁷ Vezi: Gaëtan Bernoville, *Minerve ou Belphégor?* Paris, Bloud & Gay Editeurs, 1921, 236 p.

⁸ „nu vom putea cunoaște” (lat.).

⁹ „pur și simplu”, „fără nimic în plus” (fr.).

¹⁰ Vezi: Nicolae Bagdasar, *Vasile Băncilă*, în: *Istoria filozofiei românești*. București, Societatea Română de Filozofie, 1940, p. 238-243; altă ediție: Nicolae Bagdasar, *Vasile Băncilă*, în: *Istoria filozofiei românești*, în vol.: *Scrieri*. Ediție îngrijită, introducere, note, de Gh. Vlăduțescu. București, Editura „Eminescu”, 1988, p. 184-188.

¹¹ Vasile Băncilă, *Cadru filozofic*, în „Mugurul”, an XV, nr. 1, semestrul I, 1943-1944, p. 5-14; inclus în: Vasile Băncilă, *Opere*. Vol. V. *Eseistica edită (1937 – 1944)*. Muzeul Brăilei, Editura „Is-tros”, 2007, p. 492-500.

¹² „îndoiala metodică” (fr.).

- ¹³ Vezi, mai sus, nota 6.
¹⁴ Karl Mordehai, numele real al lui Karl Marx.
¹⁵ „nefericirea conștiinței” (fr.).
¹⁶ „credință” (lat.).
¹⁷ „în acest sens” (fr.).
¹⁸ „în orice caz, filozofia nu este o disciplină autonomă. Ea depinde în întregime de datele pe care i le furnizează științele” (fr.).
¹⁹ Expresia îi aparține lui Henri Bergson.
²⁰ „un filozof visează cu ușurință” (fr.).
²¹ „răul conștiinței” (fr.).
²² Numele lipsește în manuscris.
²³ „membre despărțite” (lat.).
²⁴ Istoricul P. P. Panaitescu.
²⁵ Célestin Bouglé, *Du sage antique au citoyen moderne. Etudes sur la culture morale. Préface de M. Paul Lapie*. Paris, Armand Colin Éditeur, 1921, 245 pages.
²⁶ „știință impotentă” (lat.).
²⁷ „ei caută adevărul” (fr.).
²⁸ „cunoașterea unificată” (fr.).
²⁹ „ființa” (gr.).
³⁰ „perechi” (fr.).
³¹ „un înțelept antic într-un cetățean modern” (fr.).
³² „introducere” (germ.).
³³ Nae Ionescu, *Filosofia contemporană*, în „Societatea de mâine”, an III, nr. 16, 18 aprilie 1926, p. 298-299; inclus în vol.: Nae Ionescu, *Neliniștea metafizică*. Ediție și note de Marin Diaconu. București, Editura Fundației Culturale Române, 1993, p. 146-148.
³⁴ „pur și simplu”, „fără nimic în plus” (fr.).
³⁵ „a ști pentru a putea, cu scopul de a putea” (fr.).
³⁶ „deșertăciunea deșertăciunilor” (lat.).
³⁷ „ei caută adevărul” (fr.).

Geneza și evoluția filozofiei

Transcrierea s-a făcut după manuscrisul de 31 pagini, scrise cu cerneală albastră pe o singură față; are adăugiri, note, cu creionul.

Datat: martie 1965.

Publicat în „Manuscriptum”, an XXXI, nr. 1-4 (122-125), 2001, p. 53-72.

- ¹ „fapte de supraviețuire” (fr.).
² „din nimic” (lat.).
³ „în toate bucățile alcătuitoare” (fr.).
⁴ Pentru sursa acestei idei, vezi: Nae Ionescu, *Istoria logicii. Al doilea curs, 1929-1930*. Cuvânt înainte, [Nae Ionescu], de Vasile Băncilă. *Introducere* de [Mircea Vulcănescu și Constantin Noica]. București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, 1941, (Comitetul pentru Tipărirea Operei lui Nae Ionescu), primele capitole.
 (Ediția a doua, neschimbată, București, Tip. Societății Cooperative „Oficiul de librărie”, 1943; altă ediție: București, Editura „Humanitas”, 1993.)
⁵ „văzut deja” (fr.).
⁶ „spus deja” (fr.).

Valoarea filozofiei

Transcriere după manuscrisul inedit, 35 pagini, scrise cu cerneală albastră pe o singură față; prezintă unele adăugiri și note, cu creionul.

Datat: 11 septembrie 1965.

- ¹ „în detaliu” (fr.).
² „om angelic” (lat.).
³ I. Al. Brătescu-Voinești, *În slujba păcii (Scrisori)*. București, Editura Cartea românească, f. a., 173 p.
⁴ „om economic” (lat.).
⁵ „om gânditor” (lat.).
⁶ „membre despărțite” (lat.).
⁷ Pentru sursa acestei idei, vezi: Nae Ionescu, *Curs de logică cu specială privire la științele exacte*. Cuvânt înainte de Constantin Noica. Ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Marin Diaconu. București, Editura Eminescu, 1997, ultimele prelegeri; Nae Ionescu, *Curs de logică, 1927-1928*. Cuvânt înainte de Emil Cioran. Ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Marin Diaconu. București, Editura Eminescu, 1997, ultimele prelegeri.
⁸ „un filozof visează cu ușurință” (fr.).

Indice de nume

- Adorno Theodor 132
 Alcibiade 49
 Alexandrov 103
 Anaximandru 156
 Anaximene 156
 Andrei Petre 12, 21
 Antonescu G. G. 138
 Arhimede 61, 94, 95, 115
 Aristotel 32, 41, 48, 75, 80,
 82, 83, 84, 89, 90, 91,
 97, 99, 105, 125, 138,
 149, 157, 158, 161,
 169, 188, 201, 205
 Arkesilas 94
 Atena 153
 Augustin 114, 159
 Avenarius 20, 127, 128
- Bach Johann Sebastian 182
 Bachelard Gaston 111
 Bacon Francis 32, 52, 85, 89
 Bagdasar Nicolae 12, 30,
 121, 209
 Balzac Honoré de 182
 Baudelaire Charles 84
 Bayet Jean 23
 Bălcescu Nicolae 123, 188
 Băncilă Vasile 5-8, 209, 211
 Bârsănescu Ștefan 12
 Beethoven L. van 182
 Belphegor 19, 209
 Benda Julien 48
 Berdiaev Nikolai 188
 Bergson Henri 20, 32, 48, 71,
 83, 89, 98, 118, 125,
 126, 128, 137, 148,
 176, 201, 210
 Bernoville Gaëtan 209
 Blaga Lucian 9, 10, 13, 14,
 15, 22, 23, 33, 34, 45,
 46, 55, 70, 71, 79, 116,
 123, 127, 186, 188
 Blandiana Ana 108
 Boetius A. M. S. 104
 Bouglé Célestin 143, 210
 Boutroux Emile 32
 du Bois-Reymond Emil 21
 Brătescu-Voinești I. Al. 190,
 211
 Bréhier Emile 55, 75, 79, 97,
 147, 162, 168, 204
 Brucăr I. 138
 Büchner Ludwig 147
 Buisson Ferdinand 156
 Byron G. G. 79
- Calinic 162
 Campanella Tomasso 101,
 137, 143, 164
 Camus Albert 104, 131
 Cantemir Dimitrie 123
 Carlyle Thomas 17, 143, 188
 Carol cel Mare 189
 Cervantes Miguel de 182
 Cezar 189
 Chamberlain J. 81
 Chevalier J. 73, 144, 168
 Cioran Emil 127, 211
 Claudel Paul 97

- Coco-Iași, vezi: Dimitrescu-Iași C.
- Comte Auguste 20, 30, 32, 34, 69, 93, 97, 98, 101, 114, 118, 127, 128, 142, 147, 149, 158, 165, 168, 174, 202
- Condillac Etienne B. de 79, 83, 93, 204
- Conta Vasile 58, 123
- Copernic Nicolaus 165, 174
- Cournot A. 176
- Crainic Nichifor 12
- Creatorul, vezi: Dumnezeu
- Dante Alighieri 79, 182
- Darwin Charles 78, 174
- Daudet Alphonse 183
- Democrit 82, 83, 89, 104, 107, 143, 204
- Descartes René 14, 30, 32, 36, 41, 43, 55, 61, 82, 89, 99, 143, 169
- Diaconu Marin 210, 211
- Dimitrescu-Iași C. 12, 188
- Dostoievski F. M. 182
- Ducici I. 188
- Dumnezeu 10, 19, 20, 22, 24, 31, 34, 45, 50, 51, 58, 71, 72, 73, 79, 82, 83, 89, 91, 96, 110, 119, 204
- Durand W. 43, 44, 61
- Durckheim E. 23
- Ecleziastul 9, 53, 148, 173
- Emerson R. W. 188
- Eminescu Mihai 77, 78, 79, 182, 188
- Empedocle 78
- Enescu George 77
- Epicur 82
- Eriugena Scott 139
- Erostrate 48
- Fechner Theodor Gustav 99
- Fichte J. G. 32, 118, 129, 142, 169, 190
- Filon Evreul 73
- Fiul, vezi: Iisus Hristos
- Florian J. P. C. de 46
- Florian Mircea 12, 48, 140, 147, 149
- Fouillée A. 93, 190
- Fourrier Charles 97, 137
- France Anatole 15, 93, 108, 127, 188
- Frobenius Leo 22
- Galileo Galilei 165, 168
- Garnier L. 45
- Gasset, vezi: Ortega y Gasset José
- Gide André 101
- Gilson Etienne 161
- Ginghis-Han 64
- Gobineau Arthur de 81, 137
- Goblot E. 46, 82, 87, 89, 203
- Goethe J. W. 79, 182
- Gomperz Th. 161
- Gusti Dimitrie 12, 138
- Guyau J. M. 60, 118, 147, 190
- Hartmann Nicolai 32, 48
- Hasdeu B. P. 123, 188
- Hegel G. W. Fr. 32, 50, 53, 62, 69, 95, 98, 99, 105, 118, 125, 126, 129, 169, 171
- Heidegger Martin 32, 127, 141

- Heraclit 78, 82, 96, 125, 126, 146, 148, 154, 173
- Herbart J. Fr. 18, 128, 142
- Hesiod 156
- Hitler Adolf 137
- Hobbes Thomas 32
- Höfding Harald 55, 93, 117, 127, 144, 161
- Hume David 32, 83, 89, 93, 118, 126, 160
- Husserl Ed. 32, 143
- Ibsen Henrik 182
- Iisus Hristos 96, 107, 153, 154, 158
- Ionescu Nae 11, 12, 13, 17, 31, 34, 39, 41, 47, 48, 85, 87, 107, 116, 117, 123, 128, 130, 135, 137, 138, 140, 143, 144, 149, 150, 188, 210, 211
- Iorga Nicolae 12, 88, 116, 123, 135, 188
- Iustinian, împărat 158
- James Wiliam 10, 20, 22, 29, 61, 150, 173
- Janet Paul 205
- Jaspers Karl 13
- Joly Henri 49
- Kant Immanuel 13, 32, 38, 41, 43, 60, 61, 65, 70, 83, 88, 89, 93, 97, 98, 105, 107, 108, 117, 125, 126, 128, 133, 137, 138, 140, 142, 143, 146, 150, 157, 160, 177
- Kepler Johannes 165
- Key Ellen 17
- Keyserling Hermann von 117, 143, 150
- Kico, vezi: Panaitescu P. P.
- Kierkegaard Sören 13, 188
- Kirițescu C. 16
- Klages Ludwig 45, 48, 53
- Kogălniceanu Mihail 123
- Kozlov 64
- Labiche Eugène 55
- Lachelier J. 81, 82, 88, 93
- Lagerlöf Selma 182
- Lalande André 15, 89, 93, 96, 176, 209
- Lalo Charles 136
- Lamennais H. F. R. de 92
- Lapie Paul 210
- Lassere B. 188
- Leibniz G. W. 21, 28, 32, 82, 89, 107, 115, 116, 118, 143, 169
- Leopardi Giacomo 79
- Lippmann Walter 187
- Lisle Leopold de 16, 79
- Littre E. M. P. 98
- Locke John 83, 89, 107, 118, 137, 143, 146
- Lucifer 91
- Lucrețiu 79, 104
- Mach Ernst 127
- Mahomed 91
- Maioreescu Titu 12, 76, 188
- Malebranche Nicolas 169
- Mallarmé Stephane 111
- Marx Karl 48, 91, 118, 126, 137, 210
- Massis Henri 188
- Masson-Oursel P. 13
- Matei, evanghelist 53

- Maurras Charles 188
 Mehedinți Simion 79
 Mezdrea Dora 209, 211
 Michelet Jules 135
 Mill, vezi: Stuart-Mill John
 Mimnerm 156
 Minerva 19, 209
 Molière J. B. P. de 182
 Montaigne Michel de 127
 Montesquieu Charles de
 Secondat 126
 Mordehai, vezi: Marx Karl
 Morus Thomas 55, 101, 137,
 143
 Napoleon Bonaparte 189,
 190
 Negulescu P. P. 11, 12, 14,
 48, 50, 66, 69, 127,
 143, 145, 149
 Nevski Nikolai 64
 Newton Isaac 62, 165, 174
 Nietzsche Friedrich 28, 33,
 48, 97, 102, 104, 127,
 132, 143, 147, 149, 188
 Nisipeanu Ion 120
 Noica Constantin 9, 13, 30,
 211
 Nordeau Max 48, 104
 Novalis Georg Friedrich
 Freiherr von
 Hardenberg 144
 Omer 182
 Onomakrit 156
 Oproiu Ecaterina 108
 Origen 159
 Ortega y Gasset José 188
 Ovidiu 78
 Panaitescu P. P. 123, 210
 Papini Giuseppe 188
 Parhon C. I. 12
 Parmenide 96, 148
 Pascal Blaise 11, 13, 45, 159,
 188
 Pavel, apostol 107, 114, 159,
 191
 Pârvan Vasile 12, 17, 28,
 116, 123, 135, 188
 Pericle 189
 Petrovici Ion 12, 48, 135, 188
 Pherekide 156
 Phokylide 156
 Piaget Jean 146
 Pitagora 104, 107, 125, 139,
 146, 154, 157, 181
 Platon 14, 20, 21, 32, 41, 43,
 48, 61, 62, 64, 75, 82,
 83, 84, 85, 89, 90, 91,
 99, 101, 105, 106, 125,
 133, 137, 140, 143,
 146, 148, 149, 157,
 158, 160, 169, 186,
 188, 191, 201
 Plotin 70, 82, 83, 84, 89, 90,
 125, 158
 Procust 171
 Prometeu 10, 18
 Proudhon Pierre Joseph 75,
 82, 83, 97, 101, 137,
 204
 Ptolemeu 82
 Ralea Mihail 12, 124, 136,
 140
 Rădulescu-Motru C. 9, 12,
 13, 23, 48, 60, 70, 71,
 104, 116, 120, 121,
 123, 124, 127, 128,
 145, 147, 165, 177, 188
 Rembrandt H. van Rijn 182

- Renan Ernest 20
 Renouvier Charles 32
 Reymond, vezi: du Bois-
 Reymond Emil
 Ritter Karl 144
 Rivaud Albert 68, 69, 70, 71,
 72, 73, 75, 79, 94, 130,
 144, 157, 206
 Robier P. 11
 la Rochefoucauld Fr. 141
 Rostand Edmond de 122
 Roșca D. D. 14, 97, 105
 Rousseau J. J. 101, 118, 127
 Ruskin John 17, 143, 188
 Russell Bertrand 171
 Rusu Liviu 123
 Saint-Simon C. H. de
 Rouvroy, comte de 101,
 118, 124, 127, 137,
 141, 143
 Sanielevici H. 128
 Sartre Jean Paul 104, 118,
 122, 127, 131, 138, 141
 Schelling Friedrich 32, 118,
 129, 135, 144, 149, 169
 Schmidt W. 92
 Schopenhauer Arthur 14, 32,
 41, 42, 48, 50, 62, 78,
 116, 118, 127, 131,
 138, 140, 142, 150,
 160, 201
 Scott Duns 136
 Séailles G. J. E. 205
 Sédaine M. J. 58
 Sfânta Treime 119
 Sfinții Părinți 159
 Shakespeare William 79,
 182, 183
 Socrate 20, 32, 41, 43, 70,
 72, 75, 82, 89, 105,
 108, 137, 140, 157,
 158, 169, 188, 201, 204
 Solon 156
 Sorel Georges 150
 Spencer Herbert 32, 48, 55,
 60, 61, 65, 69, 72, 74,
 82, 89, 97, 98, 101,
 104, 108, 118, 124,
 127, 128, 129, 137,
 141, 142, 143, 149, 201
 Speranția E. 46
 Spinoza B. 32, 82, 89, 169,
 201
 Stalin J. V. 81
 Stirner M. 48
 Strabon 82
 Strowski Fortunat 45
 Stuart-Mill John 32
 Suchianu D. 12
 Svetlov Petre 126
 Șestov Leon 97, 149, 188
 Ștefan cel Mare 189
 Tanoviceanu N. 18
 Thales din Milet 105, 156
 Theognis 156
 Thibaudet A. 183
 Tocilescu G. 12
 Tolstoi L. N. 182
 Toma din Aquino 161
 Tomoioagă R. 124
 Tournier Paul 57
 Trubețkoi N. S. 178
 Ulise 76
 Unamuno Miguel de 188
 Valéry Paul 188
 Veihinger Hans 48
 Vianu Tudor 97, 127

Vico Gianbattista 126	Windelband Wilhelm 66, 144
Vigny Alfred de 16, 79	Withmann Walt 20
Virgiliu 79	Wolf Christian von 32
Vlăduțescu Gh. 209	Wundt Wilhelm 120, 121
Vogüé Melchior de 150	
Voinescu Alice 12	Xenofon 157
Voltaire 93, 108, 118	Xenopol A. D. 68, 123, 135
Vulcănescu Mircea 211	
	Zeletin Ștefan 12
Wagner Richard 115	Zeller Eduard 161
Weber Alfred 91, 93, 94, 125, 144, 162, 186, 190	Zeus 153Wolf
Weber Ernst Heinrich 99	Wundt Wilhelm

Cuprins

Notă asupra ediției.....	5
Definiția filozofiei.....	9
<i>Prefață</i>	9
<i>Prefață la sistemul de filozofie</i>	9
<i>[Sistem de filozofie]</i>	10
<i>De ce filozofăm?</i>	11
<i>Natura și metoda filozofiei</i>	11
<i>Ce e filozofia</i>	12
<i>Profilul unei filozofii românești</i>	12
<i>Ce e filozofia</i>	13
<i>Sistem de filozofie</i>	14
<i>Sistem de filozofie</i>	25
<i>Sistem de filozofie</i>	26
<i>Sistem de filozofie</i>	26
<i>Ce este filozofia</i>	27
<i>[Definiția filozofiei]</i>	27
<i>[Definiția filozofiei]</i>	27
<i>Ce este filozofia</i>	28
<i>Filozofie generală</i>	29
<i>[Definiția filozofiei]</i>	29
<i>Ce e filozofia</i>	29
<i>Ce e filozofia</i>	30
<i>Ce e filozofia</i>	31
<i>Istoria filozofiei europene</i>	32
<i>Sistem de filozofie</i>	32
<i>Știință, filozofie și religie</i>	33
<i>Știință, filozofie și religie</i>	34
<i>Rolul simbolic și funcțional al filozofiei</i>	35
<i>Însemnări</i>	35
<i>Însemnări</i>	36
<i>[Definiția filozofiei]</i>	36
<i>Minimum și maximum categorial</i>	37

Ce e filozofia.....	37
[Definiția filozofiei].....	38
Însemnări.....	38
[Definiția filozofiei].....	39
Ce e filozofia.....	39
Plan: Ce e filozofia.....	40
[Definiția filozofiei].....	42
Filozofia.....	43
Sistem de filozofie.....	43
Filozofie și trișare.....	44
Inumanul și totuși antropologismul filozofiei.....	44
Filozofia.....	45
Ce e filozofia. Metodele ei.....	45
[Definiția filozofiei].....	46
Ce e filozofia – și destinul sau specificul omului.....	46
Însemnări despre filozofie.....	47
[Definiția filozofiei].....	47
Ce e filozofia.....	48
Filozofii aberative.....	48
Însemnări.....	49
Scopul filozofiei.....	49
Filozofie și religie.....	50
Perspectiva filozofică.....	51
Mizeria filozofiei fără religie.....	51
Perspectiva filozofică.....	52
Filozofi „la cap”.....	52
Perspectiva filozofică.....	53
Absolutul e complet în fiecare parte.....	53
Ce e filozofia.....	53
[Definiția filozofiei].....	54
Îndoiala filozofilor dogmatici.....	55
Ce e filozofia.....	55
Cele două mari probleme filozofice.....	55
Perspectiva filozofică.....	56
Perspectiva filozofică.....	56
Definiția filozofiei.....	57
Perspectiva filozofică.....	58
Însemnări.....	58
Însemnări.....	59
Însemnări.....	60
Perspectivă filozofică.....	61

Demiurgismul filozofiei.....	61
Definiția filozofiei.....	62
Ce e filozofia. Filozofia și natura omului.....	62
Perspectiva filozofică.....	63
Filozofia.....	63
Filozofia asasină.....	64
Filozofia agonică.....	65
Perspectiva filozofică.....	65
Ce e filozofia.....	67
Perspectiva filozofică.....	68
Ce e filozofia.....	73
Ce e filozofia; geneza ei.....	74
Ce e filozofia.....	74
Ce e filozofia.....	75
Catrenul filozofiei.....	76
Catrenul filozofiei.....	76
Valoarea filozofiei.....	78
Catrenul filozofiei.....	78
Catrenul filozofiei.....	78
Valoarea filozofiei.....	79
Valoarea filozofiei.....	79
Valoarea filozofiei și idealul cunoașterii.....	80
[Definiția filozofiei].....	80
[Definiția filozofiei].....	80
Metafizică și ontologie.....	87
[Definiția filozofiei].....	87
Perspectiva filozofică.....	90
Dezavantagiile filozofiei. Tragismul dizolvant al gândirii...	90
Tragicul dizolvant al gândirii.....	91
Geneza și evoluția filozofiei.....	92
Iraționalul și organicul în filozofie.....	92
Ce e filozofia.....	92
Ce e filozofia.....	93
Sensurile filozofiei.....	94
De ce se face azi filozofie.....	94
Ideea de Absolut.....	94
Definiția filozofiei.....	95
Perspectiva filozofică.....	95
Ce e filozofia în raport cu știința.....	96
Despre filozofie.....	96
Definiția filozofiei.....	99

Sensurile filozofiei.....	100
Sensuri ale filozofiei.....	101
Filozofia ca înțelegciune.....	102
Ce e filozofia.....	102
Filozofia patologică.....	102
Filozofie și cunoaștere.....	102
Sensurile filozofiei.....	104
Valoarea filozofiei.....	104
Cauzele filozofiei.....	105
Ultima definire a filozofiei.....	106
Definiția filozofiei.....	106
Perspectiva filozofică.....	107
Ce este filozofia.....	108
Creativitatea filozofiei.....	110
[Definiția filozofiei].....	111
Un alt sens al filozofiei.....	111
Ce e filozofia.....	112
Obiectul filozofiei.....	113
Obiectul filozofiei.....	113
Ce e filozofia.....	113
De ce se face multă filozofie azi.....	114
Ce e filozofia.....	115
[Definiția filozofiei].....	116
Sistem de filozofie.....	116
Filozofia ca filozofare.....	117
Definiții ale filozofiei.....	117
Sensurile filozofiei.....	118
Definiția filozofiei.....	119
O altă definiție a filozofiei.....	119
[Definiția filozofiei].....	119
[Definiția filozofiei].....	120
Filozofie = ontologie.....	120
Ce e filozofia.....	120
Filozofia ca antropologie.....	121
Filozofia ca meditație asupra morții.....	122
Filozofia ca meditație asupra morții.....	123
Cum a început și s-a întemeiat filozofia românească.....	123
Ce e filozofia.....	124
Natura filozofiei. Filozofia ca meditație asupra timpului.....	125
Chipul sau natura filozofiei.....	125
[Definiția filozofiei].....	131

Ce e filozofia.....	132
[Definiția filozofiei].....	132
Ce e filozofia.....	133
Ce e filozofia.....	134
Ce e filozofia: Absolutul.....	134
[Definiția filozofiei].....	135
Ce e filozofia. Plan.....	135
Religia ca izvor și sens al filozofiei.....	136
Acceptiile filozofiei.....	136
Conceptul de filozofie.....	138
[Definiția filozofiei].....	139
Ce e filozofia.....	139
Sensurile filozofiei.....	139
Ce e filozofia.....	141
Filozofia și Absolutul.....	142
Natura filozofiei.....	142
Ce e filozofia. Filozofia ca istorie a filozofiei.....	144
Despre filozofie.....	145
Filozofie și cunoaștere. Ce e filozofia.....	146
Acceptii ale filozofiei.....	148
Alte accepții ale ideii de filozofie.....	149
Originea științei și a filozofiei. Istoria filozofiei.....	150
[Definiția filozofiei].....	151
Geneza și evoluția filozofiei.....	153
I. Geneza filozofiei.....	153
II. Evoluția filozofiei; prima perioadă.....	156
III. Evoluția filozofiei; a doua perioadă.....	159
IV. Unitatea și progresul în filozofie.....	170
Valoarea filozofiei.....	181
1. Filozofia și dezvoltarea științelor.....	181
2. Filozofia și celelalte discipline ale spiritului.....	182
3. Filozofia ca înfrumusețare a vieții.....	187
4. Filozofia și utilitatea pragmatică.....	188
5. Filozofia și idealul cunoașterii.....	195
6. Filozofia și cultura.....	205
Note.....	209
Indice de nume.....	213